

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA VIBORG AMT

1994

FRA VIBORG AMT 1994

FRA VIBORG AMT 1994

Årbog udgivet af Historisk Samfund for Viborg amt

59. årgang

FRA VIBORG AMT 1994
er redigeret af
Paul G. Ørberg
under medvirken af
Morten Øllgaard og Henning Ringgaard Lauridsen

Lay-out og tryk:
Special-Trykkeriet Viborg a-s
Trykt i 800 eksemplarer
ISBN 87235-13-7

Indhold

JESPER HJERMIND »Det var en dannet by, vor lille købstad«.....	7
P. C. CHRISTENSEN Fra gammel tid Om livet i Salling 1800-1850.....	31
PAUL G. ØRBERG Den mærkelige historie om den vidtløftige herremand på Skovsgård i Tapdrup sogn for halvandet hundrede år siden.....	96
MORTEN ØLLGAARD Eksercerhuset i Viborg.....	126
SMÅSTYKKER	
NIELS HAUGE Aakjærs venner i lægeboligen i Sjørup	142
H. P. NIELSEN Hvad en kirkebog beretter om	149
Formandsberetning	153
Lokalhistorisk litteratur.....	157

Forsidebilledet viser en blyantskitse af Eksercerhuset, tegnet af Heinrich Zorn omkr. år 1900. Lokalhistorisk arkiv for Viborg Kommune. Se artiklerne side 7 og 126.

HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG AMT

Bestyrelse:

Provst *Morten Øllgaard*, Viborg, formand.
Arkivar *Paul G. Ørberg*, Tapdrup, næstformand.
Adjunkt *Henrik Mortensen*, Bjerringbro, sekretær.
Oberstløjtnant *Inguar Musaeus*, Birgittelyst, kasserer.
Museumsinspektør *Hans Kruse*, Thorning.
Museumsinspektør *Marianne Bro-Jørgensen*, Viborg.
Domprovst *K. Gjesing*, Viborg.
Museumsinspektør *Henning Ringgaard Lauridsen*, Viborg.
Genealog *Anton Blaabjerg*, Viborg.
De fire førstnævnte udgør forretnings- og økonomiudvalget.

Revisorer:

Kaptajn *Villy Jensen*, Viborg.
Major *J. V. Lund*.

Samfundets ekspedition:

Fru Else Hansen,
Centralbiblioteket, Vesterbrogade 15, 8800 Viborg
Tlf. 86 62 44 88.

Bidrag til årbogen

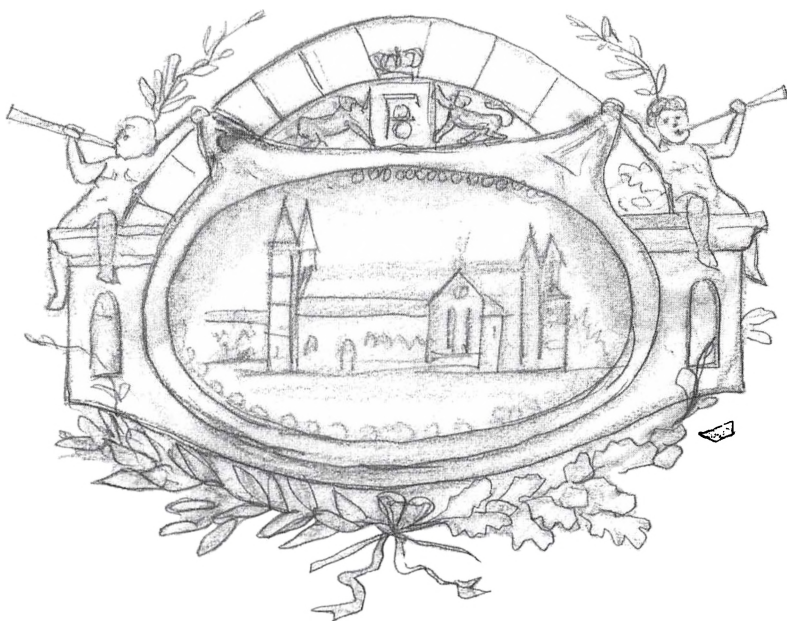
sendes til arkivar *Paul G. Ørberg*, Pramhusvej 6, 8800 Viborg.

»Det var en dannet by, vor lille købstad«

*Laura Nelleman, født Boye, barne- og ungdomserindringer fra
Viborg ca. 1840-1855.*

Indledning.

Laura Nellemans erindringer adskiller sig forsåvidt ikke fra mange af »det bedre borgerskabs« erindringer. De er fra en velstillet og privilegeret købmandsfamilie i en mindre jysk provinsby.

Lige akkurat således kan viborgenserne lide at se deres by præsenteret. De to englebasser trækker forhængen til side og domkirken stråler os i møde i al sin pragt. I sandhedens natur skal det nævnes at tegningen af domkirken ikke er jævngammel med erindringerne. Det vi ser er den nye domkirke fra 1876.

Og dog. Der er et eller andet over de meget springende erindringsglimt. En »duft« af potpourrikrukke, en beskrivelse af lillebyen, hvor livet leves stille og roligt, dagene glider forbi med stort og småt, og man fornemmer at tiden er gået lidt i stå. Ja det må være indbegrebet af det, vi forstår ved »de gode gamle dage«.

Om familien Boye

Boyefamiliens rødder skal søges i Nordtyskland, i egnen omkring Lübeck. Herfra »udvandrede« bødker Jockum Hartvig Boye i årene omkring 1800 og satte kurs mod Danmark. Her fulgte en række ansættelser ved flere store jyske gårde, bl.a som skovfoged ved Rødbæk, Them sogn. Sin kone Ane Jensdatter fandt han i Them, og de blev gift i 1804. Laura Nellemans bedsteforældre fik ialt 7 børn, 2 piger og 5 drenge. Den ene af sønnerne var Jens Georg Jockumsen Rødbæk Boye, født i Them 8/8 1812, død 9/2 1904 i Viborg, Laura Nellemans fader.

Jens Georg Boye blev en kendt og agtet mand i Viborg. Han kom i lære hos købmand Chr. Fr. Friis, hvis købmandsgård i Vestergade han købte i 1837. Samme år erholder han borgerkab som købmand og i 1842 som brændevinsbrænder. I 1846 købes Øster Teglgaard, et stort teglbrænderi, hvor han bygger den nustående hovedbygning. Boye opnåede en lang række tillidshverv: Leder af politi og brandvæsen fra 1848, borgerrepræsentant 1845-55 og rådmand 1855-68. På sin 90 års fødselsdag fik han en gade opkaldt efter sig. Rådmand Boye, som han kaldtes, var gift to gange. Det første giftermål var med Wihelmine Petra Wilchens, født 1803 i Aalborg, død 1852 i Viborg. Sammen fik de 3 børn, heriblandt Laura Nelleman i 1839. I 1853 giftede han sig påny med Marie Christine Finderup, født 1829 i Finderup, død 1863 i Viborg.

Laura Boye skriver selv i sine erindringer, at hun kom i huset ved en præstefamilie 13 år gammel i 1852 efter moderens død. Hvilket præstekald, der er tale om vides ikke. Laura Boye blev i 1865 gift med højesteretsadvokat Sofus Scavenius Nelleman, født 1834 død 1915, ejer af Allingskovgaard, Allinggaard og Alling mølle. De fik 5 børn. Laura Nelleman døde 1903 på Allingskovgaard, 64 år gammel¹.

Illustrationerne

Samtlige tegninger i artiklen er udført af malersvend Heinrich Zorn, Viborg. De er nok 20 – 30 år yngre end Laura Nellemans erindringer,

og flertallet er sandsynligvis begået i tiårene omkring 1900. Dette til trods er de fyldt af en egen charme, som på glimrende vis spiller sammen med erindringsglimtene².

Erindringerne

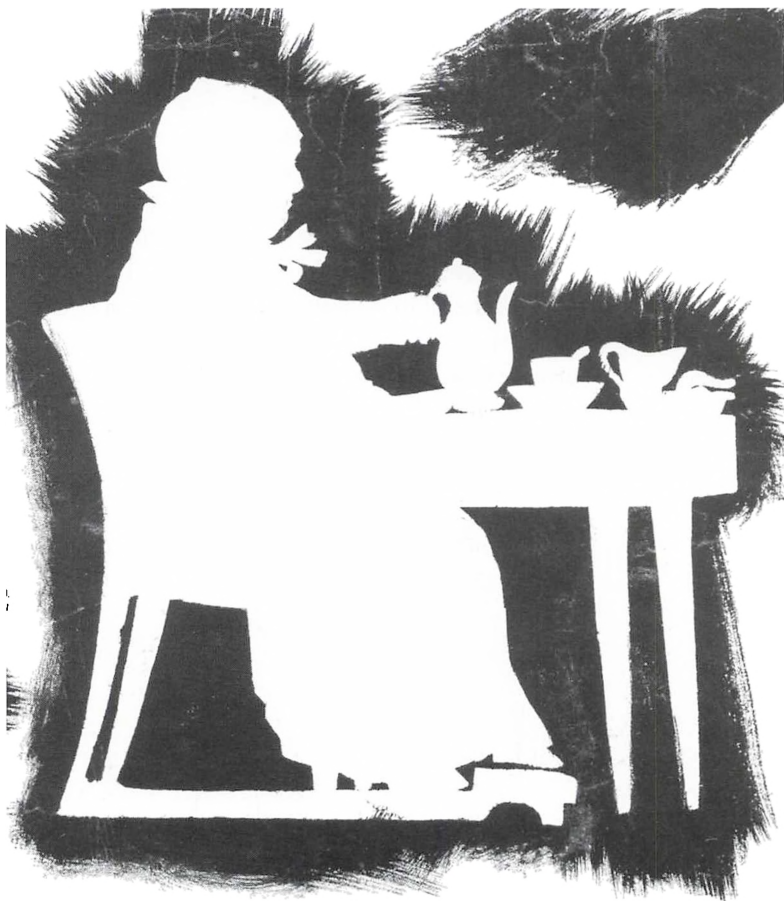
Om livet i købmandgården

Når jeg tænker på min barndom, så er tiden jo dengang så langt forskellig fra nu. Da min fader levede i sin købmandsgård og var anset som en af de første borgere, så vil jeg nu se at fortælle lidt om livet i den gamle by³. Vi levede et hyggeligt, hjemligt liv i de tider. Hos fader, som hos alle købmænd dengang, tog de, der kom fra landet, ind, og det blev betragtet som et halvt hotel i de tider hos deres købmand. De blev beværteede pænt. Der var en dagligstue, hvor man også holdt sine måltider, ja så stod den pæne stue til stadsstue, den blev ikke rørt uden ved særlige højtidelige lejligheder. Om lørdagen kom bønderne ind og blev beværteede med kaffe, som de betalte til min moder; hendes kaffepenge spillede en stor rolle. Hun måtte så lørdag morgen rydde alt ud af stuen til at modtage dem, der søgte derind. De havde selv smørrebrod med, som de nød til kaffen. Det er et bevis på, hvor lidt der har været af cafeer og be-

Der er vist ingen tvivl. Det glade ægtepar kommer fra landet. Gad vidst om de ikke har været til marked i Viborg. Manden i bukser med klap og fødderne i lange rides-tøvler, solidt plantet på jorden. Hun med tørklæde, sjal, kurv og spidsnasede træsko.

værtninger imod nu, da der vist næppe var mange steder i vor lille by, hvor det kunne nydes, og plads til heste og vogne, som gården var fuld af. Så lørdag aften var stuen skuret, så man så det pæne hvide gulv. Så blev der spist en god aften, da der ikke havde været tid for folkene eller forældrene til at nyde noget. Søndagen gik med små besøg, men så hyggeligt selvfølgelig, og klokken 5 var teen på bordet med bart smørrebrød

H. Zorn har her benyttet en speciel teknik hvor billedet først er blevet klippet ud i pap eller papir, for senere at duppe tusch udenom. En form for omvendt silhouetklip. Det er eftermiddagsteen eller chokoladen der nydes. Fruen har sat sig til rette, fødderne hviler på en lille skammel, og er i færd med at skænke op fra kanden. Ved siden af kanden sukker og flødekande.

og god julekage. Min moder var altid sirlig og det var forfærdeligt pænt og rent hos os, jeg tror just, at det venlige præg var mere i de hjem end nu med alle de tusinde ting, der fylder op og bringer støv.

Om skolen

Dagen begyndte klokken 8, så ringer klokken i Domkirken til skole, da den lærde skole jo var i byen⁴. De mindre skoler begyndte klokken 9. Klokken 12 var der middag, og så ringede klokken igen. Igen klokken 2 kaldte den til skole. Klokken 5 kom vi hjem og hvor var det så pænt at se det nydelige thebord, der ventede, når man kom ind og moder havde nikket ud til os gennem det gamle karnapvindue, hvor hun havde sin plads og hvor vi havde vor legeplads med dukker og sligt.

Om snapstingstiden

Ja, klokken i Domkirken forkyndte jo ofte bud, den ringede snapsting ind den 11. juni og ringede det ud den 18. juni⁵. Det var en begivenhed, for så fik vi ferie de dage. Der var stort marked med mange boder på torvet, og det dejligste var konen fra Kristiansfeld, der havde 2 tunger og dejlige honningkager. Jeg husker hende så tydeligt med et stort broget tørklæde om munden; man spejdede jo efter om der dog var 2 tunger at opdage bag tørklædet⁶. Det blev aldrig opdaget. Så var der beridere i et tarveligt cirkus, men hvor var det spændende. Flora og Josepha Hofman var dejlige⁷. Der kom jo mange fremmede til byen i de dage, men det var ikke hvad snapstinget før havde været efter mine forældres fortælling, men alt gøgl kom til byen, også skuespillerselskaber, hvoraf der var 2, som jeg husker, Bekkers og Tilkens. Bekkers spillede tyske komedier, men Tilkens var alt andet og trods det meget tarvelige teater, husker jeg dog at have set Josef og hans brødre⁸.

Om fester i Klubben

Det var vist mest de fornøjelser, som man kalder offentlige forlystelser, ellers havde de andre adspredelser et mere privat præg. Altid kun små hyggelige selskaber i hjemmet med kaffe eller chokolade efter den mere solide aften, da middagen jo var tidligere. Ja herrerne søgte jo til klubben og i klubben var der jo altid nytårsbal, skolebal og kongens fødselsdag og imellem maskerade, så var alle med, en lille by dengang var en fa-

At klæde sig ud har til alle tider været til stor morskab. Holbergs komedie »Maskerade« fra 1700-årene er velkendt, og i 1800-årenes Viborg var det stadig til stor fornøjelse at gå til maskerade, more sig og danse til det festligt udklædte orkester.

milie med mere eller mindre overordnede⁹. Private komedier var der imellem og så var der de 2-3 officerer, som dengang lå i byen med soldater fra Fredericia til beskyttelse for straffeanstalten, de var jo altid udpegede som elskere¹⁰.

Om fritidsfornøjelser, forelskelser og mode

De private skoler var meget beskedne, meget lærte man ikke, men gode sæder; også de havde et hjemligt og hyggeligt præg. Der var jo den lærde skole og den spillede jo en rolle, der var altid masser af kavalerer man forelskede sig i, og som igen var forelskede, så de vinteraftener mødte med slæder og kørte os pigebørn hjem. Hvor var det morsomt at dyrke den sport, ned af alle de stejle gader i byen at glide med slæden, også på søen; når det var frost løb man just ikke som nu med store anstalter med musik og sligt, men hver bragte selv fornøjelsen med og den var også ganske livlig, trods den var i al beskedenhed. Tarvelig var man, krinolinen var ikke begyndt endnu, pæne snævre kjoler og hattene, som slutte-

En ung moder strider sig frem med klapvogn og paraply. Hun bærer den i teksten nævnte »Kys mig straks« kyse. Det må have været en livlig køretur i datidens klapvogne med jernbeslåede hjul henover de toppede brosten.

de ind til ansigtet, og som derfor fik navnet »kys mig om du kan«. Senere blev de mere udvidede og ansigtet fik mere form, så hed de »kys mig straks«. De fulgte med krinolinen¹¹.

Om rakkere og tater

Jeg havde en gammel bedstemoder, som fortalte mange ting om da spaniolerne var her¹², og den store tyvebande der havde huseret i Vendsyssel, da hun havde haft hjem i Ålborg. Jeg husker vi en gang var i Ålborg, hvortil vi selvfølgelig kørte med egen vogn, men da vi ikke havde lukket

Tater, natmand, sigøjner og rækker, kørt barn har mange navne. Tidens omrejsende folk skabte frygt, men pirrede også nysgerrigheden. Her ser vi en »ægte« sigøjnerlejr på Eksercerpladsen. De var ellers sjældne gæster, de blev nemlig hurtigst muligt lempet over grænsen igen til vores nabolande, Sverige og Tyskland.

vogn – den luksus haves ikke hos borgerfolk – havde min fader, som var praktisk, indrettet et sejldug over vognen, som vi sad under. Det var en lang køretur, men en god madkurv var med, og i Hobro overnattede vi. Byen havde kun 2 kareter, de var gule, og med dem blev man kørt til bal, ellers gik man pænt på sine ben og blev fulgt hjem med lygte. Mange lygter på gaden var der næppe i byen i 1845-46. Jeg husker en aften vi således blev fulgt hjem, hvor pigen fortalte, at to af fangerne var brudt ud og det endda farlige fanger, den ene var altid lænket til bordet, han var smed. Hvor var vi bange før vi var hjemme. Jødebolette var der en der hed, som man så på, når de kvindelige fanger blev ført over gaden til fabrikken til deres nattebolig. Hun havde været mellem den store tyvebande, fortalte bedstemoder, og var meget snu og farlig¹³.

Efterårssysler

Efteråret var en travl tid i hjemmene, så blev der holdt storvask, et velforsynet hjem havde altid et velfyldt linnedskab, deri bestod vist meget af rigdommen, den solide, så der vaskedes kun 3-4 gange om året, det lyder næsten som en fortælling, men det er dog vist. Så blev der støbt lys, så det lugtede hele huset over, det var ikke hyggeligt, men alt skulle laves hjemme¹⁴. Så kom Mortens aften med gåsesteg og æbleskiver, og da der var mange herrer i min faders forretning, var vi jo ikke få til bords. Folkene spiste jo altid med dem, der var i forretningen, de hørte med til familien. Karlene og pigerne havde deres egen stue, de fik ribbensteg den aften.

Juletid

Så kom jul med al dens travlhed, med masser af kager, der blev bagte og slagtning, man lavede sylte og mange rare sager. Juleaften var der jo fest med risengrød, gåsesteg og æblekage. Jeg synes ikke juletræet spillede så stor en rolle i de år, som senere¹⁵. Der blev spillet kort om pebernødder og leget julelege. Et juleselskab var der altid med byens fine folk, så var der lukket op til den pæne stue, og der var pænt med tæpper på gulvet og Frederik den 6. på kakkelovnen¹⁶ og fine møbler. Det var aldrig til middag, men til aften, så stod thebordet dækket med al slags bagværk på, og senere blev der spist 1-2 retter varm mad og kager, ja jeg husker engang, der var is, det var vist noget helt ekstra. Herrerne spillede kort, damerne samtalede.

Man behøver næsten ikke at skrive en tekst til dette billede. det er helt oplagt at her står vi over for en tjenestepige, med kyse og kæk opstoppennæse. H. Zorn har i sin kommentar skrevet: »Min landsbyskønhed Maren Duus«.

Nytår

Så kom nytårsaften med det samme som juleaften. Det som særlig tiltrak sig for os børn var, at organisten ved Domkirken kom og spillede med en anden mand nytåret ind. De gik fra hus til hus og fik en lille skærv hvor de kom, muligen ikke endda så lille. Det sluttede med helligtrekongers aften, hvor lysene var på bordet med krudt i, og tre lys, der udgjorde eet; det var løjer, når der kom et vældigt knald. Der var også altid et stort traktement helligtrekongers aften, og så var julen forbi. Den aften gik der altid 2 mand om, iførte hvide skjorter over deres dragt med høje papirshuer med fjer i, og med en stor stjerne, påklitret skrækkelige 2-øres billeder af Kristi liv. Stjernen kunne drejes og der var lys i den, så den oplyste billederne. De sang julesalmer og fik jo også en skærv¹⁷.

Den gamle brandsprøjte er rullet frem, og brandfolkene er travlt beskæftiget med at betjene pumpen. Selve brandslukningen ledes af den flot uniformerede brandmajor, som på tegningen er iført sin gallauniform med »sousekande« og sabel

Om ildebrand

Min fader var jo brandmajor og havde megen anseelse. Det var derfor et stort syn, når han nytårsdag, iført uniform og trekantet hat, vandrede ud til amtmand og byfoged og bragte sin lykønskning. Ja, der var også de tider stadig ønsken nytår med vin og kage som nu¹⁸. Når der så var ildebrand, sikke et liv der så kom. Kløkkerne kimedede, trommen gik¹⁹, vogne med vandtønder, som lå udenfor hvert hus. Fader i fuld uniform, der blev et røre og et liv i den stille by. Det var vist alt så tarveligt, hvad der hørte brandvæsenet til, så jeg forudsætter, at det som oftest brændte helt ned, når der var vel tændt. Som sagt, det var beskedent som alt, der var mere tarvelighed over det hele end nu, navnlig i det daglige.

Om butikkerne

Butikkerne var også beskedne; jeg husker en butik, hvor vi købte tråd og synåle, den var dog vel anset, men hele butikken bestod af et bord, hvorpå der stod en stor æske med glaslæg og så et skab med 4-6 hylder og skuffer, og det andet var deres stue. De hed Stappes, faderen var italiener og katolik, det var nok til at gøre dem interessante i vore øjne. Ligeledes guldsmeden, der var ikke megen hos ham, dog var der to i byen²⁰. Jeg husker kun en boghandler, det var en fin butik; der samledes den litterære verden i butikken til små eftermiddagspassiarer, der var jo mange belæste folk i byen, både skolen og overret og 3-4 præster og amtmand og biskop, så det var en dannet by, vor lille købstad, og de mange embedsmænd havde jo også et stort ord at sige.

Når man i ældre tid skulle på indkøb var man godt hjulpet af de forskellige håndværkeres skilte. Her ser vi skomagerens skilt. Udover at være god reklame for butiksindehaveren fortæller de også om en tid, hvor kleinsmedene holdt traditioner i hævd og magtede at lave allehånde ornamenter og krummelurer.

Krigen 1848

Således formede livet sig i de år, jeg husker til 1848, da der kom nyt røre og liv, da Kristian den 8. døde og krigen kom med al dens uro. Alle var jo glade, da Frederik den 7. kom på tronen. Jeg husker den dag, da han blev udråbt til konge; selvfølgelig råbte amtmanden »Frederik den 7. er død, længe leve Kristian den 8.« det samme gentog sig da Frederik den 7. virkelig var død, da skulle han leve og Kristian den 9. var død²¹; nå det er et af de små minder, som jeg oplevede og stod og så al den stads i min faders dør, da vi boede på byens første plads på torvet, hvor alt sligt forefaldt. Så kom der jo bevægede tider; jeg hørte så meget derom, da fader var inde i alt og havde interesse for alt, så vi børn var meget politiske trods vor ungdom, og navnlig da krigen kom.

Slavekrigen 1848

Det første indtryk jeg har af den, var jo da slaverne var brudt ud. En løgnehistorie var det, men det var der ingen, der den dag troede på, at det var digt. Jeg husker, at vi om morgenen så 2 komme ridende forbi huset i fuld galop og op til amtmanden med melding om, at slaverne i Rendsborg var brudt ud, de brændte, røvede og plyndrede, og nu kom

Situationen her er ikke fra »Slavekrigen«, men den viser på glimrende måde hvordan snakken kan løbe fra den ene til den anden, og på den måde få »en fjer til at blive til fem høns«.

de snart til vores by. Der blev røre i byen, alle skulle bevæbnes, men meget forsvarstøj var der ikke at få, men der lavedes alt til våben, høtyve, plejle og skovle; hvem der havde gevær eller sabel måtte med. Der blev lavet patroner i min faders butik, hele torvet stod fuldt af mennesker, som så efterhånden blev bevæbnede på den måde, og så drog de ud om byen. Vagtposter blev der udsatte ved alle 4 byporte, ja der var selvfølgelig porte, hvor toldbetjentene sad og så efter, hvad man bragte ind i byen. Det skulle fortælles; imellem fik man nådigt eftersyn, men det kunne dog gå striks til, til sine tider. Der kunne komme ganske pudsige meldinger, som en toldbetjent skrev i sin journal: »2 pyllevakker og en bosseko er kommet ind af denne bom.« Fatter blot, piet, pæter blom, således hed tolderen.

Nå, ved disse stadsporte blev der sat så forsvarlig vagt den dag, at amtmanden kom for at ville ind – han havde været ude at efterse alt – blev han nægtet adgang, som om byen var belejret. Herremændene fra de nærmeste gårde kom ind med deres folk og alt, hvad de kunne samle, beredne og bevæbnede med alle mulige slags våben, såsom høtyve og sligt, en skræk og angst var over alle folk, de gravede deres sølvtøj ned og gemte pengene. Der kom jo stadig melding, at nu brændte det her og nu der, nærmere og nærmere rykkede fjenden, det var forfærdeligt. Hvad blev så det hele til, det gik op i lutter røg, og da det rygte udbredte sig midt om natten, ville mange dog ikke tro det, så jeg husker, at der i mit hjem hele natten var folk, der færdedes og drak kaffe efter en større målestok²².

Om problemer for Boyes tyske arbejdere

Krigen var jo udbrudt og politiske var byens borgere, store og små. Alle gik med en kokarde, og damerne med små dannebrogssløjfer²³, mulig ikke alle, men dog de fleste. Min fader havde tyske arbejdere ved sit teglværk udenfor byen, og en tysk bestyrer ved sit brænderi. Folk i byen ville have, han skulle sende tyskerne bort og navnlig den tyske bestyrer, som nok en gang havde udtalt sig hånligt; men trods fader var så dansk og følte varme, ville han ikke afskedige tyskerne, da de var fredelige; det var også vanskeligt at få arbejdere, da alle var borte. Det blev folk i byen rasende over, og en søndag – min fader og moder ikke var hjemme, men i selskab på en gård et par mil fra byen – forsamlede der sig en stor mængde på torvet. Min faders gård lå der. Der var også kommet folk fra landet. Der blev sendt bud ind, at tyskerne skulle fjernes. Der kunne jo ikke ske noget, da fader var borte. Vi børn var ene hjemme med de her-

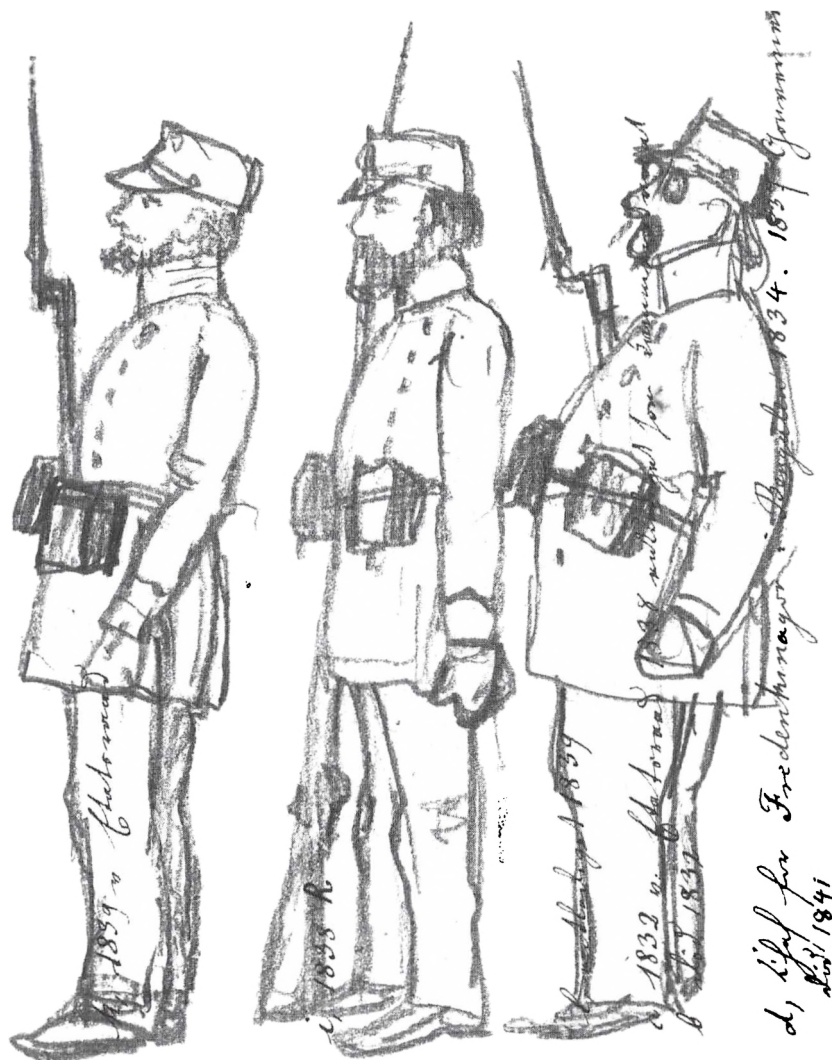
rer, der var i forretningen, og bedstemoder, jomfru og pigerne. Da så mørket faldt på, begyndte de at kaste med sten på husets døre, så ind af vinduerne, så de fløj langt hen på gulvet. Vi måtte sidde i værelset ud til gården. Politibetjenten havde slet ikke nogen kommando, folk var rasende og yderst livlige og der blev sunget og råbt. Jeg husker vi længe sad og græd og var bange, også ved tanken om, hvorledes fader og moder skulle komme hjem. Der blev sendt bud til dem, at de måtte se at komme en anden vej ind i byen, men det ville fader ikke, han kom da klokken var 12 kørende over torvet og ind i gården, da var rigtignok de fleste borte. Der fortaltes, at en af de større håndværksmestre, som var med fader i kommunalstyrelsen, havde sagt, da klokken var 12: »Nu går vi hjem folk, er tyskerne ikke ude af byen inden næste søndag, samles vi her igen.« Hvor var så vor tysker blevet af? Ham havde vi ikke set hele aftenen. Da fader kom hjem, blev der spurgt, hvor er Schmidt? Ingen vidste det, men Schmidt havde stået hele aftenen i et loftvindue og hørt på alt. Næste søndag, medens vi sad og spiste til aften, kom der 2-3 sten flyvende ind af vinduet; en faldt lige hen på bordet. En dødelig skræk kom over os, da fader rejste sig og åbnede gangdøren og bad sig fritaget for den slags forstyrrelser. Det var vel ikke det der hjalp, men der var mere politi, da de var forberedte på det oprør. Nå men tyskerne blev og fader beholdte sit gode rygte, som en brav dansk mand og som senere gjorde sin by store tjenester.

Linieskibet »Christian den VIII's« eksplosion

Der var en begivenhed, som særlig har skrevet sig i min erindring fra den krig, og det var da krigskibet »Kristian den 8« sprang i luften²⁴. Vi må have fået det af vide en af påskedagene, der var jo ikke dengang telegraf²⁵, og jeg husker tydeligt, at det var en helligdag. Om morgenen kom en af min faders venner med den sørgelige efterretning; jeg husker min moder græd, så det må have gjort et stærkt indtryk, og ved den påne 5-the var vor stue fuld af mange besøgende, som jeg husker var nedtrykte.

Om garnisonen

Der var meget liv i byen i de år. Der kom mange soldater, som lå der i våbenhvilen. Der blev spillet komedie af officerer og byens unge damer. Nu var det de livlige vaudeviller²⁶, der havde afløst de alvorlige skuespil.

Stolte krigere fra garnisonen i Viborg med opplantet bajonet. De fleste af H. Zorns tegninger er gjort på genbrugspapir. I dette tilfælde på fint skrivepapir med vandmærke for firmaet »C & I. HONIC«. Papiret har været benyttet til personalhistoriske optegnelser bl.a. for en, der har været ude i den danske koloni Frederiksnagore i Bengalen 1834.

Soldaterløjer og intrigerne. Baller var der også, så det gik alt med lyst. Når soldaterne kom hjem, var der jo pyntet i hele byen, og man kunne virkelig pynte. Der var engang på torvet rejst en obelisk med transparent og velkommen hjem I tapre krigere. Den blev oplyst med kulørte lamper om aftenen og der var lys i vinduerne. Folk var glade for soldaterne, de blev beværtede glimrende. Alt det husker jeg så godt, og når musikken spillede søndag eftermiddag på torvet, samledes alt, der var fint i byen. Således er min erindring fra de år. Begejstring for alt, liv og tilfredshed, det er det indtryk jeg som barn har af den tid.

Oehlenschlägers død

Der er 2 mærkedage jeg også fra de år husker. Det var da man fik efterretning om Oehlenschlägers død²⁷, det var også en søndag, vi sad og spiste, da der kom en fremmed og fortalte det. Der blev sorg, kan jeg huske. Det var jo hans skuespil, der navnlig hørte mine forældres ungdom til, og de var blevet spillede af de 2 bekendte omrejsende selskaber, Tilkens og Beckers og af private i byen, først som sagt senere kom de små glade skuespil.

Om grevinde Danner

Ja så var det da kongen giftede sig med Grevinde Danner, hvor min moder dog var vred, det var en skuffelse for hende, at den helt, som hun havde fået i kongen og alle med hende, kunne gøre sligt. Alt det onde, der kunne siges om Grevinde Danner blev jo fortalt. Rasmusine stjal jeg og mine veninder os til at læse, og det var forfærdelige skandale-historier, der var optegnede²⁸.

Til torvedag

Jeg tænkte på, hvor dog meget var anderledes den gang end nu i en lille provinsby. Måske der endnu er rester tilbage af den lørdag, som jeg har fortalt om. Der var jo kun den handelsdag i byen, man skulle købe alt ind for hele ugen. Jeg husker slet ikke nogen slagterbutik eller fiskebutik. Så gik fruene med sin pige på torvet, som jo var fuldt af alt. Selv de små tarvelige vogne fra Alheden, forspændt med stude, som altid bragte kartofler med, det var fra den tyske koloni, derfor hed de altid kartoffeltyskerne²⁹. Så var der træskomanden³⁰, der er vist ikke mere tilbage af

»Den der ager med stude kommer også med« kunne være titlen på tegningen. Skulle man til marked i Viborg, var datidens mest anvendte køretøj en okseforspændt vogn. Var man uden vogn måtte man gå med varerne i en sæk på ryggen.

dem, ligeså lidt som man vel nu finder konerne med de sorte jydepotter³¹. De kom navnlig til snapstinget og de store markeder, mange små varer fra Ringkøbing, og jeg husker, at de havde en ejendommeligt hovedtøj, en sort hat, som en sort høj herrehat. Det var meget smukt med dem. I Silkeborg brugtes der altid et brunt silketørklæde som hovedtøj, knyttet løst om hovedet. Folk fra Salling var dengang kendte som meget velhavende. Der kom altid til os en familie, som havde 3 smukke døtre, de bar deres hovedtøj og tørklæde over, men så var de tillige iførte silkekjoler og silkesjaler. Alle så på den flothed og smukke var de tillige.

Om sang og fester

Der blev sunget meget til de små fester, når der var selskab, de bekendte drikkeviser og rørende sange, så da det var en tid, da rørelsen var stor, græd man imellem lidt, når elskovssange blev foredragede. Det hørte tiden til fra Oehlenschläger³². Min bedstemoder sang ofte de gamle sange af Wessel³³ og vi morede os ved det. Jeg tror aldrig en sang har begejstret som »Den gang jeg drog afsted« og »Holmens faste stok«, de kom jo i den første krig³⁴.

Om natmænd og solformørkelse

Der kom også til byen de såkaldte skærslippere eller natmandsfolk, dem havde alle noget imod, de var heller ikke hyggelige og ville stjæle. Engang, jeg tror det var i 1851, var der en stor solformørkelse, midt under det stærke mørke kom en hel skærslipperfamilie og lejrede sig på torvet, og da folk var bange i forvejen og troede, verden skulle forgå, gjorde det jo et uhyggeligt indtryk at se det optog, som alle i forvejen så på med sky blikke. Når solen klarede, og alt blev lyst i byen og på land igen efter årene, da krigen var forbi³⁵.

Om Rådmand Boyes forretning

I 1851 kom den første store udstilling i London, det var en begivenhed. Nu er den efterfulgt af mange. Min fader var i London og Paris og fortalte meget om den rejse. Det var ikke at rejse dengang som nu, mange jernbaner³⁶ var der ikke, så posten blev benyttet³⁷. Fader havde flere gange været i Hamborg og stod der i forbindelse med mange, navnlig Pontoppidan³⁸, som jeg så tydelig husker måtte tilbringe en juleaften hos os, da han ikke kunne komme bort for sne.

Efterhånden som postvæsenet fik udbygget postruterne kunne man komme frem i landet med postdiligencen. Bagagen blev placeret på taget. Postvognen på tegningen er ved at rulle ind til byen; postrytteren har sat hornet for munden for at blæse en glad fanfare: »Her kommer jeg«.

*I gamle dage hed det »at spille komedie«, i dag kaldes det »dramatik«. Formålet er dog det samme. At more sig selv og andre med skuespil. På tegningen genkender vi med sikkerhed Pjerrot, og gad vidst om manden med forken ikke er den lidt tumpe-
de og morsomme bondeknold, som er fast bestanddel i enhver folkekomedie (tænk bare på Morten Korch).*

Hos bedsteforældrene i »Jordbærhuset«

Min fader ejede en gård udenfor byen, der boede hans forældre, og om søndagen var vi derude og fik the hos bedstemoder med nelliker, det var en gammel skik at give theen den smag. Hun lavede dejlige æbleskiver dertil. Så sang bedstefader for os. Vi byggede hus i haven til vore dukker ved teatret, der lå de på landet(?). Alle spillede nemlig komedie i de år, og vi børn havde et stort dukketeater³⁹.

Moderens død

I 1852 døde min moder. Det var forfærdeligt for os, hun var midtpunktet i vort hjem. Alle holdt af hende, så det var en sorg i hele byen. Ved slig begravelse i de tider, var der sjældent tale om at komme i kirken. Begravelsen var i hjemmet, der blev beværtet med kager og vin til alle, der

kom for at følge. Hele byen, som levede som en familie, delte jo sorgen med de bedrøvede. Kisten blev båret fra hjemmet helt ud til kirkegården, ikke kørt, og følget fulgte med. Gaderne var bestrøede med sand og blomster, og klokkerne ringede og som oftest blev der blæst sørgemusik hele byen igennem.

I huset i en præstegård

Så skete der også forandring i mit hjem, da moder døde. Jeg var jo eneste pigebarn, og fader mente jeg helst skulle opdrages ude, og jeg kom så ud i en præstegård, hvor jeg havde det så hyggeligt og godt. Vi var flere unge og begavede og livlige mennesker var der at leve hos(?). De havde levet et rigt liv her i byen med mange kendte folk, så det var om sommeren mange gæster hos dem. Der var nu også tarveligt i en præstegård på landet den gang, der var hvidtede vægge i flere stuer og i soveværelserne, men hyggeligt trods der ikke heller var rigeligt bohave. Jeg har dog aldrig syntes, jeg har haft det så hyggeligt juleaften som der. Der var et stort juletræ, og da vi var mange, blev der sendt gaver fra de forskellige hjem til hver, så det var en hel udstilling. Så var det så dejligt med julesalmerne, det var just i de år, at Grundtvigs⁴⁰ dejlige julesalmer ret var trængt frem, aldrig vil jeg glemme de tider jeg levede der og de juleaftener, de har givet mig, som er det bedste jeg har i eje. Det var som sagt rart i julen. Julemorgen samledes vi om thebordet, stuen var oplyst med flere lys og theen stod på bordet, hvor der var hyggeligt. Så kom kirketid og vi vandrede i kirke. Trods det var et meget alvorligt og kristeligt hjem, så forstod man dog at more sig, vi spillede komedie med egnens folk. Fruen var utrættelig til at hjælpe tilrette, der blev lavet theater i havestuen, om det end kun bestod af ophængte lagener og tæpper, så morede de, der spillede og de som så derpå sig dog glimrende. Så blev der danset og forfærdeligt fint var de klædt på, hvortil de var meget dygtige. Der var dog ikke så vel indrettet i et præstegårdskøkken som nu, der var, da jeg kom, intet komfur, men der blev stillet hedetørv op og gryderne hang i kroge over ilden og stegegryden til stegning. Der var travlhed før jul, vi levede hele dagen over i det lille bagerhus, også en brugsgenstand, der altid hørte med til større gårde og præstegårde, som nu vist aldrig bruges, der blev bagt rugbrød, julekager og masser af småkager, peber nødder. Vi var lystige, det gik med sang og liv, slagtede gæs og får og svin, der blev meget besørget før jul, da der blev holdt en stor og festlig jul. Der kunne heller ikke skaffes noget, da de nærmeste byer, Viborg og

Tællelyset er tændt, pigen spinder på rokken og missen gnider sig kælent opad stolebenet, ja vi mangler kun en lystigt buldrende kakkelovn. Dét må være indbegrebet af de gode gamle dage.

Hobro, var 4 mil borte og der gik ingen post, så der skulle vogn til byen eller bud med hvem der ville være så god at besøge tingene for os, som skulle til byen. Ja en gående post med breve selvfølgelig, og hver 14. dag en fragtmand, som holdt i kroen, der var så valfart derned for at se, om han bragte noget med fra hjemmene. Jeg husker den herlighed, da vi i præstegården fik en lampe. 2 tællelys var der altid på bordet, andet brændtes heller ikke i mit hjem, det var luksus med lampe og slet ikke brug. Messinglysestager med en lysebakke og lysesak og derom 6 damer, der syede hvide broderier. Hvor kan man nu tænke sig den belysning!

Noter

1. Holger Schou Thomsen har redegjort for familieforholdene i artiklen: Slægten Boye. Fra Viborg Amt. 1948, p. 24 – 63. Se endvidere Otto von Spreckelsen: Viborg Bys Borgerbog 1713 – 1860. Viborg 1955.
2. Heinrich Zorn blev født i Slesvig 1855. Hans far, der var oversergent og overhornblæser ved 6. bataljon blev 1868 forlagt til Viborg, og her kom sønnen i lære som ma-

- ler. Han ernærede sig som maler gennem hele livet, og dekorede bl.a. Salonen og virkede også som fast dekorator i Borger- og Håndværkerforeningen. Han døde i 1932. Tegningerne befinder sig i Heinrich Zorns privatarkiv på Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.
3. Købmandsgården, der refereres til, lå på hjørnet af Vestergade og St. Sct. Mikkels Gade. Boye købte den i 1837, da han var 25 år gammel.
 4. Her tænkes på Latin- eller Katedralskolen, som dengang lå ved Domkirkepladsen. Bygningen rummer idag Viborg Kommunes administration.
 5. Institutionen »Snapstinget« rækker tilbage til middelalderen. Jyderne og blandt dem i særlig grad adelen kom da til Viborg for at overvære tingforhandlinger, ordne pengesager, giftermål, handle o.s.v. Se Hugo Matthiessen: Snapstinget. Kbh., 1946.
 6. Honningkagekonen talte både dansk og tysk, derfor »to tunger«.
 7. Der henvises til Hofmannske Selskab senere også kaldet Cirkus Gymnasticus, som besøgte Viborg allerede i 1836. Truppen fremviste bl.a. et linedansernummer, hvor Jean Overgaard stod på hovedet på linen, mens Theodor Hofmann gik hen over ham. Se Jon Vedel: Gøgler af Guds nåde. Kbh. 1992. Og H. Ballund Jensen: Forlystelseliv i Viborg i gamle dage. Viborg Stiftstidende 2/4 1949.
 8. Carl Bekker (1780-1862) havde et komedieselskab med speciale i syngestykker og trylleoperaer; bl.a. det kuriøse: »Det Bethelhemseke Barnemord«, et lystspil i to akter. Selskabet optrådte i Viborg 1847-48.
P. J. Tichen (1789-1847) havde på Laura Boyes tid landets største omrejsende selskab: 9 skuespillerinder og 15 skuespillere. Repertoiret bestod først og fremmest af lystspil og vaudeviller. Tichen døde forøvrigt under et ophold i Viborg. For noter se note (7).
 9. Den Viborgske Klub, efter engelsk forbillede, stiftedes 10/11 1834 og havde i begyndelsen til huse i St. Sct. Hans Gade 9. På generalforsamlingen i 1848 besluttede bestyrelsen, bl.a. med rådmand Boye, at søge tilvejebragt et nyt »klubhus«, den senere Viborg Borger- og Håndværkerforenings bygning i Sct. Mathias Gade.
Klubben blev et skattet samlingssted for de deputerede ved stænderforsamlingerne og til borgerskabets festligheder i al almindelighed. Den havde også stor betydning for borgerskabets organisering i »forening«, før demokratiets indførelse og foreningslivets opståen.
Se Chr. Ørum: Viborg Klubbygning. Jul i Viborg 1948, p. 4 – 10.
 10. I 1831 var der 200 fanger i tugthuset. De blev om dagen bevogtet af 2 mand, om natten af 3 vægttere. Dette foruroligede byens borgere, og med virkning fra august 1842 blev der udstationeret en vagtstyrke bestående af 2 officerer, 6 underofficerer, 2 tambourer og 60 menige. Se M.K. Nielsen: De gamle tugthusbygninger i Viborg står for fald. Jyllands Posten 3/12 1955.
 11. Krinolinen er en nederdel, som holdes udspændt i klokkeform ved et fiskebens- eller metalstativ.
 12. Under Napoleonskrigene var der en tid spanske lejetropper i landet. Den bedst kendte begivenhed fra denne tid er branden på Koldinghus i 1808. Her var spaniolerne indkvarterede, og da de tændte et bål for at holde varmen, udviklede det sig uheldigvis til en altødelæggende storbrand.
 13. Tugt- og Manufakturhuset, også kaldet »Viborghus«, blev oprettet 1742 og virkede frem til 1874. Der blev bygget til at huse rakkere, tatere, skøjere, natmænd – kært barn har mange navne. Jyllands frie fugle, som konstant levede i udkanten af samfundet og ofte i konflikt med loven. De færdedes ofte i flokke eller bander. »Viborghus« husede senere også andre indsatte, således i 1843 blandt meget andet godtfolk en kvaksalver og en utro embedsmand! De blev gerne beskæftiget med klædefabrikation: Kludepillen og opsprætning, fremstilling af klæde, hestedækkener o.s.v.
Som et kuriosum kan nævnes, at de solide fangedøre i den nuværende arrest stammer fra det gamle tugthus. Nedrevet i begyndelsen af 1960'erne.

- Om tugthuset, se M.R. Ursin: Stiftsstadens Viborg. Viborg 1849.
 Om rakkere, se. F. Dyrlund: Tatere og Natmændsfolk i Danmark. Kbh. 1872.
 H.P. Hansen: Natmændsfolk og Kjæltringer. I & II, 1921-22.
 Henning Ringgaard Lauridsen: Viborg Industrihistorie. Viborg leksikon 8. 1990. p. 5 -8.
14. Såkaldte tællelys. Støbt af fårenes fedt, tællen, som har en meget gennemtrængende lugt.
 15. Juletræet, en tysk tradition, sås første gang i Kbh. i 1811. Det blev først almindeligt i brede kredse omkring 1900.
 16. Jernstøberiet Fritzøe lavede flere kakkelovnsplader med Frederik d. VI. kontrafej. Se Gorm Benzon: Gamle ovne i Danmark. 1980, p. 91-92 & 103.
 17. At gå rundt og rigge under sang har været kendt siden middelalderen. I Viborg var det især Latinskolens elever, de såkaldte peblinge, som hentede en skilling på denne måde. Skikken med »Hellig Tre Kongers stjerner« er oprindeligt katolsk og symboliserede de 3 kongers vandring til det nyfødte Jesusbarn. Gennem tiden udviklede det sig til rent tiggeri. Skikken døde bort op mod år 1900. Se Per Noc: Hellig-tre-Konger-stjerner. P.S. 1. Viborg 1993, p. 231-234.
 18. Rådmand Boye var brandmajor fra 1848 – 1856.
 19. Så simpelt var det nu ikke. Der var nemlig 3 signaler:
 Brand i selve byen: stadig klemten og trommeslag.
 Brand på marken: 3 slag med klokken, ophold og igen 3 slag o.s.v. Trommeslag med ophold.
 Brandøvelse: ingen klokke. Trommeslag med ophold.
 Se O.K. Rørsted: Vogt lys og ild. Viborg 1969, p. 36.
 20. Der var ikke den store mulighed for at gå i deciderede butikker i årene omkring 1840. Ursin opregner 47 handlende, hvoriblandt 1 konditor, 1 apoteker, 1 galanterihandler, 11 købmænd og 5 urtekæmmere. Billedet er dog ikke entydigt. I gruppen af »Den industrielle klasse« på 146 personer, finder vi guldmeden, bøsse-mageren, børstenbinde-ren, og handske- og hattemageren. Hos alle håndværkerne var det selvfølgelig muligt at købe og bestille deres produkter. Og hver uge var det også muligt at handle ind på markederne. Se M.R. Ursin: Stiftsstadens Viborg. Viborg 1849. p. 49 ff.
 21. Christian d. VIII 1786 – 1848.
 Frederik d. VII 1808 – 1863.
 Christian d. IX 1818 – 1906.
 22. Slavekrigen er en af de mere underfundige »Danmarkshistorier«. Havde den fundet sted i dag, ville man kalde den en avisand. Marianne Bro-Jørgensen har samlet en række af de autentiske breve og beretninger i mappen: Slavekrigen 1848. Viborg 1980.
 23. Et lån fra den franske revolution, hvor man bar kokarde med rød, hvid og blå farver. At man i Danmark bar de rød – hvide farver på det tidspunkt, må være et af de tidlige eksempler på at »folket« begynder at bemærte sig kongehusets gamle hæderkro-nede farver.
 24. Linjeskibet blev søsat ved Christian d. VIII's kroning i 1840. Skibet var med ved an-grebet på Eckernførde i 1849, hvor det gik på grund og sprang i luften. Se Gylden-dals og Politikens Danmarks Historie. B. 10, p. 347 ff.
 25. Telegrafens kom til Viborg i 1857. Den havde til huse i Domkirkestræde, hvor nu Skovgaard Museet har sin administrationsbygning. Se Jørgen Peder Clausager: Vi-borg som Erhvervsby. 1988, p. 103.
 26. Vaudeviller, oprindeligt fransk, er komedier, hvor man digter nye tekster til kendte melodier.
 27. Adam Oehlenschläger (1779 – 1850). Dansk digter, som idag nok er mest kendt for det romantiske digt »Guldhornene«.

28. Lensgrevinde Danner, født Louise Rasmussen (1815 – 1874). Hun var datter af en tjenestepige, blev balletdanserinde og senere modehandlerske. Adlet 1848. 1850 gift med Frederik VII (til venstre hånd). Giftermålet vakte, specielt i borgerskabet, utrolig forargelse, således også i Viborg. Se A.V. Andersen: Kong Frederik VII og grevinde Danners besøg i Viborg i 1861. Fra Viborg Amt, 1989, p. 137 ff.
29. I 1760erne hvervede regeringen en række tyske kolonister fra Darmstadt og Pfalz til at opdyrke Alheden. Tilnavnet kartoffeltyskere fik disse kolonister fordi de i første række var med til at indføre kartoffelavl på heden.
30. Træsko er fremstillet flere forskellige steder i Midtjylland. Specielt kendt er egnene omkring Silkeborg, men også i Viborg var der træskomagere eller klampmagere, som de også kaldtes. I 1849 var der 3 klampmagere i Viborg. Se M.R. Ursin: Stiftsstaden Viborg. Viborg 1849, p. 98 ff.
31. Der blev fremstillet jydepotter eller sortpotter, som de også kaldtes, i store dele af Jylland (og forøvrigt på Fyn og Sjælland). De store produktionssteder var Fjends og egnene omkring Varde. Se Finn Lynggaard: Jydepotter og ildgrave. Kbh., 1972.
32. Se note 27.
33. Johan Herman Wessel (1741 – 1785). Dansk-Norsk digter og forfatter. Mest kendt er nok »Kjærlighed uden strømper« fra 1772.
34. »Dengang jeg drog afsted« har tekst af P. Faber, og musik af E. Horneman. »Holmens faste stok« har tekst af A. Recke og musik af E. Horneman. De er begge skrevet i 1848, og blev utroligt populære. »Dengang jeg drog afsted«, blev trykt og omdelt til soldaterne, og fra dem spredtes sangen bl.a. til de Nordiske lande.
35. For litteratur om natmænd se note 13.
36. Den første jernbanestrækning med Viborg som mål blev taget i brug 21. juli 1863. Det drejede sig om strækningen Viborg – Langå. Se Jens Peder Clausager: Viborg som erhverbys. Viborg 1980, p. 59 ff.
37. I årene omkring 1840 begyndte postvæsnet, eller som det dengang hed Post- og Befordringsvæsnet at medtage passagerer. I 1837 var det således muligt at komme til Randers med dagvognen, vel at mærke kun om sommeren og kun en gang om ugen. Se Christian Jacobsen: I regn og slud... Viborg 1994, p. 42 ff.
38. Pontoppidan må være det store handelshus, som var storleverandør og grossist for købmandsgårde overalt i Jylland og på Fyn. Handelshuset ydede store kreditter. Det sved under pengekrise i 1857, hvor Pontoppidan under trussel om konkurs med kort varsel indskrænkede tilgodehavender hos købmænd, bl.a. i de jyske købstæder.
39. Bedsteforældrene boede i »Jordbærhuset«, et lille hus overfor Stopfsø og den nuværende indkørsel til Gymnastikhøjskolen. Senere flyttede de ud til sønnen på Øster Teglgård. Se note 1.
40. Nikolaj Fredrik Severin Grundtvig (1783 – 1872).

* I forhold til den afskrift, som ligger i familien Boyes privatarkiv på Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune, er der kun ændret lidt ved tegnsætningen. Overskrifterne står helt og aldeles for undertegnede's regning.

Der skal her bringes en stor tak til Pia Lindgreen, Peter Brinck, Arne Holstborg og Henning Ringgaard Lauridsen for hjælp ved korrekturlæsning og henvisningerne.

Jesper Hjerminde, F. 1956, cand.mag. middelalderaikævlug. Artikler om maritime emner i nærværende årbog 1988 og 1993.
Adresse: Vordevej 50, 8831 Løgstrup.

Fra gammel tid

Om livet i Salling 1800-1850

Peter Christian Christensen var født i et gårdmandshjem på Ilbjerg Mark i Rybjerg sogn i Salling i 1840. 1862 dimitteredes han fra det daværende Lyngby Seminarium på Djursland og efter et par år som lærer i Handrup, Dråby sogn, virkede han fra 1865 til 1909 som enelærer og kirkesanger i Knebel på Mols. Han døde i 1923.¹

P. C. Christensen interesserede sig levende for almuekulturen – han kendte i øvrigt folkemindesamleren Evald Tang Kristensen fra seminariet – og han har efterladt sig flere kulturhistoriske og personalhistoriske skrifter. Kun et arbejde fra hans hånd foreligger trykt, nemlig afhandlingen “Kæltringliv i Salling” i Aarbog for dansk Kulturhistorie 1897 udgivet af Poul Bjerge. Dele herfra indgår i artiklens afsnit om kæltringerne.

Optegnelserne om forholdene i Salling i første halvdel af forrige århundrede er nedskrevet i 1890. Retskrivningen er normaliseret, men ellers er der ikke foretaget ændringer.

Rybjerg Kirkeby

Kirkeby bestod i mine bedsteforældres tid af 4 gårde og et par huse, og så kirken. Gårdene er de samme endnu, men der er flere huse, og skolen findes der også.²

I den vestre gård, der oprindeligt hed Rybjerggård – et navn som nu sjældent bruges da den sammenlagte gård i Rybjerg mer naturligt antog dette navn – boede en mand der hed Volmar. Jeg véd kun det om ham at da han en aften kørte blev han af noget djævelskab trukket af vognen og ud så langt tømme nåede, men den holdt han ved, thi han havde en fornemmelse af, at slap han den, var alt ude. Hans store hund hjemme mærkede imidlertid uro, og først da den kom ud og kom ham til hjælp, slap han, men var da meget medtagen.

I den nordre gård boede Peder Lund, en grundskikkelig mand. Han var gift med en fattig pige, Ane Marie, og det var nærmest hende der

*P. C. Christensen
(1840-1923), lærer i
Knebel 1865-1909.
Fotografi fra ca. 1890*

styrede, og styrede også rigtig godt. – Egentlig var de tre søstre, den ene gift med Knud i Damgård i Bostrup. Det var hende der fik den tanke at hendes sønner skulle i vejret. Hun lod da én studere, Anders Knudsen Damgaard, og han er endnu stiftsprovst i Odense; Lauritz Damgaard blev købmand i Skive; og en tredje degn i Oddense; medens Jens fik fødegården, ham der var gift med min moster.³ Men det tog også således på finanserne at faderen fra den tid af gik under navnet Knud Sult. – Ane Marie havde også kun drenge, men hun tumlede dem ikke så godt, og der gik stort ry af deres uregerlighed, så præsten Finchenhoff endog tiltalte moderen derfor offentligt udenfor kirkedøren. Her har man altså endnu halen af det der kaldtes 'at stå offentligt skrifte'.⁴ Peder Lund omkom på marken, idet han kørte i ægt for præsten til Skive og på hjemvejen blev overfalden af en forfærdelig snestorm og så kørte vild og kom ud i en mose syd for Roslev. Han var en meget ærduelig mand.

I den østre gård boede Christen Voldmarsen. Han tog i et godt lag en stor dram, men var ellers hjælpsom og kunne hitte råd i en snæver vending. Han færdedes meget ude, og navnlig vinternætterne, da var han og hans hund idelig på jagt efter ildere og mårer. Tit foregik jagten ved kirken og i dens tårn og på loftet, thi der var en mængde af dem i kirke-

gårdsdiget, og i en stille nat var det let at høre hvor vidt jagten var kommen, da Christens mund gik uafadelig: "Pus, Kosak! Grib ham i nakken! Så for fanden, der slap han! Ryst ham!" osv.

I husene boede Peder Tro, gift med Inger Ly, og Else Tromgade. Peder var nok arbejdsmand, men også spillemand, og for det sidste måtte alt andet sættes tilside. Han var libertiner af første rang, men lidet kløgtig, og spinkel og så svag af kræfter så man spillede hejgut med ham ved alle lejligheder. Det holdt hårdt for ham at have fiolinen i farbar stand, thi han tog ofte en stor dram og faldt så og skamferede den. Til daglig brug kunne han agere akrobat, men ved slige lejligheder førte man ham gerne på gatis, som da han i kæret roste sig af hvor bred en tørvegrav han kunne springe over: det måtte karlene have at se, og enden derpå var at Per fik en dukkert. Det var hans kæreste tanke at Inger kunne dø og han blive gift igen, og at hun tit skrantede gav ham sikkert håb. "Den langvarige sygdom er den visse død" sagde Per, og hvem han så ville gøre vel imod, ja det skulle vise sig. Men ak! Per blev selv syg, og man så nok det var brysttæring, men han håbede og håbede, han ville så nødig dø. Da det var på det sidste og han magtesløs og rystende sad og aftog sit skæg, troede en søsterdatter at være deltagende, idet hun sagde: "Hvor er I ringe, morbroder, nu lever I vist ikke længe." Da vendte han sig til hende med vred mine og i en bidende tone snærrede han: "Gud give din bøn brister i din røv og din næse i samme hul!" – han kunne knap udtale de sidste ord hørlige. Dagen efter døde han. Og Inger med den langvarige sygdom, ja det blev den visse død – men hun blev rigtig nok over 80 år gammel.

Og så var der endelig den store gamle kirke, hvorved min bedstefaders gård lå nærmest. Den bragte nogen afveksling da navnlig om søndagen, så måtte man have rengjort inden kirkefolkene kom; thi især i dårligt vejr var stuen altid fuld. Som følge deraf vidste man god besked om hvad der rørte sig i sognet, thi sligt diskuteredes, og børnene vidste god besked om bryllupper, begravelser og kendte alle folk i sognet. Til højtiderne måtte de med karlene at ringe og kime, hvori de var meget interesserede, og de glemte aldrig hvor fiffigt Per Tro bar sig ad da han ville smøre kirkeklokken og så tjærede den godt på begge sider hvor knebelen slog, hvorved den fik en noget spæd lyd, indtil den atter blev afskrabet.

Kirken er stor og smuk, bygget af hugne kampesten, med sakristi og med to smukke indgangsdøre, hvoraf den sydlige, med tre fritstående søjler og med en smuk portal, er tilmuret. Den nordre har også søjler,

Rybjerg kirkes fornemme sydportal med seks frisøjler. Ejvind Rasmussen fot.

men ikke fritstående, og begge har en del allegoriske billeder. Endvidere har kirken en smuk kampestens korbue. Alt var naturligvis før overkalket, men er nu afskallet. Et kolossalt højt tårn er tilbygget af mursten, det ender med taget i en spids, og herpå stod forhen et spir ikke uligt en stor tøjræl. Den har bjælkeloft og er blytækket. Dog var den skamferet en del ved at et begravelseskapel for Mads Hastrup til Eskær er opført ved den søndre side og kun skilt fra kirken ved en lav mur med en dør i løvsavværk ind til kapellet. Nu er kapellet tillagt kirken og kisterne i 1859 begravet nordøst for kirken.⁵

Hvordan man ellers levede og hvordan livet i de forskellige retninger rørte sig i den tid skal jeg forsøge at sige lidt om.

Beboelserne og klædedragten

Når man kom ind i gangen (forstuen) havde man ligefor i den anden side af huset spisekammeret, hvori øl, mælk med mere også fandtes, og til den ene side var storstuen, som gik til enden af huset, til den anden side kom man ind i dagligstuen, længere frem til køkkenet, hvori var bageovn, så bagved igen bryggers med grukedel og med ildebrændselet – det var alle lokalerne.

Der var altså kun én stue til almindeligt brug (thi storstuen brugtes kun ved gilder), og i den ene side af den fandtes to alkovesenge, som kunne forøges med nok en do. imellem gang og spisekammer, om det tiltrængtes. Her levede så alle gårdens folk sammen til daglig brug, og den ene seng var ægtefolkens, den anden pigens eller pigernes og den tredje til børn; kneb det kunne der jo godt være tre i hver.

Bohavet var ikke meget: det umalede bord med bæk, et ur, en stor bilæggerovn, og enkelte steder et hængeskab og et par stole. Ved bjælkerne var hylder, som om vinteren brugtes til mælk, at det ikke skulle fryse. I storstuen fandtes nogle kister, senere chatol og dragkister. Omkring kakkelovnen fandtes en ramme til malttørring og en skuffe under den. Var huset nu velhavende, kunne man nok også have en række med nogle tinsager i. Husene var lave, vinduerne små med blysprosser, og gulvet var ler. Det var jo ikke store bekvemmeligheder imod hvad vi nu kender, men man kendte ikke andet og man levede her som én familie og delte ondt og godt sammen. Og der var dog plads nok til at man kunne få noget bestilt, thi lyset satte man midt i stuen, og rundt omkring det sad man og kartede og spandt hamp, bandt kurve osv. Man havde den gang ikke råd til at købe.

Udhusene var små, og dog i almindelighed store nok. De havde alle vægge af ler, ja stuehuset var forresten af samme materiale. Et hus byggedes på følgende måde:⁶

Først rejstes siderimmene på stolper der stod på sten med omtrent 1½ alens afstand, derpå lagdes bjælkerne, og nu oprejstes spænderne der ikke havde hanebjælker, hvorfor de hvilede på et træ, åsen, der sad i toppen langs under dem, og den bares af sulerne, der stod lodrette fra jorden til åsen i midten af huset. Det hele var lavt og snævert. Nu lagdes flere sten imellem stolperne, syld, og efter at huset var tækket begyndte man at opføre væggene. Nogle læs ler blev kørt sammen, vandet og æltet med kreaturer, og en bestemt dag lånte man byens piger, der opførte væggene, medens en karl kørte ler til med en hjulbør. Væggene var fra 9 til 12 tommer tykke og stolperne kom til at stå inden i væggen. Den

første dag opførte man fra 1-1½ alen, eftersom leret var mer eller mindre blødt. Nu stod de i nogle dage at tørre, og imidlertid havde gårdens folk travlt med at glatte dem ved at skære af dem med en spade og dernæst med vand og en klud, samt stikke med spaden ind til stolperne at de ikke skulle revne. Så fortsatte man på samme vis et par gange, og så var ydermuren færdig. De indre kunne sættes på samme måde. En ovn og skorsten var også til at opføre af ler; efter at man nemlig havde fået det nederste af ovnen færdig, lagde man fladtørv fra heden på hinanden i halvkugleform så stor som rummet i ovnen skulle være. Nu dængedes ler derpå, og efter nogle dage atter et lag, indtil ovnen var tyk nok. Til sidst blev fladtørvene stukket i brand, og færdig stod ovnen uden at have kostet en skilling. Den kunne jo godt have en revne, men den klinedes. Skorstenspiber ømmede man sig ved at købe mursten til, men brugte tit en gammel tønne, ja endog en kurv.

Med lige så stor omtanke sparede man penge til klæder. Man avlede hør og gjorde det istand i vinterens løb. Hver gang man bagte, blev ovnen bagefter fyldt med hør at tørre, og næste morgen stod man tidlig op og brød og skagede det, så man var færdig til dag. Det var jo forbundet med fare, thi gik der ild i hørren i ovnen, kunne denne sprænges og huset brændte af. Hos min bedstefader skete det, men ovnen slog et hul ind til stuen, derved holdt ovnen. – De ydre beklædningsgenstande groede på fårene i form af uld og skind.

Så når foråret kom, havde man en hel del lærred, dynevår og vadmél, færdigt, thi mange vævede det også selv. Og nu skulle det farves, men det var i almindelighed godtkøbsfarve, og noget farvede man selv, således de røde huer og kvindernes røde ærmer, de blev hjemmefarvede med cochenille.⁷

Til daglig brug var mændenes dragt følgende: træsko, lange hvide strømper, skindknæbukser med en rad store blanke knapper ved hvert knæ, en skindtrøje, hvor ærmerne var af samme slags hvidt skind som bukserne, men det andet af brunt (barket) skind, og ærmerne var trykkede, det vil sige skrædderen havde med nogle pinde sat nogle små figurer på dem af sort maling så de var brogede. Dertil hørte så en vadmelsvest farvet blå, tit dog også stribet, og på hovedet den røde hue. Til stads havde man ny læderbukser med sølvspænder ved knæene, do. ny vest og trøje, sko eller lange ridestøvler, og en frakke meget lang af blå vadmél med blanke knapper. Tit var så huen ombyttet med en slags høj hat. Rige folk havde endog manchestersbukser (et slags fløj) og dertil hørte blå strømper og sølvknapper især da i vesten.

Maleren Christen Dalsgaard (1824-1907), som her har malet en bonde fra Salling på vej til marked, var selv fra egnen. Han var født på herregården Krabbesholm ved Skive (nu højskole).

Kvindernes daglige dragt var blå eller sorte strømper, hvide skurede træsko med meget brede blanke jernkrammer om, sribede skjorter vævede i 4 skafter, røde strikkede ærmer samt, dersom der havdes sorg, da grønne, og en ældre enkekone, der ikke ville giftes mere, gik efter mandens død altid med grønne ærmer. Så havde de om skuldrene og halsen et klæde lagt over hinanden fortil og spidsen ned ad ryggen; thi det var først lagt dobbelt i trekant. Derover havde man et snøreliv, en slags vest der var snøret fortil og gik over skuldrene med smalle seler, samt forneden bagtil var tilsyet en pude (hoftepude) lig en pølse, hvorover skjorterne hængte og som bar dem. Hovedtøjet var en lille almin-

delig sirtshue. Men kom de i stadsen var det også omnævnte, men nyt. Dog det varede kun lidt op i århundredet, og nu blev det skørt og blå eller sort vadmeststrøje med vide ærmer og siden kjole af hvergarn, især blåt. Der havdes også i almindelighed af velhavende en damaskeskjole til altergang, og kappe med kniplinger om, samt to dusker af bånd, den ene med sine to ender ragende bagud over kappen, den anden fæstet under hagen fra kappeflig til kappeflig. Om sommeren brugte alle til daglig brug stunthoser.

Gilder og sammenkomster

Ved århundredets begyndelse, da fattigdom sad til huse, måtte man hjælpes ad når der skulle gøres gilde, og den gang var det en nødvendighed, senere blev det en skik som af flere grunde har holdt sig til vore dage. Hjælpen kaldtes 'sendels' og bestod af forskellige til gildet brugelige fødevarer.

Gilderne (bryllup og begravelse) varede almindeligst i to dage, men det var hjemlige sager der vankede: grød, fisk, helst gedder, som lå på fadet med en grøn gren i munden, dertil godt øl og de uundværlige dramme; om aftenen melmad med flæsk og salt kød – det var omtrent det hele. Men i midten af århundredet havde den ene overbudt den anden, således at der opvartedes med følgende: om morgenen fersk kød i sauce (sursteg), så efter at være hjemkommen fra kirken begyndte middagsmaden, der bestod af følgende: kødsuppe med kød- og andre boller, dernæst kød med peberrodssauce, så kolde risengrød med øl til, egentlig en slags budding kogt af småmalede risengryn i godt mælk med noget sukker, kanel og tit skårne mandler og hældt op i dybe tallerkner hvorpå var strøet kanel i forskellige figurer med navne på den døde eller de gifte; videre fisk, endnu helst gedde, men siden Limfjorden blev fuldstændig salt var de vanskelige at erholde, og nu brugtes bergensfisk; og endelig steg, høns og ænder – og næste dag den samme spiseseddel.⁸

Nu i den sidste del af århundredet er der kommen flere ny tilsætninger: rødgrød i stedet for risengrød, rombudding i stedet for fisk, og endelig kage samt kaffe for alle og thevandspunch for mandfolk og rødvin-do. for kvinder, hvilket dog vist allersidst er afløst af chokolade. Endvidere bruges nu på bordene syltetøj og vin. Bordet i dagligstuen hedder 'det skønne bord' og er dækket med sølvske; her sidder brudefolkene, præsten og familie og degnen med do.

Efter bordet begynder dansen og piberne. Forhen, før tobak blev al-

mindelig, måtte værten selv anskaffe piberne, han købte nemlig en hel håndfuld kridtpiber, hvoriblandt var en lang til præsten, en mindre til degnen, og ganske ordinære til de øvrige; men til gengæld havde så også hver sin egen kniv med, og fingrene var gaffer.

Om aftenen spillede mændene kort, og navnlig i den tid jeg kan huske sås det sjældent at nogen fik for meget, i ældre dage var det modsatte tilfældet. Spillemandene var med, og ved bordet forlystede de gæsterne med deres præstationer. Skønt gæsterne honorerede spillemandene m.m., fik man dog slet ikke indtryk af at det gik ud på at blokke dem så meget som muligt, hvilket er og har været skik andre steder. Nej i den tid jeg kan huske måtte gæsterne nok spæde til med sendels (1 fårelår, 1 pølse, 3-4 fjerkræ, 1-1¹/₂ snese æg og et par pund smør), som en fattig kone bar hen, og fik hjem igen i æggekurven vafler og kage. Men fra gildet måtte hver familie have med hjem 1 tallerken med risengrød, nu rødgrød, 1 stegt fjerkræ og noget kage; og brudeskænk, som ydedes i penge, var for længe siden afskaffet uden at andre gaver var trådt i stedet, så værten til et bryllup måtte tilskyde adskillige dalere, medens på andre egne der kan tjenes adskillige.

Høst- og julegilder gik meget stilfærdige til, og ved julegilder kunne ældre mere sig ret godt ved at spille kort om pebernødder.

Forskellige skikke

I vinterens løb gik arbejdet sin vante gang og man var for det meste beskæftiget med husflid om aftenen. Dog besøgte manden og karlene også naboer, og man sad da og fortalte historier om spøgeri, eller hvem der havde været soldat – da var der et udtømmeligt emne. En gang imellem skulle man så have kartepiger, det var byens piger man havde at karte en dag, og så om aftenen indfandt karlene sig, men også tit nogle af mændene. Så kom det an på hvem der kunne synge viser og fortælle eventyr ('emtere'), og et vittigt hoved, der kunne hitte på noget rigtig morsomt, var meget efterspurgt. Det kunne jo ikke undgås at hvor en måtte presse sig selv for vittigheder og indfald i ord og gerning dér kom også råhed frem, men man morede sig og glemte det trættende arbejde, thi man var i uophørlig spænding efter at nogen skulle foranstalte noget usædvanligt. Det kunne ske i form af at medens pigerne sad allerbedst kunne der under deres bænke ske en krudtekspllosion der vakte først forstyrrelse og så en umådelig latter osv. Så beværtede man hele forsamlingen, og karlene fulgte pigerne hjem.

Om foråret og høsten gik det løs med at blive først færdig, og da det endog var en skam at være bagefter såede man både i våd og tør jord, og høstede tit korn der langt fra var modent; havde man så ophøstet, klirrede man for naboerne, som ikke var færdige, med at slå strygeren på leen – disse skjulte sig så i følelsen af den overgåede tort. Nu begav man sig hjem og ud i kålgården, hvor man strøg leen og så klirrede, og nu kom konen ilende med brændevin og måske gammel øl og bad og tiggede at de ikke måtte høste kålene. Man lod sig overtale, og den derpå følgende mad var en smule bedre end sædvanlig.

Nu skulle det gå løs med indkørselen, thi det var det allerværste at blive tilbage dér, så kunne man risikere at få sendt en 'høstmand', og derved kunne man være ondsksfuld mod hinanden. En høstmand var et par stykker træ beklædt med nogle pjalter som en mand, tit udstafferet på rå ukysk måde, men forsynet med et skriftligt dokument, pas, der på iøjnefaldende måde var anbragt så enhver der kunne læse skrift kunne se dets indhold. Her havde tit flere gode hoveder været hinanden behjælpelige for at få passet godt sat sammen, og tit var det på vers. Det hele kunne være spøg, men havde man noget imod manden eller konen, var det f.ex. et dårligt madsted, fik de naturligvis det at vide, thi høstmanden ville leve godt og hverken have det eller det. Var der dårlige rygter om konen, ville naturligvis høstmanden være den begunstigede elsker ligeoverfor hende, og var det en gård med en enke, ja så var høstmanden tillige altid en bejler. Der opkom tit megen vrede ved slige lejligheder, thi man fik næsten altid at vide, hvem der havde sendt manden.

Til nytår slog man rigtig gækken løs, så skulle der slås potter på døre, ja helt ind i stuen om det kunne lykkes. Så brugte man rumlepottes og stjal sig med dem ind i ovnen og på loftet med flere steder. Mænd der i deres alvorlighed satte sig til modværge derimod blev især udkåret at bære løjerne op. Derimod agtedes det for en ære om en nabo gik hen med en rigtig bøsse og skød nytår ind, han lod da også som han ville løbe, men det blev ikke til noget og han kom ind og blev beværtet og hjalp til at spille kort resten af aftenen. Tilsidst fik næsten enhver karl og dreng en bøsse eller pistol og nu fulgtes man ad i store flokke på over en snes; da blev sagen farlig og der måtte gribes ind.

Retstilstanden

Skønt Salling ikke ligger så langt imod nord som Vendsyssel og derfor heller ikke nogensinde er blevet anført som liggende norden for lov og

ret, var der dog ikke de bedste retsforhold i begyndelsen af århundredet og langt op i det.

Den første herredsfoged der omtaltes hed *Selmer*.⁹ Han var vist en flink mand, men ville helst være i ro, og han skyldtes endogså for at tage en smule dusør for at se gennem fingrene med brændevinsbrænderiet og mulig i tide skaffe vedkommende underretning om når der var fare på færde! Dog kunne han være snild, sagde man, og fortalte til stadfæstelse herpå følgende: En mand drev af og til sine kreaturer ind på en andens mark, denne klagede flere gange til Selmer, men kunne ingen vegne komme, da hans modpart stadig benægtede det. Endelig gav Selmer ham det råd at nu en dag skulle han selv tage den andens kreaturer og drive dem ind på sin egen mark og atter klage. Det skete, men naboen, som da vidste at han var uskyldig, svarede rask: "Nej, denne gang har jeg ikke gjort det!" og denne uforsigtighed gjorde at han måtte gå til bekendelse. Nu sagen lyder jo rigtignok noget ujuridisk og overfladisk.

Hvad der nu først af ulovligheder faldt stærkt i øjnene i Salling var den ulovlige brændevinsbrænding – skønt den så nogenlunde var almindelig i hele Jylland, så gængs og offentlig i Vestjylland at endog pastor Jeger, der blev præst i Vedersø i 1838, også lavede brændevin, da han troede det var lovligt.¹⁰ At folk stred så tappert for at blive ved med brænderiet lå vel nærmest i at kornet næsten ikke kunne sælges og at man ikke mente at kunne fede svin når de ikke fik spøl; endvidere var man nu en gang inde på sagen og havde redskaberne kostede, men regeringen stred lige så tappert for at få det afskaffet; thi det affødte jo en skrækkelig drikfældighed, og fordelene derved var vel snarest – tab. Dog der gik år hen inden den vandt sejr, og så var det endda de forandrede forhold med kornhandelen der kom til hjælp.¹¹ Hvor langt tilbage den går i tiden véd jeg ikke, men jeg véd den af enkelte er brugt til 1850.

Redskaberne, der var lidet komplicerede (men man gjorde heller ikke fordring på at lave den fuselfri), var følgende: en grukedel (den havde man i forvejen), et trælæg til den med et rundt hul i af omtrent 8-9 tommer i diameter, en kobberindretning (hatten), havde form som en gryde med en bred bund og på dens ene side kunne et eller to kobberrør af et par alens længde sættes i, endelig en tjæretønde (pibetønden) med huller igennem siderne så at piberne kunne gå derigennem – det var det hele.

Nu maltede man kornet, lod det male og mæskede det, lod det så stå en tid indtil det gærede, hvorpå det kom i grukedlen, låget lagdes på, hatten sættes i dets hul med mundingen eller den åbne ende så bunden

Brændevinstøj bestående af kedel, piber, svaler og opsamlingsanker. Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup fot.

vendte opad. Piberne sattes i og igennem tøndene, der fyldtes med vand; thi det var svalerapparatet. Et anker med en tragt i lagdes for enden af piberne. Låget og hatten klinedes tæt på med ler og nu var man færdig til at begynde.

Nu blev kedlen bragt i kog og den i mæskningen ved gæringen udviklede spiritus destilleredes nu som den mest flygtige del først op i hatten og ud ad piberne; men ved at gå igennem svalertønden antog den atter dråbeform og randt ud ad piberne og ned i ankeret. Det første (fordråber) var det kraftigste, efterhånden blev det svagere og svagere, og blev man ved, blev det tilsidst det bare vand. Nu skulle det svage blandes med det stærke, så det blev passende, men da man ikke havde anden gradestok end munden, måtte man smage og atter smage, og det blev en snare for adskillige, så smagelysten forfulgte dem deres hele levetid. Også havde det en anden fare. Da man alligevel ikke udførte gerningen med rigtig god samvittighed foretoges den ofte om natten og altså ved lys, og kom nu lyset for nær til den hede vædske eller dampen stod op af

kedlen ved en sprække i leret og fængede, så antændtes det hele og huset brændte. Min bedstemoder kom en gang for nær til enden af piberne med lyset, straks fængede det og i et nu ville ilden fare gennem piberne op i kedlen, låget blive slået af og det hele stå i lue – tilmed havde bryggerserne den gang intet loft. Hun gav et skrig, men havde så åndsnærværelse til at holde sit skørt for enden af piben: derved kvaltes ilden inden den kom til kedlen.

Nu skulle produktet afsættes. En del gik nok til lokalt brug, meget mere end der burde, men noget måtte sælges. Salling havde en tid god afsætning til Mors, hvor politiforholdene var strengere end i Selmers jurisdiktion, men det var vel også det eneste sted hvortil det udførtes. Nu måtte der foranstaltes et og andet hvor der kunne konsumeres en del, og det eneste sted var gerne i en legestue. Dem foranstaltes der da en del af, og her mødte mændene pligtskyldigst for at yde deres skærv, men mange også for gudedrikkens skyld, som altid har smagt bedst i fællesskab. Og den kone der havde ord for at lave en god dram kunne vente at få fuldt hus når der var legestue. Nu imedens dansen gik for de unges vedkommende, af hvilke dog også enkelte skulle pægle lidt, sad de gamle adstadige og spillede om omgange, og der blev så mange omgange at selskabet helt skiftede karakter. De mest stilfærdige mænd, dem om hvem man til dagligdags sagde at de ikke kunne tælle til 5, var højrrøstede og syntes at kunne tælle så langt det skulle være. Den mest fredsommelige vrøvlede og æltede¹² og førte drillende tale, og kort og godt, det viste sig at den hjemmelavede drik havde alle de egenskaber der den dag i dag karakteriserer den fabrikerede.

Det gik da også sjældent af ved sådanne legestuer uden slagsmål. Men sjældent gik det så hårdt på som en gang hos mine bedsteforældre, thi det slag der blev holdt varede i flere timer, og der gik ry af det viden om. Når en sådan katastrofe indtræffer kan jo flere af årsagerne være fremgået ligesom af en naturnødvendighed længe i forvejen, og det er først i afgørelsesstunden eller bagefter at man bliver klog og får et overblik over det hele. Nu her var nok årsager stødt sammen. Her var Henrik Justsen og et par af hans brødre, de var meget pirrelige, her var Hans og Jens Johnsen, de var drilagtige, og begge familier havde gode kræfter, tilmed det var der flere i forsamlingen der havde. Om så min bedstemoders brændevin har været bedre end andres og gjort hendes gæster modige indtil overmod, vil jeg helst tro til ære for hende. Nu alle gisninger til side og til virkeligheden: slaget holdtes og mange blev implicerede i det, nogle som de virkelig stridende og andre der ville agere stormagter og

skille dem, således ovennævnte Jens Simonsen:¹³ han tog som husets svoger bravt for, det var jo også hans søsters arne han værgede og hans kræfter bestod deres prøve, thi ihvor mange han havde om sig, længere end som Thor på knæene fik man ham ikke. Et betænksomt menneske satte under kampen vuggen med barnet op på loftet. Det synes forresten som man dengang brugte en ædlere kampmåde end nu om dage: knive, lommetørklæder med sten i, kæppe med blyklunt¹⁴ og alle sådanne slemme ting var endnu ikke opfundne, man brugte nærerne, armens marv og sener som fordem vore forfædre, og kampens pris var at beholde valen og få modparten ud ad døren.

En del af brændevinen solgtes også til de omreisende, især kæltringerne, men derom mere siden.

Men som sagt regeringen var nærgående med sine forordninger, thi dengang kom man nemt fra det, man havde hverken Landsting eller Folketing at trækkes med.¹⁵ Efter den ældre forordning kunne man ikke gøre vedkommende noget, når man ikke fandt hatten og piberne (destillationsapparatet), men nu var der et opfindsomt hoved der fandt på at lave dette af pottemagergods, og så kunne man slå det i stykker lige for næsen omtrent af en omreisende kontrollørflok, og det var jo ærgerligt. Det blev derfor vedtaget at dersom man fandt spøl hos en mand, skulle han kunne dømmes. Men det er jo en sær lov der ikke kan omgås, og hvad havde vi så de danske jurister til?¹⁶ For derfor at komme udenom denne bestemmelse købte man så i Skive, før man gav sig til at brænde, et anker spøl på et brænderi og fik attest derfor, den foreviste man så i påkommende tilfælde, og leverede en fortælling om at grisene ikke kunne undvære spøl. Man var også ret fiffig til at føre kontrollørerne bag lyset, og ved slige lejligheder kunne den jyske fiffighed påtage sig det mest enfoldige væsen. Således når de kom ind og spurgte manden eller konen: "Har I noget brændevinstøj?" da blev der svaret ja, og nu løb man skyndsomst hen og hentede en flaske og et glas og foreviste med den mest troskyldige mine.

Anders i Yttrup Holmgård pløjede en dag. Da så han en vogn komme hen ad gården til, og den kunne godt se noget mistænkelig ud – alle pænere vogne med udelukkende mandfolk i var dengang mistænkelige. Det var nu ikke så rart, thi man var hjemme ved at brænde, men Anders lagde sin plan: i en hast spændte han fra og kom hjem, og hestene for en vogn, hvori han havde smidt et par stykker træ med et lagen over. Da den fremmede vogn nu kørte ind ad gården kørte Anders ud ad den modsatte side, og det som man siger som lyn og torden. De satte efter

ham, det var jo øjensynligt hvad han kørte med; men han blev ved med at undgå dem en god stund. Tilsidst kom han ud på en tunge hvor to kær stødte sammen. Dér fangede de ham; men da de nu så i vognen, blev næserne lange, og ved at udspørge Anders vidste man ikke om han var tåbelig eller fuld, han stillede sig an bange og begyndte at tigge at man skulle lade ham være. Han havde endnu noget bag øret, nemlig at forhale hjemrejsen så meget som muligt. Dog da de kom hjem, og Anders mærkede at alt var godt gemt og alle spor af brændingen udslettet, da var hans enfold borte, og nu gav han dem spottegloser så de mærkede det var en ægte jydsk ræv de havde haft med at gøre.

Tilsidst bekvemmede regeringen sig til at afkøbe folk deres brændevinstøj, og til den ende kunne de en bestemt dag møde med det hos sognefogden. Mange kom, men jyden er mistænksom, andre mente det var at begive sig lige ind i løvens hule. Vort lå i mange år nedgravet på vor stakkeplads, og engang min fader blev bange for en vogn, kan jeg huske at han for at have en rigtig ren samvittighed slog pibetønden og låget til grukedlen i stykker. Dog vedblev man længe at have mistanke til sallingboerne, og det var ikke aldeles ubegrundet. Således en aften min yngste broder kom fra skole, og det var omtrent 1855, kom nogle mænd kørende, og en af dem sagde da til ham: "Kan du ikke sige os hvem der har noget brændevinstøj at sælge?" "Jo, det har vi" sagde han, men tilføjede så "men det er i stykker." Da hørte han én sige "Det var der da fanden i!"

En anden utilladelig næringsvej var bissekræmmerhandelen. En tynd tværsæk med en firkantet pakke i hver ende samt en forsvarlig kæp i hånden, det var tegnene man kendte en slig kræmmer på. Og pakkerne indeholdt alle de forskellige ting som man vidste var i brug dér på egnen, thi hver egn havde sin egen smag med hovedklæder, halsklæder m.m. Der var noget af alt, sjaler, kjoletøjer, silkeklæde, silkebånd, lærreder og alt hvad der brugtes ved klæders syning, dog også andet: briller, barberknive, sakse. Herligheden bredtes ud på bordet, og kræmmeren forstod jo godt hvor der var lyster, han behøvede ikke ord, han forstod blikket. Hans priser var langtfra bestemte, han tog hvor han kunne få noget, og godtede sig over hvem han kunne spille et rigtigt puds. Han solgte gerne et par briller uden glas, dersom vedkommende bedst kunne se med dem. Og da Anders Ris gik til Durup præstegård og i gangen optog et stykke kjoletøj som han mente kunne være passende for præstekonen, mærkede han at tøjet ikke havde andre fejl end at det kostede for lidt. Det var der råd for. Han sagde nu han havde et andet stykke som var finere, og nu lagde han det første stykke sammen, gik ud

med det for at komme tilbage med det finere, men kom nu tilbage med det samme stykke, da han ikke havde andre, men forlangte dobbelt så meget derfor. Jo, det var jo rigtignok dyrt, men det var også et nydeligt stykke tøj, og den bedste vare var jo i længden den billigste. Man købte det. Anders Ris var så fræk at han gik ind i Skive til herredsfogdens kone og falbød sine sager. Hun sagde kun at det var et held hendes mand ikke var hjemme, thi han ville ikke have tålt det.

Også det faldt bort af sig selv, da der blev flere manufakturhandlere i Skive. Politiet kunne ikke afskaffe det, thi kræmmerne fandt medhold hos enhver. Kræmmerne var gerne ugifte og pigerne skulle tage sig i vare for dem, de var bekendte for ikke at føre et helt ulasteligt liv. Og når Wolle Vistesens i Blichers *E Bindstouw* siger: "No vil han ta Moel a hin te en nøj Kjowl... ja ja Nøj a bæjr end slet Ett", så er det hjemlige minder der dukker op i Wolle, thi således honorerede kræmmerne.

Ligeså åbenlyst som bissekræmmerhandelen dreves anden handel, høker- eller købmandshandel i forening med brændevinshandel. Det hører dog noget den nyere tid til, thi hvad man købte ved århundredets begyndelse var forsvindende, det var kun tobak, sæbe, tjære, farvestof, hamp osv. Men da så kolonialvarer kom i brug opdukkede den ene handlende ved siden af den anden, og aldrig hørte jeg at nogen af dem blev mulkeret. Mange havde ikke så ganske lille en omsætning, og der holdtes på sådanne steder fuldstændig kro, hvor huset gerne hver aften var fuldt af drikkende gæster. Da høkerloven kom, løste alle den slags handlende bevilling som høkere og blev ved med deres krovæsen. Flere blev velhavende Folk.¹⁷

Med udskrivningsvæsenet gik det som det kunne, og ikke som det burde. En mand kunne, dersom alderen passede, næsten fritage alle sine sønner, når han da havde over en td. hartkorn, d.e. var gårdmand, thi var han 60 år hed det sig han ikke selv kunne tumle bedriften og så fik han en søn fri; men når nu den sag var i orden og den foreskrevne tid var til ende, hed det sig at denne søn var bleven trodsig og ikke ville blive hjemme, og så var faderens forlegenhed lige stor; han fik da den næste fri, også som gammelmandssøn; og endelig kunne han skøde gården til den tredje, så var han også fri.¹⁸ Men kunne nu sligt ikke falde i lave, måtte ham der kunne betale se at affinde sig med doktoren, og han kunne nemt finde på et råd. Mine to morbrødre blev fri på den måde at den ene var døv og den anden så skeløjet at han så grumme dårligt, han kunne nemlig vende øjnene i hovedet – og ingen af dem fejlede noget. Et meget brugt middel var at lade en bi stikke dem et vist

Kortet er et såkaldt målebordsblad i forholdet 1:20 000, opmålt i 1882. Omtrent i midten ligger Rybjerg kirke og Kirkeby. Syd for finder man landsbyen Ilbjerg med fattighuset, som tidligere var skole, og lidt mod sydøst ligger lavningen Raalyng, som P. C. Christensen kalder Relling, og hvor skolebørnene legede på isen om vinteren (s. 88).

sted, så hovnede vedkommende op og havde brokskade. Det var så almindeligt at da en søn af Peder Tro (der var jo nemlig arrighed i husmandssønnerne der skulle være soldater mod gårdmandssønnerne der blev fri) stod uden for rådhuset i Skive på en sessionsdag, råbte han ind ad vinduet: "Nå, får I så nogle gode brokker idag?" En af sessionsfolkene så nu sit snit til ud af vinduet at lange ham én under øret, hvorpå vinduet blev lukket.

Skive var vel forresten det sted hvor bestiklinger ved sessionen senest gik af brug, thi flere af mine slægtninge blev derved fri 1862-63, og selv flere år efter blev det brugt. Den som man henvendte sig til var lægdsmand muremester Bønding i Skive,¹⁹ og han førte så sagen frem for andre, men da han så drev sagen så vidt at han rent ud slettede enkelte af rullen, idet de lovede ham at forsvinde til Amerika, men ikke holdt det, blev sagen opdaget for hans vedkommende, og han hængte sig så i arresten.

At det er en såre nem måde at komme i besiddelse af jordiske ting på at stjæle dem vil ingen benægte, og derfor har også denne erhvervsgren til alle tider været benyttet af folk med og uden begavelse, som det nu traf sig. Man sagde om flere tyve at de ikke kunne gøre for at de havde tyvenykkerne, thi det kom af at deres moder havde stjålet imedens hun gik svanger med dem; om sådanne sagde man: "Å, de sølle stakler! De skal til det onde!" En boelsmand Morten Pedersen på Ilbjerg mark var sagtens en sådan stakkel. Han var godmodigheden selv, og der behøvedes vist ikke at holdes forhør over ham i fem minutter uden han jo tilstod alt. Om der så tillige var længsel hos ham efter at lade hver beholde sit, så fik han i al fald sjælden længselen tilfredsstillt. Han havde en hest og kørte til herregården om natten og havde sin søn Peder med der var en 8-9 år, han kunne nemlig krybe ned under porten og med et fad lange korn ud til faderen indtil vognen var fyldt. Den søn tror jeg nu ikke behøvede at have ovenmeldte arv efter moderen, faderens opdragelse kunne nok føre ham i tyvesporet. Han stjal også alle dage, men det blev kun i det små, thi skønt enkelte ting tydede på han kunne have begavelse i faget (han kunne således når han kom ind i en stue lægge mærke til enhver ting, og om man straks havde bundet ham for øjnene kunne han dog sige hvor enhver ting var), så var han dog kun slået til en skilling. Han blev aldrig straffet. Ikke så med faderen, han tog for store ting. Engang gik han ind i min bedstefaders lade ved at lave et hul i lervæggen, hvorved vindueskrogen kunne tages af, og nu tog han en tønde rug og havde ler med sig til atter at kline hullet til med. Man gættede

straks på Morten, og min bedstefader gik om morgenen op til ham. Morten blev hed i hovedet da han så ham, løb frem og tilbage og ledte efter noget. "Hvad er henne for dig, Morten?" "Min pibe." "Den sidder i din hånd." Og fortsatte min bedstefader: "Jeg har haft fremmede, Morten, men ikke af de gode, thi de har taget en tønde rug fra mig; det har vel ikke været dig?" "Jo det har, bitte Per Ørberg, men du må ikke være vred 'ved' mig derfor!" Nu sagen blev jævnet, og Morten måtte vel af med rugen. Men så stjal han et gråt får, hvorfor han blev kaldt Morten Gråfår – og hans søn Peder Gråfår – og kom i Tugthus, blev endelig fri, men kom der atter og døde dér.

Søren Kjeldsen var derimod en langt anderledes begavet natur. Han var ikke født i Salling, men foretog flere af sine bedrifter dér og var i alles munde – så når der er tale om retsvæsenet i Salling er han en størrelse der ikke kan forbigås. Han var en gårdmandssøn fra Strueregnen og havde et spekulativt hoved, og det sære ved ham er at han egentlig ikke stjal for fordelens skyld, men for at komme i konflikt med øvrigheden og rigtig sætte denne en voksnæse på. Når man så ham en dag gå frem og tilbage i sin faders stakhave bagved gården, vidste man at han ikke var hjemme næste dag, og at man snart skulle høre han var sat fast et eller andet sted. Han drev det til, hvad måske ingen anden har, at gøre bekendtskab med alle Nørrejyllands arrester, og desuagtet blev han aldrig nogensinde straffet. Og da det var arrestlokaler og retsvæsnat han på denne sære måde studerede, havde hans meriter også altid noget frisk, noget humør udbredt over sig. I Skive arrest var han så hjemme som ræven i sin grav, thi dertil var han transporteret mangfoldige gange, og mange kendte ham; thi arrestlokalerne var så elendige at på omgang blev der fra landet hver dag afgivet vagt til arresthuset. Min bedstefader så ved en sådan lejlighed Søren Kjeldsen, og hørte hvor han som en præst kunne læse i bøgerne der lå i arresten. Men han kunne også forsvare sig, og forhørsdommeren behøvede ikke at være en ren sinke for at blive latterliggjort af Søren, og flere gange drejede han det sådan at det så ud som de der havde grebet ham var tyvene, men han dyden selv.

I Skive sad også en gang sammen med ham Anders Skov fra Harre sigtet for at have stjålet et stykke lærred. De dårlige lokaler gjorde at Søren kunne høre hvordan man gik Anders på livet ved forhøret, han gik frem og tilbage, det værkede i ham, det skulle bare været ham der havde haft en sådan ubetydelighed at komme over, og rask svarte han ved sig selv, dog hørlig, på dommerens spørgsmål og tilføjede sine råd: "Dit tosehoved, sig for fanden da du har fundet det!" Nu da Anders

havde været i hullet næste nat, havde Sørenns undervisning nået ham gennem den tynde væg; da var han sikker på han havde fundet det og kunne ret godt klare for sig. Siden blev han vist bedre undervist, thi han blev en af Sallings dygtigste tyve, men blev tilsidst slået fordærvet da man ikke kunne komme nogen vej med ham på anden måde.

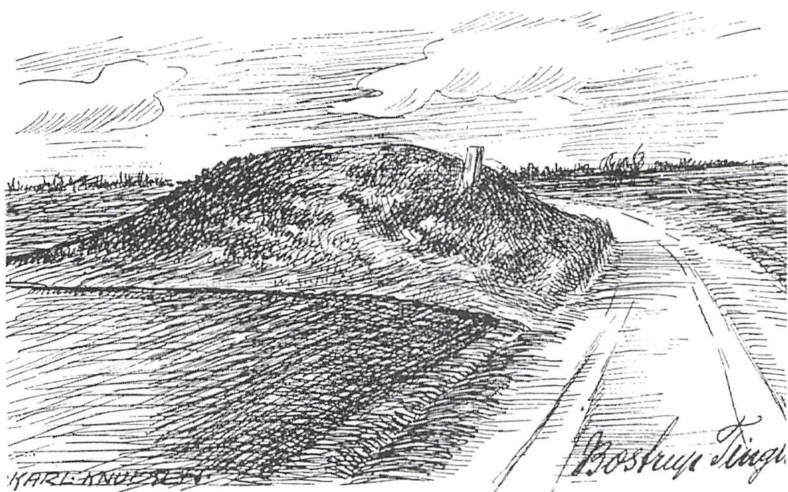
Søren Kjeldsen blev derimod ked af sit urolige liv, og grunden skal være at i en arrest han var i var man umenneskelig grusom imod ham. Han sagde da farvel til det hele, købte et lille sted nede i Pildam i Salling og levede meget ordentligt til sin død.

Indbrud og andet grovt tyveri var ikke sjældent. Det fremgik også nok deraf at hvem der særlig havde noget at værge for forsynede vinduerne med jernstænger. Det var heller ikke ualmindeligt at man havde et eller andet våben, en gammel kårde, en stor tørvekniv, i sengen hos sig. Men det lod til at den nyere tid var langt mere svanger med forbrydelser i Salling end den gamle, thi stakkettyveriet som fandt sted om vinteren 1852 og 53 er, med det omfang det antog og med den måde det blev udført på, noget enestående og næsten ikke til at begribe. Det begyndte med at en enkelt mærkede der var trukket en rad neg bort forneden af hans havrestak og det overhængende trukket pænt ned derover, så det var usynligt. Det var en måde at stjæle på der ikke havde været kendt før, den opstod ganske pludselig, men forsvandt ligeså hurtigt uden at opfinderen eller de forskellige udøvere blev bekendt. Efterhånden viste det sig nu at flere og flere stakke dels var dels blev angrebne, og i vinterens løb endte det med at der over hele Salling ikke var ret mange stakke der var fri, og det uagtet Salling har over 30 sogne og de fleste avlsmænd havde stak ude. Jeg husker tydeligt hvordan i vinterens løb folk efterhånden blev skrækslagne og hvorledes al tale tilsidst kun drejede sig om dette ene, tyvene, og de mest skrækkende historier fortaltes. Man havde mødt vogne belæssede med 6-8 karle, man havde truffet kvinder, men det var tydeligt at det var forklædte mandfolk, man havde set ukendte folk med bøsser og med lange knive, medens andre mente at tyvene forstod 'at hverve syn', forvende folks syn på hvad måde man lyster. Det blev derfor tilsidst sådan at næsten ingen færdedes ude om aftenen, og de få som gjorde det havde altid noget at fortælle. En underlighed var det desuden at man ikke kunne spore deres veje, derover gjorde man sig mange tanker, så meget mere som det kvantum der tit forsvandt ikke var så ganske lidet. Det måtte køres eller rides med og bæres fra stedet i store klæder. Nok det var man enig om, der måtte være et stort tyvekomplot forgrenet over hele landet.

Det skal nu slet ikke være til mine landsmænds ros at sligt så aldeles kunne betage dem sund sans og forskrække dem fra at optræde med kraft, man har endogså ondt ved at forstå det, så meget mere som det var lige efter krigen, hvor dog ikke få af den mandlige befolkning havde vist at de kunne magte anderledes karle, og tilmed havde man våben nok fra Slavekrigens tid.²⁰ Men Sallingboerne er sendrægtige og kan godt blive betagne af frygt i førstningen, men når der så tænkes over sagen og de får rigtig god betænkningstid, så begynder de også at tage deres forholdsregler og fører dem sikkert igennem. Således også her. Hen ad vinteren var man kommen i tanker om at man havde tyvene midt imellem sig og at der slet ikke forefandtes noget komplot, men at flere, da sagen var i gang og de begyndte at høre folks skræk, ganske selvstændigt tog fat, i håb om at det kunne gå på komplottets regning. Og da de hørte at man ikke var bange længere, men ville forfølge sagen, så holdt de op, og kun ganske få stakketyverier forefaldt næste år. Ikke en eneste blev anholdt, men ad foråret lagde man mærke til at nogle små jordbrugere solgte mere havre end man mente de havde avlet, og dermed var gåden løst.

Til dem hvis stak var fri hørte min fader, thi han passede på den. Vel var han ingen helt, men hidsig og oprørt over uretfærdigheden gik han ud to gange om natten med en lang kniv med træskaft på (til tørveskæring) i hånden. Dog var hans frygt så stor at han ikke turde gå tæt ved stakken, men et stykke udenfor. Vor nabo bad ham for lemmer og livs skyld endelig lade være, men det frugtede intet. Han fik imidlertid ingen brug for kniven, og grunden var vel nærmest følgende: En dag kom to mænd ind til ham, han kendte dem jo godt, de boede ikke langt fra ham, men han kunne ikke skønne de rigtig havde noget ærinde, og de førte straks talen hen på stakketyveriet. Tilmed fortalte man om dem at de sov meget om dagen. Min fader mente det muligen var et par af gerningsmændene han havde for sig, og derfor fortalte han dem hvordan han bar sig ad, "og her er mit våben" sagde han, idet han viste dem kniven, "thi a vil ha det sådan at a kan pirr en mand fra mig om en skulde komme mig for nær!"

Så gik der flere år hen hvor smårapseri dreves en del, thi der var jo tyvestof nok imellem befolkningen. Et stykke lærred, ost der var sat til tørring, linned der hang til tørring, ja selv om det stod i vand, et enkelt får, et bistade, ja det var mange ting der forsvandt, og helst måtte man have sine ting under lås og lukke, dersom man ville beholde dem. Men så endelig i vinteren 1865 begyndte det at blive rent galt med tyveri og

Bostrup Tinghøj i Lyby sogn var egnens gamle rettersted. Her tegnet i 1946 af Karl Knudsen, Jebjerg. Skivebogen 1956.

indbrud, og man havde den frækhed at skrive på en kirkedør: “Det er den 23. kirke i år, når vi får én til undersøgt, holder det op for denne gang.” Da man tilmed vidste nogenlunde hvem tyvene var, men herredsfogden ikke kunne magte dem, måtte forhørsdommer assessor Behrend fra København derover. Han bragte orden i sagerne, og en mængde blev dømt til tugthuset. Dermed var modet tabt for tyveelementerne der blev tilbage, og siden har Sallingboerne skikket sig ordentligt.²¹

Min bedstefader overværede to henrettelser på Tinghøj på Bostrup hede. Det var to kvinder der var barnemordersker, den ene hed Ane Hørby og den sidste Birte Boel, hun var fra Hestbæk.²²

Kæltringerne

En del mennesker gik i gamle dage om for at tigge, men skønt de altså var lige rige eller lige fattige, holdt de sig dog skarpt adskilt i to lejre, som aldrig blandede sig sammen, da den ene så foragtelig ned på den anden og takkede Gud at om de endog måtte tigge føden og hverken havde ko eller so, ja knap for manges vedkommende et hjem, så var de dog ærlige folk og hverken rakkere eller kæltringer. Når fattige kunne

således overse deres kolleger i betlerfaget, kan man tænke sig hvordan forholdet var ligeoverfor de besiddende. Der var en større forskel end imellem "fri og ufri" eller adelig og uadelig, og derfor, når vi læser om at tit en fattig adelsdame hellere ville sulte end gifte sig med en ufri, og når vi ønsker al landsens ulykker over sligt storsindet pak der ikke regnede en bonde mer end et dyr, så kan vi have godt af at vide at akkurat den selvsamme tankegang havde bonden, og det også de ringeste af dem, vist efter bedste evne imod hint mishandlede folk, imod kæltringerne.

Jeg kan godt tænke mig at havde i hine dage en bonde aflagt en visit hos en adelig – ja forholdene kunne jo på en eller anden måde stille sig sådan – da er vist flere steder et eller andet han havde rørt ved blevet vasket bagefter og der er blevet brændt røgelse for at få bondelugten ud af stuen igen. Ja sligt oprører os jo nu om dage; men også i dette stykke kan man sige at "som herren var fulgte ham svende", thi bonden bar sig nøjagtig ad på samme måde over for kæltringerne, her var deres næser kræsne. "Den kæltringlugt var næsten ikke til at få ud af stuen, selv hundene kunne mærke den og fandt den ubehagelig" påstod man, og derfor gøede hundene i byen når der var slige mennesker og holdt heller ikke op inden de var ude af den igen. Jeg véd ikke om en adelig turde spise sammen med en uadelig i hans hus af hans mad, dog tænker jeg det næsten; men det véd jeg, at ville en såkaldt ærlig i Salling have tilladt sig noget lignende hos kæltringerne, og det endog lige til 1850, da ville det have sat ikke så liden en klikke på hans ære. Og når forholdet var sådan i slige ting, så kan man jo tænke hvordan det ville være med hensyn f.ex. til giftermål; hvad de adelige her kaldte mesalliance, det kaldte de andre 'en alverdens spot og skam' der aldrig mere kunne oprettes, nej dér stod gjort gerning ikke til at ændre, et menneske der giftede sig i rakkerslægt var vis på aldrig mere at blive kendt hverken af fædre eller slægt.

Som adelsmanden havde sit stolestade over de andre i kirken, så var alle andre igen i rang højere end rakkeren, han måtte hvor han havde hjemme sidde i den nederste stol, den hed 'rakkerstolen' og ingen forvildede sig ind i den andre end han. Han blev endelig begravet i det yderste og mest uhyggelige hjørne af kirkegården sammen med selvmordere, ja i den første tid uden al ceremoni som de. Hvor man havde tiltænkt ham en plads efter døden det véd jeg ikke, måske man ikke har tænkt så langt, eller har holdt tankerne skjulte, thi var de åbenbare, er jeg vis på de har måttet lyde omtrent således: "Kæltringer og ærlige folk er det dog vel ikke Vorherres mening skal leve sammen i himlen!"

At kæltringerne eller rakkerne hører til en fremmed folkestamme er

jo en bekendt sag, og at de vedblev at leve ublandede fremgår af ovenstående.²³ Hvor så deres egentlige hjemstavn har været, derom har der været mange gisninger. Poetiske sjæle lader dem udvandre fra Andalusiens solbeskinnede sletter og tænker når de ser dem færdes på Nordens snemarker: "Det var ikke sjunget for din vugge at du skulle henflyttes til de egne hvor alt stivner af kulde." Andre kalder Asien deres fædreland og henfører dem til en østasiatisk folkestamme, der i en fjern tid har fulgt folkevandringens landevej: til det Sorte Hav og derfra igennem Ungarn, hvor en mængde af dem er forblevne, til de fjernere dele af Europa, hvor de skal findes i de fleste lande. Nok er det, for vort lands vedkommende er det let at se de ikke hører til vor folkestamme: den mørkere hudfarve, det sorte hår, de små, sorte, fiffige øjne, ved siden af nordboens lyse hudfarve, hørgule hår og store blå svømmende øjne, forråder noksom at en sydligere sol har skinnet over dem. Dertil kommer at de havde deres eget sprog, der i den senere tid var meget blevet blandet med egnens hvor de færdedes og nu er helt glemt.

I vort land havde de især hjemme i Jylland, særlig i egne ved Alheden, og byerne Snejberg, Dejbjerg og Rønbjerg var i sin tid bekendte som bosteder for dem; dog har jeg også hørt flere andre steder nævne, således Hole ved Hvalpsunds østre side, og kæltringerne derfra var bekendte som ualmindelig skidne og pjaltede; fremdeles Ry og Toustrup, på sidstnævnte sted boede fra først af kun én familie, og det lod til at manden Jens Dideriksen var indsat som en slags embedsmand for en del af Salling ('indsat rakker'). Enkelte kaldte ham også natmanden, og alt tyder hen på hans bestilling: han var sandsynligvis renovationsmand og skorstensfejer for enkelte af de store og hesteflåer for alle, og navnlig den sidste bestilling må have været hans egentlige gerning, thi den første udførte han ikke i mange år, da han gik ved krykker. Hans bolig hed Rakkerkullen, og der var en rakkerstol i Durup kirke. Først da de blev henvist til at have forsørgelsessted hvor de var født, spredtes de til andre byer og egne.

Jeg har ovenfor nævnt at kæltringerne havde et eget udseende der vidnede om at de var sydlændinge, og at de også havde et eget sprog, som dog vist få her i landet i dette århundrede har kendt til fuldkommenhed. Deres klædedragt var egnens, såsom alt var tigget hvor de kom frem, og herregårde og præstegårde gav de bedste bidrag, da man dér ikke brugte det så gammelt som hos bønderne. Frakke brugte de dog ikke, derimod tit trøje, og heller ikke røde huer eller skindklæder, men en kasket og en meget tvivlsom høj hat. Kvinderne havde det yderste

skørt taget op og fæstet således at det dannede en sæk, og heri kom alt hvad man tiggede, ikke altid i bedste orden, men brød og sul imellem hinanden som det kunne træffe sig. Desuden havde adskillige vugger på ryggen, så der kunne være nok at bære.

Det er et rigtig godt billede af et par kæltringer Erslev har i 'Den danske Stat'.²⁴ Manden med glarkisten, der ligner noget chatol, og med en udmærket hat på, og konen med vuggen – men den bares ikke på den måde som antydnet, men ned over skuldrene og under armene. Vuggen var af let materiale, pinde sat sammen som sprinkelværk, og tit forsiret med blanke ting og udforet med lærred som sejldug, der kunne se ud til

En kæltringkvinde med sin karakteristiske vugge og kæltring med glarkiste. Tegning af Christen Dalsgaard fra 1855, her gengivet efter Ed. Erslev: Den danske Stat.

at være omtrent vandtæt ved tid efter anden at optage i sig forskellige substanser. Heri lå ungen med en gjord over hovedet, at klæderne ikke skulle falde ned i ansigtet. Den lå vel oftest fra morgen til aften, med undtagelse af at den af og til fik die. Ved en sådan lejlighed satte man vuggen på bordet og begyndte at tage dækket af hovedet. Konen i huset begyndte at nærme sig, og var det om vinteren var det en stående tale-måde: "Men Herre Gud! Den fryser da fordærvet for jer." "Det kan være den er varmere end Jeres" blev der svaret. (Kæltringerne sagde nemlig altid *I* til mand eller kone og kaldte dem *får* og *mor*, medens konen, idet hun sagde "Den fryser fordærvet for *jer*", mente 'for jer kæltringer', og idet hun om barnet sagde *den*, mente ungen.) Og nu fik man også syn for sagen, thi idet der blev åbnet stod der en damp i vejret, ikke vellugtende, men varm, hvilket noksom barnets røde ansigt vidnede om.

Dog havde flere af kæltringerne nogen skavank i bentøjet, vist en følge af den mangelfulde pleje og af for sent at komme til at gå; men sunde og friske var de, og kulden kunne de som små tåle. Man sagde også, når de var født blev de hærdet; således var en efterårsdag et kæltringebarn blevet født, og nu greb faderen det i det ene ben og løb ud til en dam med det tæt ved gården; men manden havde set det og kom bagefter og råbte: "Så skulle fanden flytte og føre dig hjem, vil du drukne barnet?" Men kæltringen sagde: "Nej, får, ikke drukne det, men hærde det!"

Der var det ejendommelige hos kæltringerne at de næsten aldrig færdedes enkeltvis, men altid mange i følge, og kom først en dag en flok, så sagde man: "Nu er kæltringerne her", og så kunne man i længere tid vente nogen hver dag, indtil man havde haft besøg af dem alle. Så kunne man have fri igen i lang tid, da afsøgte de andre egne. Det kaldte folk at de 'trak' efter hinanden, og langt kom de omkring. Den almindelige rejsemåde var til fods, men enkelte familier havde også en vogn og en gammel krikke og kørte omkring, dog det var sjældent.

Kom de nu til en by, gik kvinderne først omkring for at tigge, og siden kom mændene og tilbød sig som glarmestre o.dl. Hundene i byen holdt et sandt spektakel, thi de kunne ikke lide kæltringerne, sagde man – men det samme gælder vel om alle dårligt klædte folk, som tit viser sig fjendtlige overfor hunde. Kæltringerne var altid i krig med dem og forgav mange af de værste dels med gift, men især med kød der var fuldt af nåle.

Hvem der nu havde lagt mærke til slægtskabsforbindelserne iblandt

dem, vidste ret god besked om hvem der hørte til en familie. Der var nu manden og hans kvindfolk eller konen og hendes kålfolk; thi 'mand' og 'kone' det sagde man ikke. Der var nemlig ingen af dem gift på anden måde end hvad en af deres egne høvdinge havde foranstaltet – således Jens Dideriksen i Toustrup, han viede flere. Det gik vel med deres partier som med andre, nogle var fornuftgifttermål, ja nu ler man vel og tænker: fornuft? her hvor der hverken var tag eller fag at få over hovedet! Men er man kommen lidt til års, så er det dog godt at have en at støtte sig til og for kvindens vedkommende have en beskærmer – forsørger var der ikke tale om, thi dertil trængte man ikke. Men de fleste partier var vistnok inklinationspartier, udviklede tit fra en tidlig alder. Man kunne således se et par børn lege kålfolk og kvindfolk, han med en miniatureglarkiste på ryggen, hun med en do. vugge med en dukke. Ak, sålænge verden har stået har det gentaget sig at som de gamle sjunge så kvadre de unge. Få år efter så man dem, da vår illusionen bleven til virkelighed: vuggen var nu en virkelig vugge med en unge i.

Af næringsveje var tiggeri jo kæltringernes vigtigste og de allerfleste af deres fornødenheder fik de ad denne vej. Der var da heller ikke den ting de jo kunne bruge det, og øvelse i at forlange samt dristighed eller, om man hellere vil, frækhed dertil havde man nok af, man kendte sine folk og havde erhvervet menneskekundskab nok til at indse hvor det kunne betale sig rigtigt at holde på. Klædningsstykker, træsko, fødevarer og da især fedevare (dog de var vel også vanskeligst at erholde), æg, smør, flæsk, og endelig tobak "til mi kålfolk". Brød derimod det var ikke særlig eftertragtet. "Tog vi brød som vi kunne" sagde engang én, "kunne vi lægge bro over fjorden dermed."

Bagefter kom mændene, de øvede jo håndværk. Glarmesteriet var så udelukkende i deres hænder at en glarmester og en kæltring var ét og det samme. Da jeg 1859 kom på Lyngby Seminarium og hørte at en af eleverne var en glarmestersøn, varede det længe inden jeg rigtig kunne forsone mig med ham. Nu der var jo tit en rude der skulle fornyes, andre kittes og måske et helt fag anskaffes, thi de den gang brugelige blyvinduer (vinduer med blysprosser) blev lavet af kæltringerne – rigtignok ikke af enhver som helst, da vedkommende skulle have en blyvinde, der var noget dyr. Fremdeles loddede man kedler, klinkede porcellæn og stentøj, solgte hægter og pibekradsere. Også mændene endte besøgt med at tigge.

Man måtte nu, når de kom ind i stuen, passe godt på, thi næst efter tiggeri var måske tyveri deres bedste erhvervskilde. Alt rørligt blev da

også i en fart skaffet til side, når man så dem komme, og linned og lærred lagde man ikke på bleg i den tid de var på egnen uden at have det lige for øjnene. Men desuagtet kunne man glemme et og andet. To korer kom således en dag ind til min mormor, og imedens hun hentede noget til dem, skulle hendes datter, der var 10-11 år, blive inde at passe på dem. De havde imidlertid bemærket at der var uld til tørring i kakkelovnskuffen, og gav sig nu til at vrænge ansigt ad pigen, indtil hun skulende gik sin vej – og ulden gik nu af skuffen. Hos min mormor i Tøndering stjal de smør i bordskuffen, da hun var gået i spisekammeret at skære mad til dem, og da hun hørte det og råbte alarm, løb de alle ud ad døren med det samme; men hun var ikke til sinds at lade dem slippe, i en fart løb hun gennem køkkenet og bryggers til døren, hvor om ved de alle kom og en pige tilsidst – det var hende der havde taget smørret, hun gik med potten i hånden hvori det var. “Lad mig se din potte” sagde min bedstemoder. Pigen adlød, og nu blev den slået i stenbroen. Et sted hvor de havde logi om natten stjal de flere af hønsene, som de spiste ved bordet om aftenen. Man kunne nok tænke de var stjålne, men et andet sted, thi man forstod sig ikke på at de kunne gribes om hovedet så de ikke skreg, skoldes så fjerene kunne tages af dem i en fart og snart kunne være færdige til servering.

Andre små fiffigheder bedreves nu og da: Min bedstefader havde et par træsko der var ny, men ikke passede. Skjelle Simon (den skeløjede Simon) mente at de derimod passede ham udmærket, og han manglede også hårdt et par; der kunne jo altså let handles, og prisen kom man nemt til rette om, men rigtignok var Simon ikke ved muffen, og kredit – nej det kunne der nu aldrig være tale om. Men har man ikke penge, plejer dog god pant at være antageligt, og da det ikke kunne være andet måtte Simon rykke ud med sin diamant (glasskærer). Det var jo pant nok for at par træsko, thi en sådan tingest var jo dyr, kostede næsten lige så mange dalere som træskoene skilling. Dog det varede forunderlig længe inden Simon løste den. “Ja, han kommer ellers nok den karl, ellers kan han Gud straffe mig lade være, og det bliver hans egen skade” sagde min bedstefader. Dog hvor forunderligt, Simon havde virkelig været der i byen og slet ikke ænset sit dyre pant. Nu blev diamanten taget frem og godt efterset, og man kom til det resultat at Simon selv var fabrikant af den, og en lille flintesten udgjorde det kostbare!

Men man havde endnu flere erhvervskilder eller flere kiler at slå på, og det er jo en dårlig ræv der kun har ét hul. At flå en hest kunne ingen ærlig mand være med til, og huden ville man gerne have. Var det nu en

gammel, da kunne den trækkes hen til rakkerkulen, men døde den ved uheld, da var det heldigt om rakkerne var på egnen. Sideordnet med heste var hunde og katte, og jeg kan huske at en kniplingskræmmer, Iver Brandt, blev omtalt som meget fin og rig, dog føjede man til: "Han er dog ligegodt en rakker, thi han skal have taget skindet af en kat." Og længe varede det inden folk kom af med fordommen, og jeg tror endog der blev udgivet en kancellibestemmelse, at bymændene skulle hjælpe hinanden at tage skindet af en hest for at de ikke skulle være rakkere den ene mer end den anden.²⁵

Også kastrering af hunde og katte var kæltringernes arbejde; det kostede en lybskilling, og børnene, som var meget nysgerrige når sligt skulle foretages, blev formanede til at holde sig i behørig afstand. "Thi rører I det mindste derved, og det vil de gerne have jer til, så er I rakkere med dem!" blev der sagt. Da der så kom en dyrlæge til egnen, og han rask væk kastrerede hunde, så man noget mistænkelig til ham, og det gav sagen dødsstødet, thi få år efter gav man ikke lybskillinger for sligt, men udførte det selv.²⁶

Endvidere gik kæltringerne folk til hånde i sygdomstilfælde; thi de vidste råd for alt. En pige fik det råd for blegspot (sommersyge) at tage ni regnorme uden bæltter, brænde dem i pulver i en pande og tage et pulver tiende og fastende tre torsdag morgener. Det må have vist sig "probat", thi da pigen blev ældre havde hun megen søgning med at sætte sommersygen bort.

Det er ganske karakteristisk at med ligefrem hekseri befattede kæltringerne sig ikke; medens flere andre omstrefjende personer kunne være frygtede og kunne have ord for at kende hemmelige ting og have formularer hvormed de kunne forgøre folk og fæ, samt kunne signe, vise igen, vise mus og rotter bort, få folk til at blive forelskede osv., så hører man aldrig sligt om kæltringerne. Man forudsatte nemlig til sligt boglige kunster, og deri vidste man de ikke var mestre, deres råd i sygdomstilfælde var derfor også, når de da ikke ligefrem fremgik af fiffig kådhed, en blanding af lægedom og dum overtro. En dreng kunne ikke ligge tør i sengen; hans moder fik da det råd at lade hente tre håndfulde jord af den sidste kvindegrav på kirkegården, svøbe det ind i en skjorte, lade drengen ligge derpå om natten og næste dag iføre ham skjorten; jorden skulle hentes om aftenen og alt ske tiende. Det næste råd var, da naturligvis det første ikke hjalp: tag en stor gulerod, hul den og lad drengen lade sit vand i den, hæng den så op i skorstenen, og som vandet svinder skal ondet fortage sig. Enkelte kvinder befattede sig også med at

*Tegning af en kæltring.
Christen Dalsgaard
1856. Efter Ed. Erslev:
Den danske Stat.*

spå unge folk deres fremtid, og deres udmærkede personkendskab og skarpe øjne kom dem her godt til tjeneste, så mange af deres forudsigelser slog til.

Endelig bidrog fiskeri om sommeren en del til kæltringernes livsophold. Det var altid ferskvandsfiskeri i mølledamme, søer og kær, og deres specialitet var gedder, som mededes: til denne ende havde de en meget lang stang med snor og krog, hvorpå blev sat en frø. Og tit kunne de være meget heldige. Dog det var sjældent at man kunne afkøbe dem noget af fangsten, det skulle da være at de manglede penge til brændevin. Ellers lod de hver dag have nok i sin plage, alt blev fortæret om aftenen, om der så skulle spises sul til sul.

Om sommeren havde kæltringerne deres gyldne tid, da følte de sig i Guds natur fri som fuglen, og som den finder et korn hist og her, skønt den hverken sår eller høster, så fandt de også tit i rigelig mængde hver dag hvad de behøvede og kunne, når de en varm dag tog hvil under et træ eller bag et havegærde, le ad dem der i deres ansigtens sved pløjede og såede. I denne årstid havde de natteherberge i laderne, skønt mand-

folkene i gårdene ikke syntes godt derom, da de efterlod det værste svineri tildækket med halm. Først måtte de så have køkkenet overladt at koge til aften, og så gik man til ro. Dog hændte det ofte at selskabet var blevet meget talrigt i løbet af natten, som da Peder Lund gav to kvinder lov til at ligge i laden og om morgenen talte 26 individer ud af den. Var der en ubeboet gård eller et hus, så havde de som et hjem dér.

Om sommeren færdedes de også videre omkring end ellers, og det kunne hændte at der kom næsten helt fremmede stammer til egnen. Så blev flokkene større, og så holdtes der gilder, hvor især brændevin konsumeredes i rigelig mængde; så slagtedes grisen og fortæredes den samme dag. Det hændte nemlig undertiden at en kæltringfamilie opfødte en gris, den blev sjældent ret stor og fulgte med dem som en hund; dog kunne det også ske at der havdes et reb på den, som så atter var ombundet om låret af en af mandfolkene for at han på denne måde kunne have hænderne fri. Men kom mange sammen og drak man dygtigt, da kunne der også opstå store såkaldte kæltringeslagsmål, hvor det kunne gå blodigt nok til; thi vel var kæltringerne næsten altid feje, så en mand der optrådte kraftigt kunne let forskrække en hel flok og få dem på døren, men brændevin kunne, som også endnu, gøre dem modige. De fik dog gerne lov til selv at udfægte deres kampe, da man nødigt tog fat på dem, og tilmed vidste man nok hvordan det gik til ved kæltringeslagsmål: de sloges idag og kyssedes imorgen, og det var en ufravigelig regel at blandede en uvedkommende sig i deres strid, var de straks venner og vendte sig forenede imod den fremmede. Alt dette affødte ordspøget "De forliges som kæltringerne".

Slagsmålene opstod gerne, som hos andre vilde folkeslag, mellem hannerne om hunnerne, og stridskræfterne fordelte sig så på naturlig måde efter slægtskab og interesse, og kvinderne hjalp alt hvad de kunne. Der kunne ved slige lejligheder forefalde adskilligt som udøvet af andre ville have draget lovens straf efter sig, som da en kvinde en gang for at hjælpe sit kålfolk løb til bagfra og skar senerne over i knæledet på Jens Dideriksen i Toustrup, så han siden var en krøbling. Hos kæltringerne lod man gerne sligt jævne sig selv, og selv manddrab imellem dem gik, navnlig i endnu ældre dage, upåagtet hen.

En gang stod et stort slag ved Hestbæk. Det var en varm sommereftermiddag at flere flokke var samlede og holdt hvil i en grøft nord for byen. På én gang blev der uro i lejren, og straks så man to hære i livlig kamp med hånd og mund. Lange Margrethe (benævnt af St. Blicher)²⁷ var tilstede, hun smed vuggen rigtig så den rullede, spyttede i hænderne

og fór som en skjoldmø ind i stridens hede, og hun havde kræfter som få. Bymændene med sognefogden i spidsen måtte endelig gøre ende på striden; thi flere tørvefogne, der kørte tørv af kæret, blev forulempede, og tilmed var man bange for til natten at have så stor en skare i nærheden. Banden blev derfor splittet og rejste forbandende og truende hinanden til forskellige sider for naturligvis atter at samles næste dag. Og kamppladsen, ja dér lå nogle iturevne pjalter, nogle stumper af træsko og en ituslået glarkiste, samt jorden lidt rødfarvet hist og her.

Om vinteren var det derimod værre; thi klædedragten var ikke solidere end om sommeren, og især kneb det meget med fødderne. Barbenet og barfodet som om sommeren kunne i sne og frost ikke godt gå, dog prøvedes det somme tider. Men rakkeren var hærdet som dyret, han tog kulden når den tid var for hånden og varmen til sin tid, og næsten aldrig hørte man ham klage over sygdom og svaghed. Man har endogså set en mand putte sig ned i en snedrive og lade sig overfyge og efter et par timer kravle op igen, og da sagde man han dampede af varme.

I denne årstid var der mere ulejlighed forbunden med deres indkvartering end om sommeren, thi man skulle have dem i stuen. Dog var der gerne i de forskellige byer et sted hvor de fandt deres stadige tilhold, hvor man så tjente en smule ved at sælge brændevin til dem, samt få noget af deres tiggede sager til svinene. Efter at nu gårdens folk var bespist, blev der ryddet op i køkkenet og alt sat bort hvad der kunne friste, og så fik kæltringkvinderne rådighed og kom til at stege og koge, og ofte var deres mad langt bedre end gårdens, så husets børn gik omkring med lystne munde – en lyst de naturligvis ikke fik lov at tilfredsstille. Sagen var jo den at alt hvad de havde tiggert hele dagen nu skulle fortæres på én gang. Om man aldrig havde så mange æg, i panden skulle de, og hvad smør der var i dåsen, iligemåde, så ofte kunne æggene svømme. Nu blev de placeret om bordet, medens gårdens folk holdt sig i god afstand, og nu gik det løs. Leende tilbød man nu en eller anden af disse at deltage vel vidende at deres velvilje ikke blev påskønnet. I kæltringsproget gjorde de bemærkninger om en og anden af dem, dog man havde hørt sproget så tit at flere kunne forstå lidt deraf. Efter måltidet kom piberne, meget primitive, og flere af kvinderne røgte også.

Nu skulle endelig sengen gøres i stand, den var stor, thi det var hele stuegulvet; her blev lagt halm, og dækkener og sække havde man lånt i byen. Næste morgen måtte jo alt ud igen, og da havde man travlt med at få bord og bænk vasket samt alt hvad de havde brugt skoldet i kogen-
de Vand.

I ét tilfælde var det vanskeligt for dem at få logi, nemlig når der kunne være udsigt til barnefødsler; slikt skjultes derfor også indtil man havde fået foden godt inden for døren, ja helst til halmen var strøet på gulvet og gårdens folk i seng. Husmoderen havde naturligvis øjnene med sig, men da kæltringkvindens skørter som før sagt var opkiltrede, blev hun ofte narret; tit kunne katastrofen jo også være så nær forestående at vedkommende umuligt kunne komme længere – dog blev enkelte født på marken, det kunne endog hænde sig om vinteren. Nu i et sådant hus blev der jo uro. Manden skulle op at hente madamen, han bandte og skældte ud på både den ene og den anden. Og det værste af alt var nu at man måtte have indkvartering i hele otte dage, indtil barnet havde været i kirke og moderen kunne bære barnet. I den tid kom alle de kæltringer der var på egnen og aflagde visit, og faderen havde travlt med at få en vugge lavet. Da ingen ville bære børnene, sagde man at det var lov at sognefogdens kone skulle, og dersom der var to, da præstekonen det andet.²⁸ Fadderne skulle også være ærlige folk og fik naturligvis pålægget om at lade barnet opdrage i den kristelige børnelærdom, om så sker at forældrene dør osv., et pålæg de tog sig lige så let den gang som nuomstunder.

Mange kan måske undre sig over at det var muligt år ud og år ind for en så talrig tiggerbefolkning i en fattig tid at få føden uden mindste arbejde; men man må huske på forholdene, og at man den gang gav tiggeren tit ikke af kærlighed, men af frygt. Der herskede jo ikke den allerbedste lovtroskab mellem folk. Man husker således brændevinsbrændingen, og den gang kunne man jo ikke sikre sine ejendele ved assurance, så trussel om ildebrand eller “den røde kok” var en slem svøbe (dog har jeg aldrig hørt der er blevet forøvet ildebrand af kæltringerne). Manden sagde derfor: “Giv dem lidt, man kan brænde sig på det man ikke kan varme sig på; sådan en fanden kan huske os når vi har glemt ham.” Og konen sagde: “Å ja! Sådant sølle pak skal jo også være til, Vorherre har vel også skabt dem.” Slikt kan man ikke undres over, når selv i vor tid, hvor man taler om selvstændighed og oplysning, dog findes den samme tankegang ligeoverfor tiggende håndværkssvende.

Men hvorlænge var Adam i paradiset? Ja derom har mange spurgt. Kæltringernes paradiset forsvandt også, og der kom andre tider for dem, hvor de, ihvormeget de end strittede imod, måtte ind under den almindelige befolknings lov, have faste boliger og arbejde for føden. Thi som lyn fra en skyfri himmel kom den befaling at på en bestemt dag skulle sognefogden tage to mænd med sig og gennemsøge sit sogn for at an-

holde enhver betler og løsgænger.²⁹ Kæltringerne frygtede det værste, ved dem kunne man gøre hvadsomhelst, thi de stod uden for loven, nød ikke en gang så meget menneskeret at de måtte blive soldat og smage korporalhesselkæppen. Det mildeste de mente nu at skulle slippe med var at komme i Viborghuset i flere år, og dette hus var en virkelig skræk for dem; thi bygget væsentlig for deres skyld, dels som tugthus og dels som et slags Flakkebjerg efter datidens begreb til forsømte børns anbringelse, havde allerede en og anden af dem for rapserier, slagsmål o.l. stiftet bekendtskab dermed, og bekendtskabet var ikke faldet ud til husets fordel, thi der skulle arbejdes, og man befandt sig indelukket mellem fire vægge og ikke, som man var vant til, frit stillet mellem fire verdenshjørner.³⁰ Man frygtede derfor den nævnte dag, og mange skjulte sig, således Jesper Nifinger, der stod to dage i Lyby kirketårn. Dog fangsten var god nok endda, og nu gjaldt det om at finde rede i uredet, man ville jo udfinde hvad sogn enhver hørte hjemme i. Men ak, mange vidste ikke hvor de hørte hen og hvor de var født, deres hjem var hvor de opholdt sig, og for deres vedkommende måtte man lade det gælde, thi kunne man ikke få opklaret hvor en af de indfangne var født, kom han til at tilhøre det sogn han var fanget i. Alle de andre kom til fødesognet, navnlig når de var 18 år. På den måde fik vort sogn hjemme en hel forøgelse, idet Rakker-Hans, Bitte Abraham, Store Abraham og Lotte var født dér, medens Skjelle Simon blev fangen dér og ikke vidste af sit fødested at sige, så fik vi ham med; og alle blev indkvarteret eller da anvist kvarter i fattighuset.

Nu skulle zigøjneren ind under den civiliserede verdens tvang og dressur, nu skulle han gøres til et menneske med rettigheder og pligter, og begyndelsen skete med at han blev gjort ærlig. Det kunne ske med et pennestrøg fra Kancelliet lige så nemt som når kongen lavede en ny adelsmand. Og hans foragtede bestillinger skulle kunne udføres af hver mand uden at det medførte æresfortabelse. Nu skulle han have sin del af verdens smålige stræben og bekymringer, medens han før følte sig fri og kunne le og gøre grimasser ad hele verden og blæse den et stykke. Men han var ikke glad derved. Forpligtelserne tyngede langt mere på ham end rettighederne bar ham op, thi rettighederne var for ham den værste tvang. At måtte blive soldat, var det en rettighed? Ja, af dem han og mange med ham ønskede sig fri for. At bo på et bestemt sted? En sær rettighed for ham der som de vilde fugle helst flagrede vidt omkring. At have ret til fattigforsørgelse? Han som havde, som en udtrykte sig i Salling, alene 18 og 20 kirkesogne at få forsørgelse af, han skulle nu nøjes

med én kommune til forsørgelse – og så endda ikke få den gratis, men slide som de andre slaver. Ja, det var nogle sære rettigheder man bød ham for alt hvad han mistede; thi hans æresfølelse, denne mægtige drivkraft i det kultiverede samfund, manglede han aldeles, han var fornøjet med sin lod, thi han levede i visse måder et langt rigere liv mellem sine end dem der overså ham, han sparede sig beregning, bekymring og al anden kval, da han var fri for at sørge for den dag imorgen.

Når jeg på mine fodrejser færdedes om og en stille sommerdag lagde mig i udkanten af bøgeskoven stirrende ud over markerne hvor menneskene færdedes som myrer, da kunne jeg et øjeblik glemme at også jeg var en myre og føle mig fri som zigøjneren, da kunne jeg så godt fatte det idylliske ved et sådant liv og forstå at man nødigt ombyttede det med livets prosa. Men jeg vaktet snart til virkeligheden, jeg var jo omringet af det prosaiske og måtte tage hensyn til klæder, bekostning, penge og menneskers omdømme. Og når jeg færdedes på Jyllands store heder, hvor der kan herske en stilhed som i ørkenen kun afbrudt af en enlig fugls klage, da tænkte jeg: Hvorfor mon zigøjnerne foretrak heden frem for andre steder og opslog deres hytter i dens udkanter, ja tit samlede her i store skarer? Mon det skulle være en medfødt ubevidst længsel der rørte sig hos dem efter deres stammeland Spaniens tørre sletter eller efter Østens vidtstrakte stepper? Ja, jeg tror meget kan være mennesket medfødt, og dog må vel den vægtigste grund være denne, at her i Jyllands ørken kunne de være ene, kunne være sig selv, her hvilede ingen nyfigne øjne på dem, ingen overså dem, her var alle af samme kød, her følte de sig som herrer, medens de alle andre steder måtte føle sig som undergivne.

Nu, som før sagt, kæltringerne blev fordelt rundt om til de respektive sogne, og her skulle de forblive og enten lovligt ernære sig eller forsørges af sognet, og løsgængere var underkastet straf. “Det lader sig aldrig gøre at få dem til at blive som andre folk” sagde en mand, “thi der er en vild natur i dem; det går hermed som da jeg en gang tog nogle vildandæg og lod en høne udruge dem: der blev nok ællinger, men det var nogle sære nogen, og den ene efter den anden forstak sig uden at vi kunne sige hvor de blev af. Nej, vild bliver vild, hvormeget man så kæler for det.” Det lod til han skulle få ret, de begyndte på deres gamle levevis – og hvad skulle de forresten gøre? Om de også havde villet arbejde, var der ikke én der ville have dem i sit brød. Dog alle steder gik det ikke, og flere blev fanget og kom i Viborghuset, der vist den gang gjorde fyldest som tugthus, tvangsarbejdsanstalt, og som det første Flakkebjerg. Dog

kunne man ikke bruge loven, havde man dog lært så megen prokurator-kunst at man kunne omgå den, thi gå omkring og sælge selvlavede produkter og indsætte vinduer det kunne ingen forbyde, og tigge lidt kunne ingen se, og nu gik det noget igen i den gamle gænge. Dog var flokkene ikke så talrige.

Men der var mere der skulle gå retvis til. Børnene skulle holdes til skole. Det gik dog hermed som det kunne i førstningen, da degnen var ked af 'rakkerungerne' og befolkningen imod at de skulle sidde sammen med deres børn. Men man måtte heller ikke leve sammen som kalfolk og kvindfolk, men skulle enten skilles eller giftes, og præsterne var meget ivrige for at moraliteten stod godt i deres sogne. Men for at blive gift skulle man både have været til alters og være vaccineret; for at komme til alters skulle man være konfirmeret og for at blive konfirmeret skulle man kunne læse, og katekismen måtte man kunne udenad. Alt dette var for mange uoverstigelige hindringer, og der fandtes rørende træk desangående. Andre gav sig til at læse og erhvervede sig på deres gamle dage de befalede grader, således Jens Dideriksen i Toustrup, han ville nødvendigvis skilles fra sit gamle kvindfolk, og da han selv kunne læse, lærte han hende det, og de blev begge konfirmeret og derpå gift. Verden var da også som den var af lave. Jens Dideriksen, der havde fuldbyrdet en mængde viselser blandt sit folk, fik sin egen kasseret og måtte ty til "primer og skråler" for at komme i orden igen – ja det var sære tider!³¹

Men dog ad åre gik det bedre end man havde ventet, og vild blev dog tilsidst tam. Og jeg skal nu for Store Abrahams vedkommende søge at vise hvordan han lidt efter lidt indordnede sig og hvordan efterhånden folk mer og mer glemte hvor han stammede fra og hvem han var. Og dog havde han, som her skal vises, særegne vanskeligheder i flere retninger at komme over. Han hed for det første Abraham, det mest ægte kæltringenavn som gaves, så ægte at det endog brugtes som et fællesnavn, så man sagde, når man så en enlig kæltring, "Det er vist en Abraham." (Af andre kæltringenavne brugtes Daniel, Jørgen og især Diderik.) Han havde endvidere som barn ført et omflakkende liv, så han kendte alle Jyllands egne; endvidere var han konfirmeret i Viborg Tugthus og havde dér lært sin kone at kende; og sluttelig var han en vild ubændig natur der vanskelig lod sig styre. Han kom, som før sagt, til sognet da han var 18 år gammel, dog i de første år var han ikke meget hjemme. Så mødte han med en kone, Birte, og fik bo i fattighuset; men nu blev der et væsen, thi af og til kom der fremmede til ham af hans egne folk, og når man så fik for meget brændevin blev der slagsmål, og flere af fattighu-

sets beboere fik bank, ja hele byen var bange. Sognerådet fik ham flere gange arresteret, men ikke straffet. Selv da han i forening med sin fader, Gammel Abraham, stjal en del ure i Hobro, slap han, og faderen måtte undgælde. Men nu kom krigen 1848, og han kom med og opførte sig godt, og fra den tid af fik han ligesom et stød fremad, ligesom jeg også tror at hvad der da rørte sig i befolkningen løftede den til et friere syn. Det kunne således ikke falde nogen ind at Abraham ikke måtte være med til soldatergildet man gjorde og danse sammen med de andre, og fra den tid af begyndte han også at arbejde lidt. Imidlertid flyttede han nu ned til Randersegnen, hvor han var i flere år, blev skilt fra konen og fik førnævnte Lotte at leve med. Så flyttede han atter hjem, blev rigtig gift med hende, og da de fik en søn som han kom til at holde af, fra den tid begyndte der en kendelig forandring med ham.³² Og en sommer jeg kom hjem havde han høsttjeneste hos min broder. Det fortsattes flere år, og da jeg en gang sagde: "Men kan han også bestille noget, og har han stadighed?" blev der svaret: "Han er flink nok, men når han nu får høstlønnen, plejer han at lave en hel del bliktøj, så rejser han bort langt hen og kommer gerne hjem igen med en flok hunde, sagtens stjålne, som han så sælger. Sommetider kommer han også så forbanket hjem at der næsten ikke er et helt sted på ham, men han siger: 'De kan ikke slå på et sted hvor der ikke har været slået før, og får jeg mange hug, har jeg også givet mange ud!'" Men hans liv blev roligere, og endelig ville han ikke være i fattighuset, men lejede et lille stykke hede, hvorpå han fik opført et lerklinet hus – det havde ikke kostet meget, da størsteparten var tiggert sammen. Nu blev heden dyrket op til have og efter 2-3 års forløb solgte han det for 300 kr. Så mange penge havde han aldrig før haft; han lejede sig nu et større stykke hede, fik et bedre hus opført og holdt nu en ko, som han jo i førstningen måtte tigge føden til. Så solgte han det og flyttede til Haderup sogn og derfra til Holstebroegnen, for stadig at forstørre sin ejendom; men man har ingen tiltro til ham, og hjemme i sognet siger man: "Åh, vi får ham nok en gang igen." Dog det kan godt slå fejl.

De andre der kom til sognet har for længe siden blandet sig i befolkningen og kæltring- eller rakkernavnet høres nu ikke mere. Flere af børnene har sognet ladet lære håndværk og de er kommet i vej derved. Det holdt hårdest for de ældre at forstå at kæltringerne var rigtige mennesker, og da Skjelle Simon (der forresten alle dage blev ved at være den gamle skojer der færdedes omkring med glarkisten) på sine gamle dage begyndte at gå til alters, sagde man om ham: "Han var forresten ferm af

en rakker at være, thi han blev indtil alle andre var færdige, da satte han sine træsko og gik ene op til alteret: han ville dog ikke blande sig med andre, han huskede dog hvem han var.” Og det tålte præst og menighed, ja omtrent til henvend 1860.

Det andet slags tiggere færdedes ikke i flokke, men gerne enkeltvis. Også de var i almindelighed fra langt bortliggende egne, og måske flere af dem heller intet hjem havde. En del af dem var krøblinger, tit på en sådan måde at de ikke alene opvakte folks medlidenhed, men også forundring og skræk, som f. ex. en lille bitte sammentrukken skikkelse der gik ved krykker ikke større end et par store hamre. Men også deres færden omkring gav dem rutine, menneskekundskab og talegaver, og alt benyttede de til at gøre sig frygtede. De ansås nemlig meget klogere end kæltringerne, så de ikke alene kunne kurere sygdomme, men også med onde øjne og onde ord udføre virkelige heksekunster – som da min bedstefaders søn af første ægteskab som dreng gjorde nar af ovenmeldte lille mand, da truede denne ham at han skulle få andet at tage vare, og nu blev han helt underlig og kunne knap gå på jorden for svimmelhed, men når han kom til vejrs fejlede han intet: han kunne således i den tid færdes oppe på kirken, som da blev istandgjort med nyt loft og tag, løbe fra en bjælke til en anden, ja hænge sig i det lille spir på tårnet i benene med kroppen ned ad tårnets tag.

Endelig fandtes en stab af lokale tiggere fra eget og omliggende sogne.

*Overtroen*³³

Det er betegnende for overtroen i Salling at den grupperer sig meget om kirken og det kirkelige, og man tager vel næppe fejl når man heri ser rationalismens frodige vækst på Christian VIs pietistiske påtvungne gudelighed. Man ser tydeligt den gudelige understrøm der tror at liv og død ikke er almindelige begivenheder, men står i forbindelse med en højere usynlig, men også ukendt verden, at skalkagtighed og uretfærdighed får sin straf, at Guds navn og Guds ord har kraft til at sejre selv over den onde selv; men dog ved siden deraf, hvordan de kirkelige handlinger, i stedet for at fæste øje på deres undergørende kraft, er blevet opfyldt af overtroiske snurrepiberier, det hellige vrænget om til hekseagtige kunster i begærlighedens og nyfigenhedens tjeneste. Man kom til at gå i kirke for at iagttage dit og dat, og sæden der såedes (om der i det hele såedes noget) var nødt til at falde ved vejen.

Nu allerførst kirkebygningen. Dér kom man ikke ved aften- eller nat-tetide, thi ingen ringere end fanden selv huserede der på den tid. Min bedstefader tilbød en gang en karl han havde, en smuk brun tre års hest hvis han turde gå op i kirken – det var kl. 11 en vinteraften – og hente en af alterets lystestager, men han kom ikke længere end inden for kirke-gårdsporten. Dog kunne man godt gå i kirken hvis man havde et virke-ligt ærinde, så skete man ingen overlast. Ville man derfor i lag med fan-den, kunne man træffe ham i kirken: blot ved midnatstide fløjte tre gange ind i nøglehullet, så havde man ham; og nu kunne man næsten få ham til hvad det skulle være, blot man lovede ham at han måtte få ved-kommendes sjæl efter døden eller efter et vist antal år. Han gav da gerne en sådan en vekseldaler, en daler man kunne tage af pungen så tit man ville, så lå den der alligevel. En mand forklarede den ondes nærværelse i kirken således: at hvor herrens ord tales, dér er den onde tilstede for at borttage det – en forklaring der ikke er så gal, blot det ikke tages alt for håndgribeligt.

Også flere præster færdedes år ud og år ind i kirken om natten som gengangere, thi det er det særegne for gengangere at de færdes især på de steder hvor de havde deres færd imedens de levede. Således gik der en præst igen i Selde kirke; af og til prøvede han på at bestige prædikesto-len og gå foran alteret, men hver gang fór han igen tilbage som ramt af en usynlig hånd. Også i Jebjerg kirke færdedes en præst. Og hvad havde så vedkommende præster gjort? Ja, sagen var, ville man i den sorte kunst blive rigtig dygtig til manen m.m., måtte man give noget for noget, man måtte love fanden en eller anden ubetydelighed, som dog gerne endte med at blive noget ganske betydeligt. Hvilket noksom viser at man ikke skal slutte overenskomster med fanden, thi han er folk for klog. Således hin præst i Jebjerg, han havde lovet aldrig at knappe sine bukser ved det venstre knæ, i modsat fald hørte han fanden til. Man så ham nu altid færdes med det venstre knæ utilknappet; men da han blev gammel og ikke selv kunne trække i klæderne, hjalp hans husholderske ham, og hun knappede ved knæet. Præsten gav et skrig og var død øje-blikkelig.

Dog, som sagt, havde man ærinde, kunne man frit gå til kirken om natten, og mange mente for fuldt alvor at have ærinde og gik med god samvittighed. Man søgte nemlig råd for flere sygdomme, og underligt nok, det skulle ske om aftenen og natten. Nu og da skulle en barne-skjorte gnides ved midnatstide på kirkedøren, så skulle man have mos eller lav af muren eller muld af en grav eller en græstørv, så et stykke bly

af kirkeraget, og mange flere former var der; så når man om aftenen så nogen ved kirken, vidste man de hentede et eller andet, og man talte da ikke til dem, thi alt skulle ske tiende om det skulle hjælpe.

Dog også med handlingerne der foretoges om søndagen i kirken var overtroen virksom. Det første barn en pige bar til dåb måtte være en dreng, ellers blev hun ikke godt gift. Gudmoderen måtte stille eftersige præstens ord, ellers blev barnet ikke nemt til at fatte boglig lærdom (vel en forvrængelse af at bede sammen med præsten). Skreg barnet meget, blev det en god sanger. Dreng og piger måtte ikke døbes i samme vand, thi blev pigen døbt efter drengen fik hun skæg, og degnen Mathias Broe rostes for at han i så tilfælde altid skiftede vandet.³⁴ Ved konfirmation hørte man nøje efter når et barn hvis forældre var mistænkt for hekseri blev konfirmeret, thi var barnet undervist i de sorte kunster – og det skulle det nok være da hekses pligter var at udøve alt det onde de kunne, altså også at forføre deres egne børn – gav det (den onde) et skrig i kirken dersom det sagde ja til præstens spørgsmål; de var naturligvis hjemmefra formanede til at sige nej, men havde dog sjældent mod dertil. Ved beretninger af døende vidste præsten bestemt om de døde eller ikke, og så hestene for hans vogn ned imod jorden, var det ikke noget godt tegn. Når døde blev begravet kunne præsten, dersom han var dygtig, sige nogle ord i sin hat der bandt den døde til graven. Dog kunne det være så stort et skarn at en almindelig præst ikke kunne fæstne det, så måtte en dygtigere senere mane ham.

Almindeligvis gik ingen igen før der kom kristenjord på kisten, og her kunne kådhed afstedkomme ulykker, som da en karl der hjalp at grave en grav tog med sig en håndfuld jord som han listede sig til at lægge på den dødes kiste: det kan nok være der blev spektakel den nat. Lagde man kristenjord på sit hoved, kunne man også se trolde og ellefolk. Blev et par folk viede, og der samme dag ved kirken blev en død jorder, da fik de nygifte i deres ægteskab et vanført barn.

Liv og død var ikke ligegyldige ting for Sallingboen. Var man lydhør, da gik der varsler både ude og inde for selv det mindste lem af familien. Og havde man øjne at se sligt med – man måtte i så fald være født en højtidsaften – da kunne man se hele ligskarer drage ad kirkegården til. Hvem der kunne se sligt måtte gå af vejen, men den der ikke kunne se noget, kom tit helt ind imellem skaren, faldt flere gange og blev noget fortumlet.

Nu og da så man et lys der stille tulrede af til kirken. Hist og her stod lys på marken. Dér hvor John i Hestbæk fandtes død ved Clausesig hav-

de man længe før set lys. På Ilbjerg mark på en høj stod et lys, på Yttrup mark ligeledes. Min bedstefader og en anden mand gik en aften derhen; lyset stod til de kom det nær, så blev det borte, men da de vendte sig for at gå, stod det igen på sit sted. Også hvor der siden blev opført bygninger ude på marken sås lys, og man hørte banken som af tømmermænd. Skulle et sted brænde, så man det. Man advarede derfor også Josef Vestergård i Vile, thi fiskerne havde om natten fra fjorden set hans gård stå i lys lue og hørt kreaturerne brøle; men han ville ikke lade sig sige, og havde intet assureret da det virkelig skete.

Selvmordere var overtroen streng imod, og den fandt næring ved den afskrækkende måde hvorpå de blev begravet. Man havde hørt dem græde i moders liv. Enkelte kunne se at en blev selvmorder når det snart var for hånden og kunne sige til andre om ham, idet han gik forbi: "Ham ser vi ikke mere." Man kunne se en sort hund følge dem, og der var flere grufulde fortællinger om hvordan djævelen listede for slige folk, "spøgte for dem til han fik dem", men dog også hvordan Gud er stærkere end den onde.

En mand tænkte på at hænge sig, men som han satte rebet om halsen, fortrød han det, og navnlig da han mærkede at noget sprang på ryggen af ham og tyngede ham ned. Han fik imidlertid Guds navn nævnet, og straks mærkede han at den der sad på hans ryg hoppede bort, og han blev reddet.

En pige ville drukne sig. Hun var allerede nede i kæret ved vandet. Hun følte om det var koldt, nej det var næsten lunkent, og kæret og engen havde en forunderlig glans, hun havde aldrig set noget lignende. Nu, hun ville dø, dog først ville hun læse sit fadervor; men da hun sagde amen, hørte hun et fælt skrig der genlød i engen, og alt havde tabt sit før dejlige skær. Vandet var heller ikke varmt længere – og pigen skyndte sig hjem.

Det følger så omtrent af sig selv at selvmordere måtte gå igen, og liggeoverfor dem formåede præsterne kun lidt – da ikke før langt hen i den nyere tid. Iver Krogsgaard i Rybjerg var et talende bevis derpå. Det var nok omtrent 1800 at han døde, og hvad man frygtede indtraf: han gik igen. Hans enke skal nemlig have henvendt sig til provst Stjernholm og bedt om hjælp, om det skulle blive galt, og han skal have svaret at han var for gammel selv til at befatte sig med sligt, men gjordes det fornødent skulle han formå pastor Kragh i Junget til at tage sig af sagen. Det passer vist godt at Stjernholm på sin ironisk spottende måde kunne give et sådant svar, og da Kragh var i ry for sin manen, fik overtroen derved

næring. Nu, man lagde snart mærke til at i Krogsgaards grav var en hulning langt ned: dér gik han op, sagde man noget leende – man mærkede det var dumt, men havde dog tro dertil.³⁵ Og uro forårsagedes derved, således en nat da den ovenfor nævnte Christen Voldmarsen efter en ilderjagt gik ud af kirkegården, sprang noget på ryggen af ham og havde nær splittet ham ad, og han havde et sygeleje derefter. Nu måtte Krogsgaard manes, og det blev atter Christen Voldmarsen der fik noget af det at se. Han havde været til tyrs i Yttrup med en ko. Undervejs løb den fra ham og tilbage til Yttrup igen. Derved blev det sildigt inden han kom til Kirkeby. Da han nu kom til korsvejen ved kirken, kom en vogn kørende imod ham, og den havde en tom doktor- eller præstestol. Da han nu kom længere frem til kirkegårdslågen, så han dér to personer stå sammen, og den ene var en præst i ornat, og han havde sine hænder på den andens hoved; men da Christen kom dem nær løb præsten sin vej. Christen Voldmarsen vidste nu nok hvad sligt havde at betyde, og at han ikke måtte være nærværende, hvorfor han skyndte sig forbi. Nu hørte man ikke mere til Krogsgaard. Dog over 50 år efter, da Rybjerg skole var flyttet til kirken, døde to degne snart efter hinanden og en tredje begyndte at skrante: da var der enkelte der pludselig opdagede at hvor skolen lå var vist Krogsgaard manet, thi man huskede nok at kirkegårdslågen var blevet flyttet imod vest for at skolen kunne få plads. Den ene degn døde forresten af drik, den anden af brystsyge.

Også andre end selvmordere kunne gå igen – dog hine var som selvkrevne dertil, og man sikrede sig derfor imod dem på alle måder. Den hængte fik lige til den nyeste tid, måske på sine steder endnu, alt med i kisten hvad den havde haft hos sig da den døde: klæder, træsko, penge, snoren, brændevinsflasken, om en sådan havde været nærværende, samt en splint af det træ han havde haft snoren gjort fast om. Og jeg har set at en gårdmand, da han ombyggede sin lade, udtog et spændetræ som han vidste en karl havde benyttet til ovennævnte sørgelige brug, og nu blev det lagt udenfor gården, hvor en husmand fik lov til at tage det. Alt dette skete for at den døde ikke skulle have noget at gå efter.

Iblandt andre der også gik igen nævnes især de der havde på uretfærdig måde tilegnet sig naboens jord ved at flytte skelsten, landmålere der havde ladet sig bestikke i udskiftningstiden, samt bondeplagere fra en svunden tid. Og det var tit lidt der kunne gøre det. En mand der havde skåret møntørv på en andens jord så man efter døden sidde på huset om natten for at lægge dem på, og da hans søn var kommen i trætte med sin nabo og denne ikke kunne stå sig på anden måde, hørte jeg ham sige:

“Pas du på du ikke kommer til at ride på en husende som din fader!” Det virkede, den anden blev tavs.

Imod denne art gengangere hørte man sjældent manen anvendt, de færdedes fredløse besværede ude på marken indtil de forvandlede til natravne, der hæse af og til lod deres skrig høre i luften. “Hvor skal a sætte den? Hvor skal a sætte den?” råbtes der ude på marken – det var en skelsten en genganger gik og slæbte på. “Sæt den hvor du har taget den!” “Hvi sagde du mig ikke det for længe siden?” Siden hørte man ikke mere råb.

Om høsten, når man om natten færdedes på marken, hørte man pludselig en klirrende lyd som én der løb med en lænke, men man så intet. Det var landmålere der i udskiftningstiden havde gjort uret og nu til straf måtte efter døden færdes med landmålerkæden.

Af herremænd nævnes fra en længst svunden tid Valdemar Lykke til Grinderslev Kloster.³⁶ Ingen stod som han i pagt med den onde, og derfor kunne heller ingen stå ham imod. Han kunne færdes på flere steder på én gang, og når pigerne troede ham langt borte og gjorde sig til gode med fløde, stod han pludselig hos dem og sagde: “I ‘flyder’ (d.e. skummer) i jer mund og kærner i jer røv!” Han havde af kongen fået udbedt sig den nåde at måtte få så meget af heden som en mand kunne indgrøfte mens præsten var på prædikestolen. Det syntes et lille forlangende. Men nu satte han sig på sin hest og red alt hvad han kunne, og lige så rask kastede en lille sort mand grøft bag efter ham. Man måtte derfor kalde præsten af prædikestolen, og så var Lykke standset; men idet han standsede tog han hesten i tøjlen, så den ind til siden gjorde en bue, og således endte også den grøft der fra Rellings søndre ende gjorde skel imellem Ilbjerg og Grinderslev Klosters heder, og endelsen var i min drengetid endnu at se ved Jebjerg skel. Valdemar Lykke faldt i krigen, og da han kunne forvise kuglerne, måtte man lave kugler af arvesølv, dem kunne han ikke stå sig for. Han blev ramt af ialt tre, og samme tre kugler kom den samme aften han var skudt og lagde sig i bænkekrogen i folkestuen på Grinderslev Kloster. Her lå de indtil hans lig kom; thi vel forsøgte man at blive dem kvit på flere måder, en karl kastede dem således en aften i gravene ved gården – dog næste morgen lå de på deres plads igen. Først da de blev lagt i kisten til den døde og kisten nedsat i hvælvingen under kirken, blev de på deres plads. Valdemar Lykke vedblev at være frygtet mange mange år efter sin død, og alle der færdedes i nærheden af kirken ved aftenstide tænkte først og fremmest på ham.

Dernæst omtales justitsråd Lange til Eskær. Han besad gården da

Justitsråd Christian Lange ejede Eskær fra 1781 til 1797. Maleri på Eskær.

stavnsbåndet blev løst og i udskiftningstiden.³⁷ Han må have været en dygtig mand, thi også han kunne færdes flere steder på én gang. Men navnlig vidner godsets udskiftning om forudseenhed; thi det er ikke den almindelige men uhensigtsmæssige stjerneform, men markerne fik en hensigtsmæssig form, og flere gårde blev udflyttet og enkelte sammenlagt, således Langesøje, der dog siden blev kaldt Vidhøjgård, i Grinderslev Kloster sogn og Rybjerggård i Rybjerg sogn. Egentlig hed den Ny Rybjerggård til forskel fra den gamle, der lå i Kirkeby, men den gamle har for en del tabt sit navn, og den anden kaldes blot Ry-

bjerggård, hvilket falder naturligt da den ligger i Rybjerg. Justitsråden solgte rask bøndergodset, deriblandt også Rybjerggård, hvortil vistnok Rybjerg kirke en kort tid hørte, indtil bønderne købte den; thi Rybjerggård havde pulpitur i kirken, der stod til over midten af dette århundrede, og min fader var som kirkeværge virksom for at få det nedbrudt. Også Eskær blev udskiftet, og afbyggergården Langesgård oprettet. Østergårds eller Nissum vandmølle fik han "gjort til en Græsmølle" og det vil sige at den skulle give vandet frit løb en del af sommeren, og den blev helt nedlagt. Men en sådan mand mente folketroen måtte dog løbe panden imod etsteds, og det havde justitsråden også, thi han var dømt til slaveri for livstid, men holdt naturligvis en i sit sted; dog hvert år ved nytårstid måtte han møde, iføres slavedragten og vise sig for kongen. Sagen var at han havde ejendomme i nærheden af København og havde en latrine med afløb til Peblingsøen, hvorfra København og kongen med fik vand. Han ville nu ikke bøje sig for et pålæg om at forandre forholdene, men søgte proces med kongen, og derfra stammede hans ulykke. Justitsråden døde ikke på Eskær, ellers havde man nok haft mer at fortælle om ham.

I Salling gik det som overalt, at gengangervæsnet tilsidst indskrænke sig til herregårde og præstegårde, og dér har det holdt sig til vore dage. Således hørte jeg forskellige fortællinger fra Hjerk præstegård, uden at man kunne henføre dem til nogen bestemt person. Rigtignok havde der engang i Hjerk været en præst der kunne mane og endog nær var kommen galt fra det den sidste gang han gjorde det, men om det var ham eller nogle af dem han havde sat ned der er kommet op igen, vides ikke, dog det sidste er mest sandsynligt, thi da præsten Mølgaard³⁸ kom til embedet, lod han en stor sten der stod midt i indkørslen til gården borttage; men nu fik man en uro i gården man aldrig havde kendt før: køerne brølede og tumlede i staldene, hakkelsekisten arbejdede, vogne hørtes at køre for døren og dog så man ingen, ildtangen tumlede i køkkenet, og visse døre var altid åbne om morgenen om man så sømmede dem fast om aftenen, ja en nat hørtes på loftet et rabalder hvorved alle vågnede og man var vis på at en skorsten var falden; præsten og en pige skulle op at se efter, pigen turde ikke være foran, "Så tør Herren døde mig jeg!" sagde præsten, og i underbukser med lyset i hånden fór han derop – men ikke et gran var forrykket, alt stod roligt og stille på plads. Om det så var hende Kjen Pejdsdatter fra Vium der var manet ned under stenen og nu var kommen op igen – hende den sidste den føromtalt præst manede, men som slog bogen fra ham to gange! – véd jeg

ikke; men hun var slem ved ham: han duede ikke til noget siden den tid, faldt helt sammen og kunne sidde hele dage som fraværende, indtil han så sprang op og råbte: “Det var en fandens Kjen Pejsder, den Kjen Pejsder!”

Bakker, men da især høje, indeholdt naturligvis deres beboere under navn af ellefolk og i skikkelse som småfolk med røde huer, stundom også med hatte. Man kunne tit leve på en god fod med dem, men gjorde man dem imod, navnlig ved nyfigent at udspejde dem eller foruroilige dem ved at grave i deres boliger, kunne de blive slemme nok, og så gjaldt det om at sikre sig for dem. Der måtte da sættes kors på alting, ellers uddrog de saft og kraft deraf. Og i min barndom var der vel få der ikke lavede kors på dej, smør, mel, gryn, saltkar o.l. De gik usynlige med til gilder og proppede forskrækkeligt i sig, og når de var færdige kunne de endog være så skarnagtige at sætte sig i fadet at ‘bukserere’. Gav man sig for meget i kast med dem, kunne de slå en med sygdom og uheld på kreaturer, og navnlig den der gravede i høje, han duede sjældnen siden, men svandt hen – således Anders Mæhlisen, der var arbejdsmand og læssede jord ved sløjfning af en høj på Ilbjerg mark nordvest for byen (hvor der den gang var to høje og en tredje lige nord for byen).

Hovedbygningen på Eskær er ifølge en indskrift bygget af Mads Hastrup i 1761; i dag tilhører den slægten Schütte. Efter Richardt og Secher: Prospecter af danske Herregaarde (1864).

Brugtes sligt jord til opfyldning under huse, så var der bestandig spektakel i stuehuset, og var det under fæhuset, sygnede kreaturerne hen. Således en mand i Harre, han gik helt i armod da kreaturerne døde det ene år efter det andet, og det hjalp ikke alt hvad han foretog sig, enten han gravede hunde eller katte ned i båsene eller udenfor døren. De eneste dyr der kunne begå sig sådanne steder var fårene og duerne – men det havde lidt at betyde for de sidstes vedkommende – og grunden hertil var at Jesus kaldes “det Guds lam” og at Guds ånd fór ned som en due. Det kunne dog også hjælpe på et slemt sted at sætte æggeværktøj (leer og skæreknive), thi trolde kunne ikke fordrage stål.

Det følger af sig selv at højene højtidsaftener og enkelte andre tider kunne rejse sig på gloende pæle og trolde dansede da nedenunder. En høj kunne dog også rejse sig for rigtig at imponere, således højen ved Vidhøjgård. Her havde Jens Torndal ladet indrette en teglovn, og det blev da så galt fat i gården at ingen kunne være der, og Jens gik da en aften om til højen og bad og tiggede om at få fred; men han fik kun det svar at højen rejste sig lige for hans øjne. Den fortælling har jeg hørt fremsætte i fuldt alvor 1855.

Undertiden dansede trolde i måneskin, og jeg har hørt mænd sige at de havde set det flere gange – mændene betragtedes ikke som løgnere. Til andre tider færdedes de ude på marken, ja jeg siger *de* færdedes, men jeg måtte vel hellere, som Sallingboen, bruge det ubestemte stedord *noget*, thi hvad færdedes? Der var så meget på færde den gang: der var jo gengangere i mangfoldige skikkelser, og der var det man ikke engang vidste hvor man skulle føre hen, thi både trolde og gengangere lod til i tidens løb at kunne skifte både skikkelse og karakter, derfor var det godt at have et ubestemt ord.

Ja der var få der kom udenfor døren om de ikke fik et eller andet at se, og forunderligt nok, det syntes som vejr og vind også havde indflydelse derpå. I pæne måneskinsnætter så man pæne små poetiske rødhuede trolde, der dansede eller soledede sig selv (det kaldtes *solede* skønt det var månen der skinnede) og deres sølvtøj, som de havde en mængde af; men i regn- og ruskfulde nætter, når man gik i kær, bakker og heder at lede efter kreaturer, da var det andre skikkelser, skrig, råb og andet djævelskab, og var der ikke andet, så i det mindste en lygteemand. Dog denne sidste var mindst frygtet, thi man har aldrig hørt at den gjorde andet ved folk end forvildede dem, så der gaves endog enkelte der drev gæk med den, og når de var tæt ved deres hjem så de ikke kunne føres vild, sagde de f. ex. “Lygteemand, lys mig hjem!” Da havde man ham

straks ved siden, og det kunne endda gå galt med at finde hjem. Eller som konen der gik fra Gamstrup til Roslev og meget benøvet så lygte-
anden hoppe ude i kæret; da hun nu kom til den såkaldte Kølhals i Ros-
lev, hvor vejen gik mellem to haver med gårde ved, troede hun sig sik-
ker og udrød lettet: "Nu kan du kysse mig i min røv!" Dog det skulle
hun ikke have sagt, thi nu stod han pludselig på diget ved siden af hen-
de.

En pige gik i måneskin fra Yttrup til Hegnets mølle og da hun kom
om ved Hvirvelbakke, et særlig berygtet sted, så hun pludselig en
mængde sølvtøj stå ved siden af bakken. Hun tog da en kande i hånden
og sagde: "Gud give den var min!" Da hun nu igen kom tilbage, var alt
borte så nær som kanden, den kunne troldene ikke røre, da pigen havde
nævnet Guds navn i forbindelse med den; og én råbte: "Tag den! Tag
den!" Hun tog den, og den gemtes i mange år i den næstøstlige gård i
Yttrup. Troldene kunne heller ikke tage deres sølvtøj ind igen når man
kastede stål over det eller skød over det.

Nogle jægere gik sildig hjem og kom i nærheden af Hvirvelbakke.
Her så de noget usædvanligt færdes og hidsede deres tre hunde derefter.
Da hundene kom til stedet, hylede og skreg de, og én af dem blev rent
borte, den anden døde straks efter, og den tredje kunne man aldrig si-
den få med uden for huset.

En mand ledte efter får. På en gang hørte han langt borte en råbe
"Hov! Hov!" og en kort tid efter ser han den råbende ride foran sig oppe
på bakken, og for hvert råb gav det et blus bag efter ham, som om det
var noget krudt der blussede. Tilsidst tabte råbene sig i nogle hvislende
lyd.

Min bedstefader ledte også efter kreaturer, men på et overdrev imel-
lem Illbjerg og Gamstrup jorder så han to store ryttere stå foran sig i sky-
erne.

Man skulle nu slet ikke fortælle nogen at man havde set dette eller
hint, ikke en gang en lygteemand. Vel kunne man nok se på en der hav-
de været ude, om der havde været noget i vejen, thi han kom så gerne
ind hvid i ansigtet; men udbredte han sig over hvad han havde set, var
han vis på at blive syg.

Hekseri havde også sine dyrkere, og sandsynligvis er der en gang i
Thise blevet brændt to kvinder for hekseri, og jeg kan huske at man
kaldte folkene i Thise "De Thise trolde". Her, fortæller sagnet, boede i
et hus to kvinder der var så dygtige til at hekse at de endog, når de gik
hen at tigge mælk – thi heksene var i almindelighed fattige – kunne få

mælkekruset til at danse foran medens de nok så mageligt gik og strikkede. Præsten, som da boede i Gretttrup, kunne de ikke lide, og han ikke dem, og for at drille ham gik de meget tit til alters. Da lavede præsten til dem i stedet for brød to runde læderstykker. Da de nu fik det i munden, sagde de: "Det var sejt at gumme." Og nu skulle præsten forhekses; men da han både lagde og rejste sig i Guds navn, var det ingen let sag at gøre ham noget. Dog det måtte prøves. En nat sendte så kvinderne bud til præsten om at komme øjeblikkelig og berette dem, da de var dødssyge. Da rejste præsten sig og sagde "Så i Guds navn", og han tog afsted; dog da han kom næsten til Thise, kom et bud imod ham og sagde at nu kunne han vende om, da kvinderne var blevet bedre. Præsten vendte om, kom hjem og gik i seng. Dog han var knap falden i søvn før der atter kom bud at han endelig måtte komme, de var blevet meget ringere. Præsten sagde "Så i Guds navn", og tog afsted; dog det gik ligesom første gang. Da der nu kom bud efter ham tredje gang, blev han vred og sagde "Så for fanden da!" Nu var han færdig: han blev forhekset så han hverken kunne stå eller gå. Men kvinderne blev til straf derfor bundet fast til en sule i deres hus og huset derpå stukket i brand.

Af hekse i en senere tid nævntes Jens Rytter i Rerup. Han kom i ry ved følgende lejlighed: En vinter var han som så mange andre på Limfjorden at stange ål. Da han gik hjem med ålene sammenbundne på ryggen, gik tre unge karle, overmodige gårdmandssønner, hen og skar snoren over og drillede ham på anden måde. Han lovede dem da at de en gang skulle få andet at tænke på end at gøre nar af ham. Og siden hen døde den ene af tæring, den anden drak sig ihjel, og den tredje tog sig selv af dage.

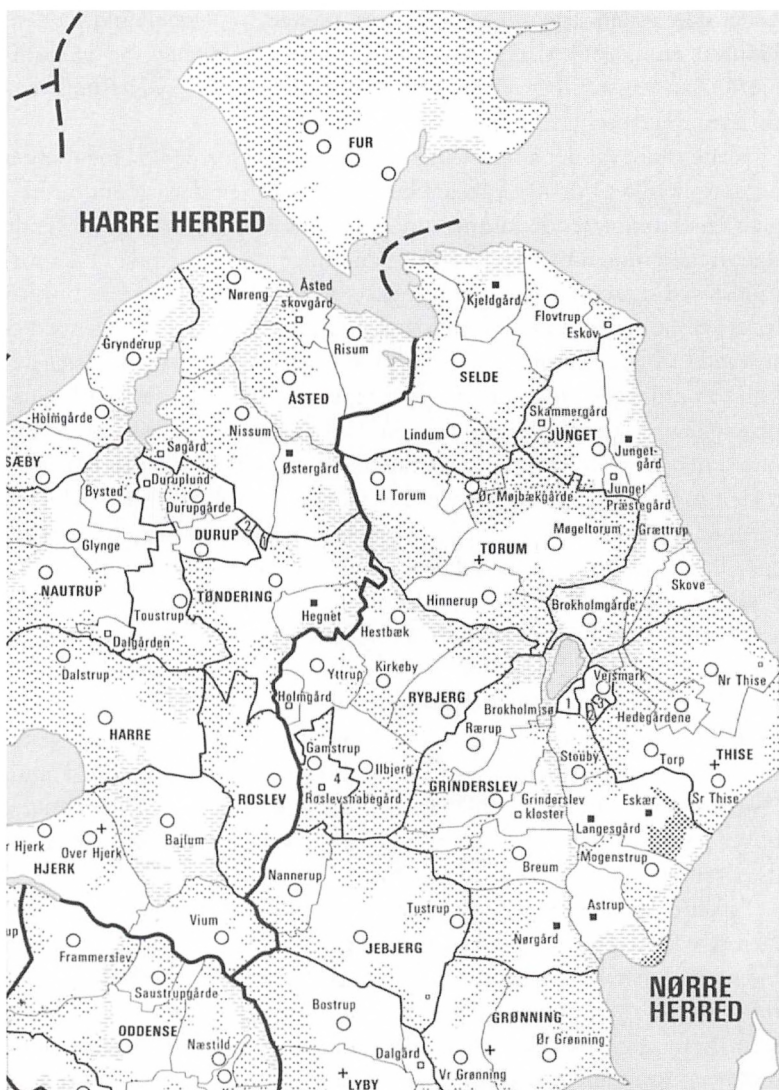
Peder Smed boede i Ilbjerg og var smed. Som smedene da i det hele var i ord for at være hekse, således også Per. Han havde Cyprianus, det var vist, thi min bedstefader så den, ja læste endog i den.³⁹ Det var nemlig en morgen han gik derop for at få noget istandgjort, og Per, som havde været på Fur, kom i det samme hjem. Han havde fået en stor dram og var meget talende og meget vigtig. Han hængte nu sin frakke i smedien og begyndte at gøre ild på. Og nu begyndte han: "Du skulle pide (pinedød) vide, Per Ørberg, hvad der sidder i den lomme dér, jo derpå har du ingen forstand..." Tilsidst blev min bedstefader nysgerrig, følte i lommen, og fremtog en bog, "Rør den ikke, Per Ørberg, det kan pide gå galt til." Min bedstefader åbnede den, der var røde bogstaver i den, og han begyndte at læse. "Nu må du pide ikke læse længere, det går aldrig godt, stop stop!" Min bedstefader læste fremdeles og kom til at der stod:

ti tusinde djæвлеunger, men nu kom smedekonen, der havde stået skjult i en krog, rev ham bogen ud af hænderne og skældte ud så det stod efter, om han ville narre en fuld mand, han læste noget han ikke forstod sig på og kunne bringe sig selv og andre i ulykke. Per Smed lo og sagde: “Jo, det er sandt, det er pide rigtig, Per Ørberg, du kunne gjort en ulykke på os allesammen.”

Dog Per var ikke meget agtet i sit eget land, men så meget des mere på Fur, dér havde han meget at bestille og blev påkaldt så snart noget unaturligt var på færde, og det var der tit. Når en Furbo kom løbende om sommeren i stunthoser med en lille slant ål på nakken og spurgte efter Per Smed, da vidste man at fanden var løs derovre. Nu, Peder skulle nok klare det, når han fik bogen med. Engang var der hos en mand nogle penge blevet borte, og Per blev hentet for at vise dem igen. Per sagde ved ankomsten, som hin i historien bekendte mand: “Alvorlige forretninger imorgen.” Og nu begyndte man at styrke sig dertil især ved et utal af dramme, og tilsidst blev Per dygtig fuld og blev gelejdet i en seng i karlekammeret. Her lå Per og vrøvlede, og det var næste dags begivenheder der især løb ham gennem hovedet. “De skal pide nok komme! De skal pide komme hver skilling, Per Smed skal nok skaffe dem hid.” Således løb uafladelig Pers mund. Karlen blev bange, og da han var tyven, leverede han Per pengene med bøn om og dusør for at tie stille dermed. Per var stor da han leverede pengene til manden. Sligt kunne nok befæste hans ry, og han beholdt det også så længe han levede, og hans datter Lene Doller efter ham; dog i hendes tid begyndte furboerne også at komme lidt fremad, og efterhånden har overtroen tabt sig dér som andre steder.

Adskillige havde kendskab til at lægge et og andet for folk, og kom de så over det, virkede det en ulykke. Således Inger Gudiksdatter, der var enke og havde en lille gård i Roslev: hun havde lagt noget for Jens Lund, han gik nemlig forbi hendes gård om aftenen til sin kæreste, en gårdmandsdatter som han ikke måtte få, derfor skulle hans besøg være hemmeligt; men Inger havde en hund der altid gav hals og forfulgte ham et langt stykke. Jens slog hunden ihjel, og det var derfor Inger ville hævne sig. Men hendes egen datter var i byen, og hun kom hjem før Jens Lund kom. Hun kom da over det lagte og mistede sin forstand, som hun aldrig siden fik.

I Grynderup, Sæby sogn, boede en mand der kunne hekse. Han så en dag sin uven køre til Sæbygårds mølle og vidste altså at han snart måtte vende tilbage igen. Han løb nu hen til vejen og lagde noget. Imidlertid

Kort over det nordlige Salling med sogne- og herredsgrenser. Efter: Atlas over Danmarks administrative inndeling efter 1660, red. af Karl-Erik Frandsen, 1984.

var hans gode ven Laust Grove allerede nede i møllen, og han kørte hjem da den anden kom. Da han nu kom til det lagte på vejen, styrtede hans ene hest, og man så nok den ikke kunne leve, dog dø kunne den

heller ikke inden dens skademand kom til stede og lagde hånd på den. Han var nu meget ked af at have skadet sin ven, og da han var rig, godtjorde han Laust Grove, efter hvad jeg har hørt denne sige, hestens værdi. Han må da selv have troet på sine kunster!

Medens det var det almindelige at hekse gjorde fortræd på mennesker og dyr – hvilket i mange tilfælde kunne hæves af en der var endnu klogere (ja vedkommende kunne endog være så klog at den kunne vende ugeringen mod anstifteren selv) og da under alle omstændigheder formildes ved signen, 'målen' (en udvækst, 'grøde', på et kreatur kunne således svinde ved at man ved midnat strøg rundt derom tre gange med et strå med tre knæ i den treeniges navn) – var der også heksekunster der kun var drilagtige småpuds. Kirsten Slot i Hestbæk, en faster til stiftsprovst Damgaard i Odense, var ikke god at møde som den første om morgenen, der skulle da nok indtræffe noget i løbet af dagen der mindede om hende. Engang kørte et læs folk fra Kirkeby til hovarbejde på Hegnet; min moder var med og en karl, Anders Farsen, der var en spøgefugl. Nu, man mødte Kirsten. "Pøj for fanden!" sagde Anders, "nu skal I se løjer. Pas kun på, vi skal nok mærke hun husker på os." Man sagde tvært "godmorgen" til Kirsten og hun svarede spottende: "Tak, og lykke på rejsen", da hun nok vidste hvordan hun betragtedes. Nu da man kørte forbi Hegnets mølle og igennem vadestedet, hvor det overflødige vand gik bort, da som vognen stod midt i vadestedet slap hestene fra, thi naglen i vognstangen var tabt, og alle måtte af og vade i land. "Satan skulle da f... i Kirsten!" sagde Anders, "det var det første, men det bliver ikke det sidste, se kun til." Jeg véd dog ikke der indtraf andet usædvanligt den dag.

Enkelte gange var præsterne også til at formå til at bringe en sag i lave igen. De kunne jo godt, men ville nødig. Dog en gammel præst i Hem lod sig sommetider overtale, som da et stykke lærred var stjålet, da måtte præstens væverkone op at tale med madamen, og præsten viste det da igen. Man så tit om aftenen at han lukkede sit studerekammervindue op, og en stor sort puddelhund sprang ud deraf.

Dog ingen vakte så megen opsigt og søgtes så meget som 'Den kloge kone i Vindblæs' ved Løgstør.⁴⁰ Hun hed Maren Honning, var skiden og fuld af utøj, med en vissen arm, og var bekendt i en stor del af Jylland. I hendes nærmeste egn regnede man hende for intet, men andetsteds dér regnedes hun. Fra egnen ved Nissum fjord var hun søgt, fra Randerseggen (Gjesing), ja selv fra Mols har syge været hos hende. Hun forstod sig noget på lægemidler, dog det indskrænkede sig nærmest til

husråd, og det er vist uden for al tvivl at hun befattede sig med fosterfordrivelse; men ved alt hvad hun foretog sig var hekseri det overvejende. Alle der kom til hende fik et stykke papir med nogle sære runer på og med ni ikklippede hak, og det skulle spises tre torsdag morgener tiende; desuden brugtes flere rødder, men altid mesterrod, der nok har spillet en stor rolle i overtroen. Hun havde vist en del menneskekundskab og derved en følelse af hvad hun kunne byde de forskellige der søgte til hende. Altid skulle hun ind i sit mørke kammer, og døren blev ikke lukket og vedkommende var da nysgerrig efter at opdage hvad hun foretog sig. Når hun så kom derfra, vidste hun rede på sagen, og gerne lod hun nu også noget af sin alvidenhed høre. Til en mand fra Salling fortalte hun alt hvad han havde foretaget sig dagen før han rejste, og det passede nøjagtigt; til en anden, der bad om snart at blive ekspederet for at han kunne komme hjem den samme aften, sagde hun: "Du kommer ikke hjem i aften!" Han kom afsted og kunne sagtens komme hjem, thi fjorden var tillagt, han kunne være ved den til solens nedgang og kunne sætte lige til. Dog da han kom i nærheden af den, overfaldtes han af en forunderlig dørskhed og træthed, og tilsidst kunne han næsten ikke flytte en fod, men måtte søge nattelogi i et hus. Men hun kunne også være ondsksfuld. Hun sagde f.ex. til P. Nielsen i Thise, der søgte råd for sin tungsindige kone, at han havde noget at skaffe med sin pige før han rejste hjemmefra, det skulle han lade være med, så kom konen sig. Min fader var hos hende to gange, men ligeoverfor ham prøvede hun slet ikke på at være 'synsk', som det kaldtes. Hun havde en uhyre praksis, og man måtte tit vente længe hos hende, og hun drev sine kunster ganske frit. Folketroen fortalte at øvrigheden var bange for hende. Man havde, sagde en mand, en gang haft hende for retten, men herredsfogden og andre der var tilstede blev pludselig fulde af lus, og det var nu mandens begreb om retsvæsnet at i en sådan tilstand måtte man ikke komme i retten; thi da hun sagde til dommeren: "De er jo luset!" måtte han hæve retten, og siden havde man ikke lyst til at befatte sig med hende.

Da hun døde, tog hendes datter fat, og forretningen gik sin vante gang, og går måske endnu, dog efterhånden aftog søgningen, og datteren var nu heller ikke så dygtig som moderen. "Havde den gamle på 'Himmelland' været levende, var det ingen sag", hørte man en og anden i et betrængt tilfælde sige. Datteren havde dog frækhed nok; thi en mand fra Salling så grangivelig ved at titte gennem dørsprækken til det mørke kammer at en sort mand kom op af et hul i gulvet og talte med hende, og en anden mand, der søgte råd for at hans kone levede sam-

men med næsten alle de karle han fik, fik det råd at fraflytte egnen, da det var skarnsfolk der forgjorde hende. Han flyttede til Holstebroegnen, men om det hjalp vides ikke.

Et træk skal jeg endnu meddele fra den nyere tid. En sommer, medens jeg var i Knebel, var jeg hjemme og hørte da at lærer Hanghøj i Thise lå meget syg, og efter hvad jeg kunne tænke havde han kræft i maven.⁴¹ Næste år jeg kom hjem fortaltes følgende: Hanghøj havde som seminarist i Ranum været forlovet med den kloge kones datter, men slået op med hende. Moderen havde da forhekset ham, men det virkede først flere år efter. Medens han lå syg var man hos datteren at hun skulle hjælpe; hun kunne naturligvis godt gøre det tilbage igen, men ville ikke, thi så skulle hendes moder være evig fordømt, og det nænnede hun dog ikke.

Troen på nisser eller gårdboer, som de kaldtes, var omtrent uddød. Da Hegnet lå ude i kæret på volden og der var sejladts dertil, var der en gårdbo som fik sin grød med smør i dér som andre steder.

Mareridt kunne også finde sted. Det var mandfolk med hår groende ned på panden og med sorte øjenbryn der kunne agere marer.

Præster i Roslev og Rybjerg⁴²

Om præsterne er der ikke meget at fortælle. Den mest omtalte var provst *Stjernholm*. Han var meget rig, og ejede også den gård der lå vesten for præstegården. Som præst var han vist af den rigtige rationalistiske skole, og som menneske en satirisk, ja spydig personlighed, der drev gæk med sognemændene på grovkornet måde, når der gaves lejlighed. Dog må han nok have besiddet nogen dygtighed, thi folk så op til ham og tiltroede ham at stå i forbindelse med overnaturlige magter – hvilket han heller ikke modsagde, men meget mere ved aparte svar eller ved en påfaldende tavshed gav næring. Han kunne dog også være flere steder på én gang, f. eks. på Gamstrup mark, hvor han havde jord i forpagtning, og på præstegårdens mark. Fritte ham ville man gerne om et og andet, f. ex. hvad han sagde i hatten når han kastede jord på døde, men man blev mer nysgerrig efter hans svar. Han havde været i den gang der førte fra Viborg kirke til Asmild Kloster (gangen er ikke til) sålænge som et vokslys kunne brænde, men da så hans kusk ville vide hvad han havde bestilt dér, svarede han ikke et ord mere på hele vejen. Da min bedstefader i følge med en anden mand kom at betale tiende og den anden blev tilbage udenfor gården, stod provsten dér og havde set dem og

udbrød, da min bedstefader kom ene ind ad gården: "Hvor fanden blev den anden æsel af?"

Da han døde 1821, fik hans eneste søn, Jakob, der dog allerede havde skejdet en del ud, faderens gård med mere, den han dog snart satte til; atter blev den indløst til ham, end en anden gang gjorde han kål på den; og da han så var enkemand og børnene kunne sørge lidt for sig selv, kom han på sognet. Dog der herskede da en bedre ånd end f. ex. nu (1890): hvor ville nogle hovne gårdmænd nu ikke have godtet sig og uden skånsel smidt præstens søn i fattighuset! Men det gjorde man ikke. Han blev tinget i kost hos en pæn husmandsfamilie, hvor han havde et lille værelse og kunne bestille hvad han ville, fik også penge til tobak og gik ordentlig klædt med frakke, skønt det ellers ikke var almindelig skik.

Hans eftermand var *Finchenhoff*, der var ung og umådelig hidsig. Der næst den bekendte *Spang*, der siden blev præst i København. Så *Plum*, en søn af bispen i Fyns stift. De to sidste var dygtige præster, hvilket ikke kan siges om den efterfølgende, *Garde*, der konfirmerede mig. Han var hjertensgod, men duede til alt andet end præst: var dygtig avlsmand og en særdeles dygtig snedker. Hans prædikener, ja de var vist ikke en gang hans egne, blev stammende og hakkende oplæst, men folk syntes om ham, og han og hans store familie var til alle gilder, hvor præsten hele tiden til kl. 1 spillede kort med mændene; dog spillet var ikke højere end enhver kunne være med. Han levede i elendige omgivelser hjemme, thi hans kone, der var slemt arrig, ville aldeles regere ham. Jeg mindes ham også med velvilje og husker også han græd da han tog afsked med os efter konfirmationsforberedelsen. Han døde i Bislev ved Nibe.

Matzen var den næste, og mage til prædikant havde man ikke før hørt, og en mageløs alvorlig mand var han, men vist af en sygelig pietistisk retning. Flere blev vrede ved at høre hans prædiken, thi han slog ned; dog var han vist strengest ved sig selv og kunne bedre bære over med andre. Og næsten aldrig så man et smil på hans mund, det var som han bar på en skjult sorg. Så meget forunderligere var det at kom man i hans hus var stemningen dog langt fra trykket og man befandt sig godt. Han var fremdeles den alvorlige mand, men der taltes om allehånde og han deltog deri, politik, dagsbegivenheder, digterværker oplæstes osv. Hertil kom også at hans kone var en uhyre livlig kvinde. Men midt under alt kunne man sommetider få et glimt af hans fintfølelse og samvittighed at mærke: han ville f.ex. gerne have en artilleriheste, men turde ikke tage den, thi den kunne enten fødes for ringe eller for godt og ikke gøre sin pligt om der kom krig.⁴³

Han flyttede til Junget, og her besøgte jeg ham en gang og overværede da at en del præster stredes, og navnlig én, Brasch, var opbragt på alt hvad der var liv i. Bojsen i Stege havde en åbenbarelse at han skulle søge det store kald, og især var han imod at nogle formastede sig til at kalde sig 'de hellige'.⁴⁴ Matzen forholdt sig stille, dog da de andre fremdeles mundhuggedes, kom han tilsidst hen til bordet, sagde lidt om at han følte sig som den ringeste af de tilstedeværende, og derved kom han til at græde, så man følte det var hjertet der talte, men derpå henvendte han sig til Brasch og sagde: "Kære Brasch, nu er De kaldet til præst ovre på Mors, men når De nu kommer derover, for Gud i himlens skyld præk dog ikke for dem at de ikke må blive hellige!" Nu havde den samtale ende, thi der blev en almindelig tavshed. Dog ved aftensbordet snart efter var han den gamle, og da det netop var kongens fødselsdag,⁴⁵ men man endnu tvivlede noget om Christian IXs danske sindelag, ville han dog at kongen skulle mindes, men gjorde det på en måde loyalt beundrende, idet han rejste sig og sang: "Og dette skal være kong Christian til ære, hurra! Og skam få den som ikke" osv. Han døde i Junget.

Permin fulgte efter ham i Roslev, han var en slet karl og førte et skamløst liv, men da han så kom til Thorsager ved Ebeltoft, måtte han have afsked for horeri. Saa fik man *Hiorth* fra Aadum, en elendig præst, der tit kunne gøre indtryk af at være halv idiot.

Den nuværende præst hedder *Michelsen*.

*Skolelærere og skolevæsenet*⁴⁶

Den første degn i Ilbjerg jeg har hørt omtale hed *Mads*, og med hans datter blev den efterfølgende *Mathias Broe* gift. Han var en boelsmands-søn fra Roslev og havde en god sangstemme, hvilket da var den vigtigste adkomst til at blive degn; thi resten kunne sagtens gå, når det ikke var et helt uvidende menneske. Børnene skulle jo blot høres på deres lektier, om de kunne dem udenad, læse indenad i bog, skrive efter forskrift og regne efter Cramers regnebog.⁴⁷ Kunne man så ikke selv regne godt nok, havde man en såkaldt cifferbog hvori de var regnede. Broe havde således ikke andre kundskaber end hvad han havde erhvervet hos sin formand, og dog hjalp han sig med dem i vist over 50 år. Vel var det i hans tid at love og kongelige anordninger udkom om skolevæsenet, men kongen sad i København og Broe var degn i Ilbjerg, så der var langt imellem. Der ventedes derfor også i 50 år inden lovene skete fyldest i Rybjerg sogn.

Om vinteren var der nogenlunde stadig skolegang, når folk da ikke havde brug for børnene – og når Broe havde tid at være hos dem, thi foruden skolejorden havde han erhvervet sig en lille gård, der lå på den del af Roslev mark der grænser til Ilbjerg jorder, og her måtte han jo tit op at se efter. Dog hans kone kunne så holde skole, og hende var børnene mer bange for end for ham, thi hun kunne så umanerlig skamme dem ud, når de ikke kunne lektierne. Engang som hun holdt skole, kom en fattig kone, Ane, ind. En dreng kunne ikke det 10de bud; for nu at gøre ham rigtig skamfuld sagde degnekonen: “Du kan ikke din lektie, og dog er jeg vis på at Ane dér kan den, skønt det er så længe siden hun har lært den.” “Nej” sagde Ane, “men a kan det 11te; det er bedre endnu.” Dette bud måtte man høre, og meget frit begyndte Ane:

Du skal ikke bedrive hor,
det gør så mangen dåre.
Æd og drik i hver en by,
så får du tykke låre.

Det første var en pil Ane fik lejlighed til at afskyde på degnekonen for noget hun vidste med hende, og det sidste var en hentydning til at degnefolkene ude blandt befolkningen fyldte sig for at skåne hjemme. “A kunne måske læse det 12te også”, sagde Ane drillende, men nej, nu måtte hun være fri. Og så gik Ane.

Om sommeren havde næsten ingen af parterne tid, og degnen samlede engang imellem de største af børnene i kirken om middagen og ekse- de dem lidt. Al den undervisning satte ikke megen frugt, og min moder, som var endog særdeles godt begavet, kunne næsten ingenting, ikke skrive et bogstav eller et tal, når undtages nogle få romertal. Læse kunne hun derimod og noget af bøgerne kunne hun også, men det meste der- af havde hun lært af sine egne børn.

Ingen kunne dengang være opdrager uden strafferedskaber, og Broe heller ikke. Vel siger grundtvigianerne nu om dage at oplysning er skolen- s sag og opdragelse er hjemmets, men virksomheden i Ilbjerg skole lader formode at oplysning ikke var skolens sag, men derimod nok op- dragelsen. Det forsøgte man i alt fald på, og hertil var det mest uund- værlige redskab et godt ris og en stærk tamp. Broe brugte ikke ris, men da han var sparsommelig havde han anskaffet sig en uopslidelig tamp (en tyremie, det vil sige avleredskabet af en tyr) og den brugte han flit- tigt, og dog gik han for at være meget lemfældig; men drengene havde

hård hud, og af og til hed det: “Da skal a minsæl lære jer”, og nu kom instrumentet frem. At en døv saks gør en skævmundet skrædder så man også her, thi da Broe blev ældre og armens kraft svækkedes, var det som om han lagde det manglende til med munden: den vred han svært til den ene side for hvert slag han slog, og det så drengene så tit at de akkurat kunne gøre det efter, og det blev tilsidst en søgt morskab for dem, når en af deres kammerater blev tampet, da at vride med munden for at få ham til midt under revselsen at udbryde i en skoggerlatter, thi da blev der liv i sagerne. “Så du griner af det, din Satan! Da skal a minsæl gi dø så du skal føle det!” Og nu arbejdede den gamle mand sig helt træt.

Noget fra skolen lå Relling, der om sommeren var tør, men om vinteren en stor sø. Her måtte skolebørnene ned når der var is, og til den ende mødte de også i skolen om vinteren med store jernpiggede kæppe. Nu så snart det var middag, så den røde hue på, kæppen i hånden og ad Relling til. Det var let nok, men det gik ikke nær så let med at få dem hjem igen, så meget mere som udkanterne af søen var 1 à 1½ fjerdingvej fra skolen. Dog når Broe mente det var ved tiden, gik han lidt fra skolen hen på en lille høj, og nu svingede han arme og hue som en lille stubmølle – men drengene lod som de ikke så ham. Da løb han hjem, fik vanter og mundklæde og en lang kæp i hånden, og nu mer løb han end gik sigtende ad søen til, hvor hans disciple var talrigst samlede. “Nu kommer Tyrmi” sagde drengene, og man begyndte så at gå hjemefter. Så snart Broe så at de respekterede ham, vendte han om, og nu havde han tid til at afføre sig unødvendige klæder og lægge alt i lave til nok så lunt at give drengene en ordentlig tugtelse. Meget fiffigt stillede han sig nu indenfor døren med sin dyrendal i hånden, og nu skulle enhver have et ordentligt træk, men drengene vidste råd, og det bedste råd var at spænde ben for en kammerat så han faldt, thi så kastede Broe sig over denne og glemte de andre. At løbe ind i klynge kunne hjælpe en enkelt, men dersom Broe lagde mærke til at én slap fri, råbte han til ham: “Ja a så dø misæl nok, min far”, og nu fik han når han var kommen på plads.

1840 blev skolen flyttet til kirken, og i Roslev blev en ny skole bygget. Broe blev fremdeles ved at være degn endnu i 7-8 år, dog i de sidste par år havde han en hjælper.

Skolen var dårligt bygget. Gulvet i skolestuen såvel som i stuerne var af stampet ler, men slet ikke hævet over den udvendige jordoverflade og derfor meget fugtige, ja i skolestuen blev et helt ælte, hvilket drengene forværede ved de værste flydende uhumskheder. Af æltet lavedes nu en mængde små og store bolde, der sloges flade imod loft og vægge, hvor

de hængte fast, ja døren fik også sit; thi når Broe knap havde fået den lukket, fór kuglerne imod den, og sjældent kunne han få at vide hvem gerningsmanden var. Efterhånden blev gulvet så hult, at vandet ved enhver regn gik ind, og jeg kan huske at 1849, da jeg selv gik i skole, da var gulvet helt overfyldt og degnen Kruse lagde fjæl omkring mellem bordene for selv at kunne komme frem.

Også på andre områder stod det dårligt: Man kunne ikke godt komme forbi skolen for stenkast, snebolde og deslige, og en herskabsvogn fik en gang en død kat at køre videre med. Det var heller ikke det mest uskyldige legetøj der brugtes. Man lavede således nøglebøsser af store kistenøgler, fyldte dem med krudt og satte et hagl for, tog så ild ude i skolegangen, hvor man fyrede i bilæggerovnen, og afluntede den med. Ved en særdeles styrelse af forsynet, som Broe sagde, undgik han selv at få et hagl i benene.

En glarmester havde hentet en kiste glas, den bad han om måtte stå i skolen imedens han gik et ærinde i byen; men Broe gik ud, og straks spillede musene på bordene. En fik fat i kakkellovnsrøgen, en anden rev den med kraftig arm fra ham så enden af skaftet fór lige gennem glasskassen og ikke en tavle blev frelst.

Dog nu måtte Broe, trods sine to formående svigersønner, proprietær Randrup og min morbroder Simon Ørberg, have sig en hjælper; den første var Christensen, der var seminarist og kom til Lolland, den anden var en slet og ret bondekarl, Jens Nielsen. Og endelig 1847 tog Broe helt afsked og flyttede til sin forhenværende gård på Roslev mark. Gården ejes nu af sønnen.

I stedet for Broe kom *Lynggaard*, hidtil lærer i Vile, og nu skulle der reformeres: For det første måtte børnene ikke mere sige 'han' til degnen, "Thi" sagde han "det sagde man til hunde og katte", og nogen bedre orden blev der også, men videnskaberne kom ikke til deres ret. Det lod sig vel heller ikke gøre i en håndvending, thi Lynggaard havde hang til drik, og da han var brystsvag tålte han det ikke, men døde efter 2-2½ års forløb. Hans søn, der omtrent 25 år senere blev lærer i Lyby, var så viljesvag at han på få år sank så dybt i drukkenskab som et menneske overhovedet kan synke.

Lynggaards efterfølger var forhenværende seminarielærer *Kruse*, og med ham holdt den ny tid sit indtog i Rybjerg skole, og det er ret interessant at se hvorledes nyt og gammelt hos en nogenlunde kraftig befolkning tog et godt tag med hinanden. Kruse var grundtvigianer og havde både vilje og evne til at sætte skolen i den rigtige gænge, og der var nok

at tage fat på. Han nåede dog vist ikke at få noget forbedret ved lokalet; derimod kom undervisningen i en helt anden gænge, og flere særegenheder mærkedes derved, blandt andet dette at han ikke kunne fordrage stålpenne, men lod os bruge fjerpenne, som han klippede med et instrument og blot brugte en kniv ganske lidt til dem. Papiret var blåt koncept, måske det også var det bedste man dengang kunne få, og der måtte så begyndes med grundtræk. Retskrivning begyndte han også med på papir, og lidt geografi, alt det kunne nok gå, men nu kom det værste: Bibelhistorien skulle slet ikke læres udenad, men han fortalte, og lod os om middagen gennemlæse det fortalte i Bibelen, Møllers og Herslebs historier, vist de eneste hjælpemidler som dengang gaves, og så forhåbende blev vi derpå at vi mødte i yngste klasse for at lære historien.⁴⁸ Katekismen eller rettere Balles lærebog hørte han os heller ikke så stramt med som vi var vant, men nu kommer det allergaleste: han fortalte os sagn og eventyr, sang sange og viser med os, og tog en violin ind i skolen og spillede, ja gjorde endog tilnærmelser til at deltage i vor leg om middagen. Han må have fortalt godt, thi over 30 år efter at jeg hørte Oehlenschlägers sagaer fortælle af ham, læste jeg dem, og jeg kendte da indholdet ret godt.

For mit vedkommende véd jeg da at af al verdens herlighed var en visebog og en eventyrbog som hans det jeg helst ønskede. Men et sligt røre som denne undervisningsmåde satte i hjemmene kan man knap tænke sig. Man havde nu aldrig hørt mage: ikke at lære lektier og at gå til skole for at høre "emtere" og viser, at degnen spillede for børnene og begyndte at slå bold med dem, han måtte være tåbelig – det var der flere der udtalte. Og Broe fik nu det eftermæle at have været en "villle" degn engang, og havde Lynggaard ikke været "værst mod sig selv" (en hentydning til at han drak) havde man fået noget helt andet at se. Og enden herpå blev at der i hele sognet rejste sig en stærk opposition der lagde Kruse alle mulige hindringer i vejen, samt drillede og fortrædige ham på alle måder. Man mundhuggedes med ham ved alle lejligheder, man begyndte at lade børnene gå til naboskolerne, således min broder der fyldte 7 år, han skulle ikke forkvakles men blev sendt til Roslev. Og en husmand, Niels Gammel, gav sig om vinteren til at holde skole og fik for det første to gårdmandssønner at øve sig med. Han ville også haft mig, men min fader ville dog ikke, ganske vist fordi han vidste at han selv kunne adskilligt mere end Niels Gammel, der kunne regne, læse og også skrive nogenlunde, men ellers var en fuldstændig åndløs person, der havde et uægte barn og bandede som den værste. Havde der

været en bedre lejlighed, var jeg nok kommen af skolen, thi følgende viser at der hos min fader var utilfredshed tilstede:

Engang skulle vi som øvelse forfatte et brev hjemme. Det havde min fader hørt, og da jeg havde fået fat i tavlen og skulle til at forfatte produktet, så jeg nok han havde noget i sinde. Tilsidst læste han hvad jeg havde skrevet, men sagde rask: "Det er missel skidt! Tør nu tavlen, så skal a sæj dæ til." Indledningen den kom vi let over, det var ikke formen om at gøre, men han havde nogle kugler, de måtte udskydes og lød således: "Og jeg håber også De (Kruse) vil lære mig at læse og skrive, regne og læse skrift, thi min fader siger at vi lærer ikke andet i skolen end historier og viser." Slutningen kunne jeg selv om. Og næste dag leverede jeg mit brev, men der var nok flere af samme slags, og vi kom ikke til at skrive flere.

Hvad der også forværrede Kruses sag var at han og kone var forfærdelig fine, noget det var synd at sige vi var vant til i degneboligen. Gangen var fuld af rejsetøj af en slags der for vore tarveligt vante øjne tog sig underligt ud, og i skolen sad degnen i en lænestol, havde "urtepotter" i vinduerne og gardinkapper over dem. Nu måtte man ikke gå ind til degnen med træsko på, men måtte ikke alle og enhver, mente et sognerådsmedlem dog at have ret dertil, thi huset var sognets og ikke degnens. En anden, der også blev vist tilbage, sølede sine strømpefødder til i gården før han så gik ind igen. Alt dette i forening med at Kruses pengeforhold begyndte at blive trykkende gjorde at han søgte forflyttelse til Sjælland, hvor han endnu er lærer i Greve og regnes for en af landets dygtigste. Han har også været folketingsmand. Da han fraflyttede Rybjerg skole stod sognerådsmedlem N. Nielsen i gården, og da han kørte vendte denne bagen imod ham og lod flere, om stor råhed vidnende lyde høre.

Kruse efterfulgtes 1852 af *Lundgaard*, forhen lærer i Volling. Han og kone var hele bønderfolk, og for så vidt stødte han ikke sine omgivelser. Han lod ikke til at have stor agtelse for sin formands pædagogiske indsigt, thi skolen blev fejret rent for hvad der stammede fra ham og kom til at gå nogenlunde på gammeldags måde.

Noter

1. P. C. Christensen, født 9.8.1840 i Rybjerg, søn af Christen Pedersen Tjener og Mette Marie Pedersdatter Ørberg, gift med Severine Jakobine Kaisen (1849-1931), død 26.3.1923. Dannebrogsmænd. Gravsten på Knebel kirkegård. Manus. i familiens eje.

2. De pågældende bedsteforældre på mødrene side var gårdmand i Kirkeby Peder Pedersen Ørberg (1761-1848) og hustru Anne Simonsdatter (1771-1844). I en her udeladt slægtshistorisk indledning fortælles det bl.a., at bedstefaderen berettede om 1788, da han hørte de i laden (på Eskær) sang en vise, *Stavnsbåndsvisen*, der var digtet i anledning af stavnsbåndets løsning. Hans farfar var indvandret fra Sverige.
3. Anders Knudsen Damgaard, f. i Lyby 1808, sognepræst i Borbjerg 1839, folketingsmand 1849, stiftsprovst i Odense 1858-95, død 1906. Kirkelig forfatter og meget anset. (S. V. Wiberg: Personalhistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en alm. dansk Præstehistorie I-IV (1870-73)). Lauritz Knudsen Damgaard fik borgerskab som købmand i Skive 16.12.1831. Jens Christian Damgaard var degn i Oddense 1829-61.
4. Det offentlige eller åbenbare skriftemål var afskaffet allerede ved forordning 8.6.1767. Om denne skik se: Fra Viborg Amt 1980 s. 145-46. Om pastor Finchenhoff se note nr. 42.
5. Mads Hustrup til Eskær (1750-67) lod begravelseskapellet opføre i 1766. 1856 blev det omdannet til korsarm i kirken. (Trap: Danmark).
6. Jfr. H. Zangenberg: Gammel byggeskik, i: Historisk årbog for Skive og Omegn (Skivebogen) 1930 s. 1 ff.
7. Cochenille, rødt farvestof, som udvindes af kaktusplantens skjoldlus.
8. Limfjorden var fersk indtil gennembruddet ved Aggertangen 1825.
9. Ole Selmer var født 1745 i København, exam. jur. 1769, by- og herredsfoged i Skive 1779 til sin død 1822. (H. Hjorth-Nielsen: Danske prokuratorer 1660-1869 (1935)).
10. E. V. Jeger var født på Sct. Croix 1810 og sognepræst i Vedersø 1838-64, i Knebel 1864-76. Han og P. C. Christensen var nære venner, og P. C. C. har skrevet »Jegers historier«, som det er hensigten at få udgivet.
11. Dansk korneksport begunstigedes fra 1828 af at et importforbud i England afløstes af en glidende toldskala og især af kornlovens endelige bortfald 1846. Fra 1828 til slutningen af 1870'erne fordobledes kornpriserne.
12. Æltede her ensbetydende med vrøvlede. (H. F. Feilberg: Ordbog over jyske Almuesmål (1908-1914)).
13. Jens Simonsen er omtalt i den udeladte slægtshistoriske indledning. Han var gårdmand og sognefoged i Hestbæk, Rybjerg sogn, og broder til P. C. Christensens mor-moder. Død 1848.
14. Blyklunt er det samme som blyklump.
15. Forordning 2.8.1786 fastslog, at kun personer med særligt privilegium måtte brænde brændevin og kun til egen husholdning. Plakat af 23.2.1843 bestemte, at alle med frit lejde kunne aflevere (sælge) ulovlige brændevinsredskaber inden 1.5.1843. I Nørrejylland indkom der ca. 11.000 stk. (20.000 pund kobber), men regeringen mente ikke, man var kommet til bunds for Jyllands vedk., da det afleverede kun svarede til en brændevinskedel pr. 8-9 familier. Inspektionerne af toldbetjente ledsaget af herredsfogeden eller hans fuldmægtig blev derfor fortsat, i øvrigt særlig intensivt i Salling (Birgit Løgstrup: Dommer og administrator (1982) s. 189 ff; se også: Skivebogen 1922, s. 145 ff, med: »Klagesang, da det blev forbudt at brænde brændevin«, og H. P. Kristensen: Brændevinsskatten i Salling, Jyske Samlinger 3. rk. bd. 6 (1908-10) s. 508 ff). En forordn. 14.5.1845 om ulovlig brændevinsbrænden på landet har regler om konfiskation af redskaber (par. 6) og om spøl, dvs. affaldsproduktet, som bliver tilbage efter destillationen af den forgærede mask (par. 13).
16. »Danske jurister« var jurister uden studentereksamen (uden latin). De uddannedes 1736-1936. Deres titel var: exam.jur.
17. Lov om høkerhandel på landet 8.3.1856 tillod handel med bestemte dagligvarer. Den afløstes allerede 29.12.1857 af næringsloven, som bestemmer om brændevinshandel,

- at ret hertil kun kan erhverves ved kgl. bevilling, der udfærdiges gennem indenrigsministeriet, og bevillingshaveren skal l øse næringsbevis.
18. Om begrebet »gammelmandssøn« se: Fra Viborg Amt 1979 s. 128 ff.
 19. Muremester Niels Jensen Bønding tog 8.5.1840 borgerskab i Skive.
 20. »Slavekrigen« i marts 1848 betegner de krigslignende begivenheder, da alle bevæbnedes med alskens våben under indtryk af (falske) rygter om at ca. 1000 undslupne forbydere, »slaver«, fra Rendsborg drog hærgende op gennem Jylland.
 21. Kommissioner af 4.1., 25.3., 23.5. og 10.9.1866 til at pådømme flere i Salling med tilstødende hærreder begærede forbrydelser ved kommissarierne, assessorerne Behrend og Cold. Dom 24.10.1866. 48 personer tiltaltes og dømtes for hæleri og tyveri. (Landstings- og kommissionsdomstolsarkiver. Udg. af Landsarkivet for Sjælland m.v. (1976), s. 69. Jfr. Jeppe Aakjær: Christian Rasmussen og hans Tyvebande, i: Skivebogen 1926 s. 123ff. Her er også mestertyven Søren Kjeldsen omtalt).
 22. Henrettelsen af Birte Boel fandt sted efter højesteretsdom 6.10.1779, da bedstefaderen var 18 år gammel. Hun hed egentlig Birgitte Sørensdatter og var fra »æ boel« i Hestbæk. Om hendes tragiske skæbne, se: Chr. Wammen: Ekko fra den gamle Bostrup Hede, i: Skivebogen 1956 s. 105 ff. Her fortælles også om provst Stjernholms mærkelige rolle ved henrettelsen (note 35). Om Bostrup tinghøj som henrettelsesplads, se også: Paul G. Ørberg: Det forheksede sogn, Fra Viborg Amt 1977.
 23. Forestillingen om kæltringernes eksotiske herkomst er forlængst opgivet, se f.eks.: H. P. Hansen: Jyske Skøjere og Rakkere (1952). Om kæltringerne i Salling, se: Marie Jespersen: Fra rakkernes tid, i: Skivebogen 1915 s. 137 ff. Jeppe Aakjær: Rakkerliv, smst. 1919 s. 133 ff. og Vilh. P. Beck: Sallingrakkere og andre skøjere, smst. 1968. Jfr. også St. St. Blicher: Viborg Amt (1839) s. 21 f. Sproget var det såkaldte rotvælske, se: N. V. Dorph: Rotvælsk Lexicon (1824).
 24. Ed. Erslev: Den danske Stat, en almindelig geographisk Skildring for Folket (1855-57). S. 209-217: Natmændsfolkene eller Kjeltringerne.
 25. Forordn. 31.1.1794, som sigter til at udrydde den iblandt Landalmuen ... daarlige Kreaturer. Jfr. H. P. Hansen: Jyske Skøjere og Rakkere (1952) s. 38 ff.
 26. Lybskilling var en skellemønt af små sølvskilling, prægede i Hamborg eller Lybæk, værdien var 3¹/₂ rigsbankskilling.
 27. »Lange Margrethe« optræder i St. St. Blichers store novelle »Fjorten dage i Jylland« (1836). Hun blev i 1792 indsat i Viborg tugthus, hvor Blicher kan have set hende; hun døde i fængslet 1794. Johs. Nørvig: Steen Steensen Blicher (1943) s. 420. Om Lange Margrethe se også: Skivebogen 1956 anf. art. s. 111 f.
 28. Jfr. H. P. Hansen: Jyske Skøjere og Rakkere (1952) s. 30 f.
 29. Kæltringjagten blev iværksat af stiftamtmanden i Viborg, F. Ahlefeldt-Laurvig (1831-43). Den fandt sted 11.2.1835, da sognefogederne i Viborg amt og dele af Ringkøbing, Randers og Ålborg amter indfangede i alt 142, heraf i Viborg amt 45. Af 352 fanger i Viborg tugthus i 1845 var de 34 kæltringer. (H. P. Hansen: Kæltringjagten (1966) s. 57-60).
 30. Flakkebjerg var den første danske opdragelsesanstalt for drenge, som blev oprettet på en gård ved Slagelse i 1836. »Viborghus« blev oprettet som tugt- og manufakturhus i 1743 og bestod som straffeanstalt til 1874. Fra 1877 sindssygehospital.
 31. Primer og skråler, rotvælsk for »præst og degn« (St. St. Blicher: Kjeltringliv, kapitlet: Petter Beenløs og Linka Smælem m. fodnote).
 32. I folketællingen 1850 for Ilbjerg by, Rybjerg sogn, nævnes en Abraham Johansen, 26 år gl., gift, født i sognet, soldat, almisselem. Hans kone: Birthe Cathrine Christensen, 37 år, f.i. Grinderslev, spinderske. Som deres børn anføres: Sidsel Christiansen (!) 8 år, og Ane Cathrine Abrahamsen, 5 år.

34. Matthias Pedersen Broe, f. 1777 i Hjerk, degn i Rybjerg 1809-47. Død 1852. Ejnar Poulsen: Viborg Amts Degne- og Skolehistorie (1957).
35. 23.11.1810 begravedes Iver Pedersen Krogsgaard, gårdmand i Rybjerg, som i sygdom og raseri havde hængt sig selv. 58 år. DL. 6-6-21 (Rybjerg-Roslev kirkebog). Forkortelsen henviser til Chr. Vs Danske Lov 1683, hvorefter en selvmorder ikke må begraves på kirkegården, med mindre han gør det i sygdom og raseri.
Niels Christian Stjernholm, f. 1738 i Selde, var sognepræst i Roslev-Rybjerg 1770-1818, provst.
Jens Groth Krag var sognepræst i Junget-Torum 1792-1817.
36. Oberst Valdemar Lykke ejede Eskær 1638-1657. Han omkom i begyndelsen af Svenskekrigene ved et vædeskud fra en kanon, som rev hovedet af ham. Aage Fasmer Blomberg: Fyns vilkår under svenskekrigene 1657-1660 (1973) s. 102. Skivebogen 1914 s. 99f.
37. Justitsråd Christian Lange ejede Eskær 1781-97. Han udskiftede straks Eskær, Mogenstrup og Stouby, men lå i strid om de øvrige udskiftninger og huskede siden som bondeplager. O. 1790 oprettede han Langesgård vest for Eskær af Stoubygård, som han havde købt 1786, og jorder fra Eskær. Om Lange se: Jeppe Aakjær: Herren til Eskær og Skivehus, i: J. Aakjær: Konge, Adel og andre Sallingboer, Studier fra Hjemstavn (1930) s. 99-144, sm. i Skivebogen 1923. Jfr. Danske Slotte og Herregårde IV s. 26f.
38. Simon Chr. Mølgaard var sognepræst i Hjerk-Harre 1810-28.
39. Om hekse- eller troldbogen »Cyprianus«, se: H. F. Feilberg: Cyprianus, i: Aar bog for dansk Kulturhistorie udg. af Poul Bjerger 1891.
40. Jfr. Møller-Græsdal: De kloge koner i Vesthimmerland, i: Fra Himmerland og Kjær Herred 1916, og J. A. Amdisen: Lidt om overtro i Maren Haanings rige, smst. 1950.
41. Niels Christensen Hanghøj var lærer i Thise fra 1861-70.
42. Sognepræster i Roslev-Rybjerg var efter provst Stjernholm (note 35): Elias Fohlmann Finchenhoff 1818-24, f. 1774 i Sæby, Sjælland, Peter Johansen Spang 1825-30, f. 1796 i København, Niels Munk Plum (søn af dr. Frederik Plum, biskop over Fyns stift 1811-34) 1830-45, f. 1803 i Slagelse, Jacob Nicolai Garde 1845-57, f. 1802 i Førslev, August Matzen 1857-63, f. 1819 i Helsingør, Carl Christian Permin 1863-73, f. 1813 i Helsingør, J.C.F.A.. Hiorth 1873-84, f. 1815 i København, og Jens Carl Fr. Michelsen 1885-99, f. 1849 i Rudkøbing.
(Wibergs præstehistorie og Paul Nedergaard: En dansk præste- og sognehistorie, Viborg amt (1963)).
43. Artilleriheste eller distriktsheste var militærrets heste, som var sat i privat pleje. Lov 16.3.1851. Par. 12 omhandler deres behandling og brug og foreskriver bl.a., at de skal være i forsvarlig og tjenstdygtig stand.
44. Andreas Brasch var sognepræst i Junget-Torum 1829-63, hvor han døde 2.5.1863. Frederik E. Bojsen var sognepræst i Stege 1859-81, meget kendt grundtvigsk politiker og skribent (»Budstikke-Bojsen«). P. C. Christensen var i øvrigt selv grundtvigianer og havde besøgt Grundtvig på Store Tuborg.
45. Christian IX (1863-1906) var født 8.4.1818.
46. Den første degnebolig byggedes i Ilbjerg i 1741 på fællesjord; den fik 6 fag skolestue. 1840 byggedes en ny skole i Rybjerg på 18 fag bolig og skolestue, og den gamle skole blev fattighus. (Ejnar Poulsen, anf.v. s. 158 ff). Lærerrække: Efter Matthias Broe (note 34) fulgte Peder Jensen Lynggaard 1847-50, f. 1820 i Ørding, Ulrich Adolph Thisenius Kruse 1851-52, f. 1827 i Kolding som søn af prokurator K., lærer i Greve 1862-90, folketingsmand 1872-79, Peder Christensen Lundgaard 1852-54, f. 1808 i Volling.
47. Cramers regnebog er: »Arithmetica tyronica eller grundig Vejviiisning practice at lære ald fornøden Huus- og Handelsregning. 1. oplag 1735, 33. oplag 1867. Forfatteren

- var skolelærer Christian Cramer (1699-1764).
48. Rasmus Møller: Vejledning til en andægtig og forstandig Læsning af det Nye Testamente, især for ulærde Læsere (1820 og 1824). Peder Hersleb: Guds Børns daglige Adgang til Naade-Stolen (1748 og senere).

Den mærkelige historie om den vidtløftige herremand på Skovsgård i Tapdrup sogn for halvandet hundrede år siden

Ved midten af 1840'erne kunne man ret ofte møde en ung, flot rytter på vej fra sødæmningen op gennem Matthiasgade. I gæstgiver Frederik Preislers gård steg han af hesten, kastede tøjlerne til gårdskarlen, Peter Christian, og gik ind for at få en forfriskning, en kop bouillon eller hyppigt et glas portvin. Tiden kunne her fordrives med et parti billard, eller man kunne få arrangeret et slag kort. Det hændte, at hans unge frue fulgte ham til hest, men som oftest kom de sammen i vogn forspændt et par skinnende køreheste og med kusk på bukken. Endemålet var som oftest gæstgivergården i Matthiasgade, hvor både kusk og heste kunne blive affodrede. Besøgte herskabet¹ ikke venner i byen, kunne man også her få sin middagspise. Undertiden gjaldt rejsen byens handlende, et klædningsstykke hos skræddermester Thomas Munch i Lille Sct. Hansgade, en bog, nogen noder eller et par nye spil kort hos bogbinder og boghandler Kabell på Nytorv, eller måske et par flasker cognac hos købmand J. Jensen i Store Sct. Hansgade. Et ærinde gjaldt leje af et pianoforte til fruen. De vakte vel en vis opsigt, især den unge, sarte frue, hvis accent røbede fremmed herkomst og som svøbte sig i pels og mårskind.

Deres rejse var kort. De kom fra den lille herregård, *Skovsgård*, en halv mils vej øst for Viborg. Den unge herre hed *Julius Heinrich Lythans*, hans hustru *Margarethe* og deres lille søn Heinrich Johan. Skovsgård var en nydelig udstyret ejendom. Stuehuset var grundmuret og på 17 fag, med to sidefløje i bindingsværk hver på 9 fag. Man kom først ind i gangen – hall'en ville vi sige – der var udstyret med to mahognispejle, et toiletbord og to stole. På væggen hang et billede foruden et landkort over Jylland og et kort over St. Croix; ikke så mærkeligt, det

Af de tidligere (indtil 1917) dansk-vestindiske øer er St. Croix den sydligste og største, omtrent som Møen. Frederikssted ligger på østkysten. Slavehandelen blev forbudt allerede i 1803, men først i 1847 ophævedes slaveriet.

var nemlig fruens fødested. Der hang også tre jagtgeværer, en trendse, et par sporer og en ridefrakke, og så var der en stor hængereol med talrige bøger, for en del udenlandske, engelske, franske. Dagligstuen var særdeles smukt udstyret med mahognimøbler – bord, sofa, stole, hjørneskabbe, spejl. Dertil kom to egetræsspilleborde – et stort og et mindre – en betrukket skrivepult, et lille rundt bord og en gyngestol foruden en barnestol. Der var også et lille taffelur, to billeder i forgyldte rammer og i loftet en krystalkrone. I skabene var der selvfølgelig et rigt udstyr af sølvservice og glas. På væggen både termometer og barometer. Varme fik man fra en stor jern-vindovn med opsats.

I dette hjem blev de modtaget af husets tjener, mens husjomfruen lod den unge frues ordrer gå videre til stuepige, kokkepige eller bryggepige. Herren traf sine aftaler med den unge ugifte avlsforvalter, som stod for den moderne landbrugsbedrift; til gården hørte også en besætning på halvtredsindstyve malkekøer. Hvorpå den unge herre satte sig til rette i gyngestolen med en bog, sagtens handlede den om hans erklærede idol, Napoleon Bonaparte. Tilsyneladende en lykkelig, lille familie i smukke, landlige omgivelser.

Nuvel, det er på sin vis en skam at bryde ind i en ellers god historie. Men her er det nok på sin plads, fordi en og anden sikkert har undret sig over, at sådan noget kan fortælles i en ellers agtværdig historisk årbog. Er det da ikke bare opdigt, eller hvor kan man vide det fra? Sva-

ret er, at det i alle hovedtræk er korrekt og bygger på konkret materiale. Forklaringen ligger i det følgende:

Den 2. juni 1846 om morgenen – det var 3. pinsedag – ankom et bud til herredsfogedkontoret for Middelsom-Sønderlyng herreder i Sct. Mogensgade medbringende et brev. I forvejen var herredsfoged Mads Rod på embeds vegne godt kendt med proprietæren på Skovsgård, men det var sikkert nok med løftede øjenbryn, den gamle retsbetjent læste dette brev indhold:

Skovsgaard, den 2den juni 1846

Til

hr. kammerråd herredsfoged Rod.

Jeg tillader mig herved at underrette Deres Velbårenhed om at jeg formedelst indtrufne omstændigheder opgiver min ejendom med ind- og udbo fra dato til skifterettens behandling som fallit.

Ærbødigst

J. Lythans

To dage efter offentliggjordes falliterklæringen i Viborg Stiftstidende, men da har rygtet om, hvad der var sket, forlængst været ude over den lille by og utvivlsomt vakt nogen bestyrtelse. Hvem skulle have troet det om den unge, charmerende proprietær, som var så kendt en skikkelse i byen? Og dog, måske ikke alle var lige overraskede – men, det kræver altsammen en længere forklaring – og den kommer, ligesom indledningen, først og fremmest til at bygge på den store mængde oplysninger i herredsfogedens arkiv, som et sådant fallitbo indeholder. Men, som vi skal se, også på meget andet.

Historien begynder i København i 1817, da muremester Johan Heinrich Lythans og hustru Louise Dorothea, født Borger, fik deres eneste søn, Julius Heinrich; han var også yngste barn, men foruden ham var der fem døtre. Familien boede dengang i Larsbjørnstræde. Faderen arbejdede sig frem til en plads i det velstående københavnske borgerskab; han blev endda virkelig rig og købte gården Bredgade 194 på hjørnet af Bredgade og Dronningens Tværgade; finere kunne det dårligt blive, det var det i dag såkaldte *Moltkes Palæ*, færdigbygget i 1702 af Ulrik Fredrik Gyldenløve, Marie Grubbes første mand. Lythans blev brandmajor og oberstløjtnant i Borgervæbningen, og i 1843 blev han endda ridder. Han var også kurator for Sct. Petri kirke og tilhørte den tyske menighed der; det var naturligt nok, han var indvandrer, født i Lytjen-

№ 4.

Fjerde Klasse

til Documenter efter Stempelpapir
forordningens § 5 litt. d.

42 Rigobankskilling Solo.

№ 1

Berntsen. 1846. Malling

Storgaard den 2den July 1846.

S.

af den kammervaal jættetopogaa Rod.

Jeg tillæder mig først at udtarke sig
om at jeg formaaet indbringer Berntsen
Lijfals oggissom min færdig med
Jend og alben fra Dabs til St. J. Herred
Liganting for fallit.

erbøisigt

Stigsen

#

#

Samlet i Prokuratør Julius Knudsen Lythens L. Herred
gaard den 2den Juni 1846.

Julius Knudsen Lythens

De få linjer fra Julius Lythens' hånd, falliterklæringen af 2. juni 1846, som satte det store apparat i gang og kom til at åbne så vide udsigter.
Middelsom-Sønderlyng herredsfogedarkiv.

»Moltkes Palæ« på hjørnet af Bredgade og Dronningens Tværgade var familien Lytthans' københavnske domicil fra 1836. Navnet har det fået efter konsejlspræsident A. W. Moltke, som købte det af familien Lytthans. Det kgl. Bibliotek.

burg i Holsten i 1781. Sønnen havde således nok haft mulighed for at skabe sig en fremtid i hovedstaden, men han kunne åbenbart ikke finde sig til rette bag voldene. Han stak til søs og kom til at besejle verdenshavene som styrmand. I 1840 var han i Dansk Vestindien, hvor han på Sct. Croix forelskede sig i den 17-årige Margarethe, datter af Hugh og Mary Miller; faderen var en velhavende muremester i Frederiksted. De blev gift den 6. april 1840 og vendte sammen hjem til København, hvor deres lille dreng, Heinrich Johan, blev født året efter. Moderen fik aldrig svigerdatteren eller sønnesønnen at se. Hun var død i København to uger før brylluppet stod i Vestindien.

Måske plantageejernes tilværelse i Vestindien har virket tillokkende, i hvert fald viste den unge Lytthans sig interesseret i en slags godsejerliv, da det i vinteren 1843-44 blev kendt, at Skovsgård ved Viborg var til salg. Den ejedes på den tid af en københavnsk spekulant, Edvard Lund.

Skovsgård er en lille herregård i Tapdrup sogn – eller rettere: var, for den er forlængst udstykket – smukt beliggende i den nordlige ende af Skovs-

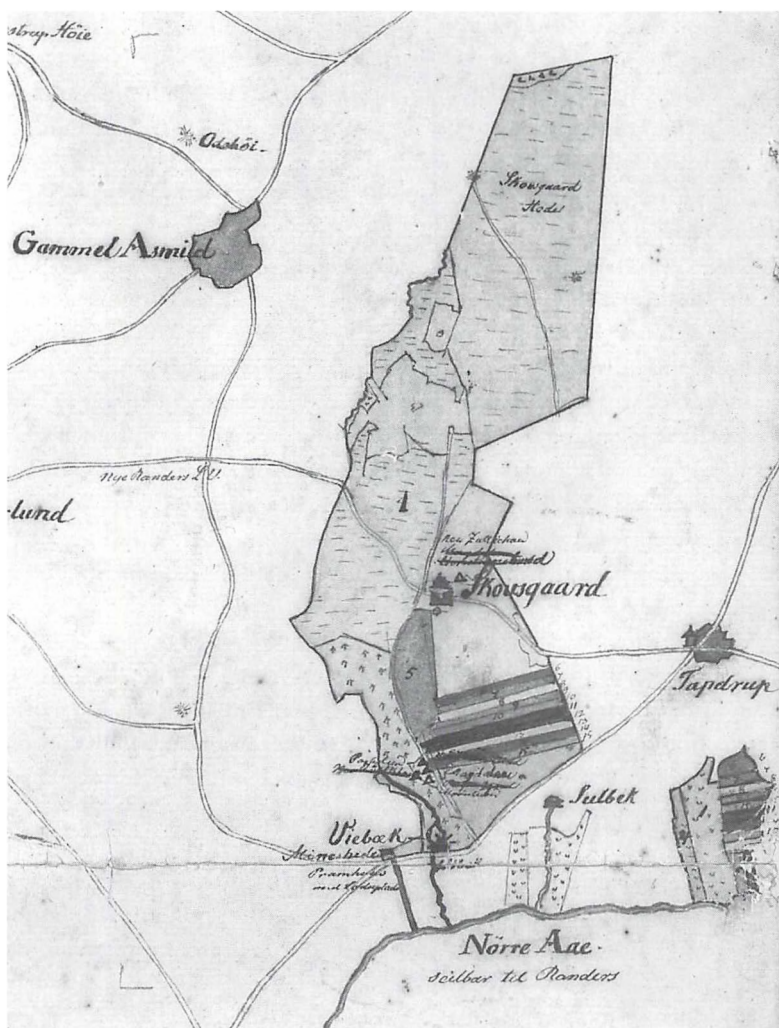
gård Skov, nær det store dalstrøg, Spangsdal, der under stejle, skovklædte bakker fører Vibæk ud i den storslåede Nørreådal. Gårdens historie kan føres tilbage til middelalderen, i mange år hørte den under det store Asmildkloster gods, og efter at den i begyndelsen af forrige århundrede atter blev selvstændig, kom den, som så mange andre store gårde, til at føre en noget omskiftelig tilværelse, som i 1844 bragte den på Lytthans' hænder.

Købekontrakten blev underskrevet i Viborg den 20. februar, det endelige skøde den 9. marts. Den blev solgt med besætning og redskaber, indbo og alle slags beholdninger. Blandt det meget, der særskilt nævnes, er tre grubekedler, bager- og smedieredskab, folkesengene med klæder og lagner, et salttrug med kød og flæsk, en kurvevogn og en kane. Tjenestefolkene overtager køberen på den måde, at han betaler folkene deres halvårsløn til 1. maj imod, at sælgeren refunderer ham folkelønnen fra 1. november 1843 til 20. februar 1844; det drejede sig om 61 rigsbankdaler og 3 mark. Man får et vist begreb om pris- og lønniveauet, når man erfarer, at der på gården var otte, senere ni mandlige tjenestefolk fra 16 til 37 år gamle.

Og nu prisen på gården! I betragtning af at Edvard Lund 31/2 år før havde betalt 17000 rigsbankdaler, forekommer den høj: 28000 rbd. Men konjunkturerne for landbruget var i god bedring; ti år før havde den kun kostet 3200 rbd. Den kontante udbetaling var kun 700 rbd., større opsparede midler havde Lytthans altså ikke til rådighed. Men han havde sin velhavende fader i København! På ham kunne han trække en veksel på 8000 rbd. med seks ugers løbetid. Resten af købesummen – 19300 rbd. – blev stående i ejendommen i form af en 1. prioritets obligation til Edvard Lund med 1/2 års opsigelse til terminerne. Man skal erindre sig, at der endnu ikke var noget, der hed kreditforeninger, de kom først fra 1851.

Hvad havde han egentlig fået for de mange penge?

Vi vil forsøge at danne os et indtryk af gården på den tid. Hovedbygningen var, som allerede nævnt, et grundmuret hus på 17 fag og to skorstene og med to – vistnok fritliggende – sidefløje af bindingsværk, hver fløj på 9 fag. Med i billedet hører hundehus og lænehund. Den store stald var gammel og sikkert utidssvarende. Der var en lade af bindingsværk på 16 fag og endelig et hus på 16 fag, der blev brugt til huggehus, vognskur m.m. Der var også en smedie, svinesti m.v. Landevejen fra Tapdrup til Viborg passede mellem stuehus og avlsbygninger; den blev kaldt »den nye vej« i modsætning til »Kokholmvejen« nord om

Udsnit af håndtegnet kort fra begyndelsen af 1830'erne, da Skovsgård tilhorte Johannes Iver Bruun. Man bemærker, at landevejen fra Tapdrup til Overlund passerer mellem stuehuset og avlsbygningerne. Skovsgårds tilliggende er på originalkortet farvelagt. I forfatterens eje.

Nørresø, sandsynligvis var den anlagt efter, at der i 1812 var kommet en dæmning mellem søerne.

Gårdens jorder strakte sig i en bred bræmme langs sognets østside lige fra Langmosen i nord og ned til Vibæk; ca. 200 tønder land var op-

dyrket agerjord, 80 tønder var hede – det var hovedsagelig det nordlige område ned mod Langmosen, 40 tønder eng og 40 skov. Engen var en stor strækning i Nørreådalens syd-syd-vest for landsbyen. Gårdens drift blev forestået af en avlsforvalter. Den første hed Niels Chr. Spang, men han blev hurtigt udskiftet med den 21-årige Hans Juul Gjerulff, som Lythans hentede i København. Som nævnt havde han til sin rådighed ni mandlige tjenestefolk; desuden en gammel røgter på 73 år og en snedker på 51 år. Til gården hørte yderligere en ung, gift mejeriforpagter, som med kone, to børn og to tjenestepiger beboede vestfløjen, og endelig en skovfoged og murerarbejder, der boede til leje i Skovsgård Skovhus.

Mejeriforpagteren, Johan Jochumsen, havde en central stilling i hele bedriften. Selve mejeriforpagtningen var reguleret af en yderst detaljeret, tinglyst kontrakt. Det karakteristiske var, at han kun varetog selve mejeridriften; røgningen af de 50 køer havde han ikke noget at gøre med, heller ikke ansættelsen af røgterne; men køerne måtte ikke fodres med roer, og hver ko måtte højst få 4 tønder kartofler årligt. Mælken skulle efter hver malkning måles i mælkestuen, senest et kvarter efter at man var færdig, om sommeren efter at mælken var bragt hjem fra marken. Den blev målt efter et justeret kandedmål, hvor hver kande indeholdt to potter, og for hver kande skulle forpagteren, til faste terminer, betale 3 1/4 rigsbankskilling sølv. Besætningen gav 7-8000 liter mælk om måneden, og mejeriet, som må have været i enden af stalden, producerede både smør og ost. Kalvene efter køerne tilfaldt forpagteren, og han modtog et bestemt antal tønder korn, kartofler, desuden hø og halm til en hest, ildebrændsel, endelig fik han en køkkenhave og det meste af svinestien. I heden fik han lov til at plukke den fornødne strølyng.

Men mejeriforpagter Jochumsen var bundet af endnu en kontrakt, som forpligtede ham til at sørge for folkeholdets fulde forplejning – »godt og forsvarligen samt overensstemmende med egnens skik og brug«- med undtagelse af brændevin, som hr. Lythans selv ville uddele, når han fandt anledning til det. Middagsmaden skulle være på bordet kl. 12 og davren om morgenen kl. 5. Hvis folkene skulle klage over kosten, og Lythans fandt klagen berettiget, kunne han lade sognefogeden og en anden synsmand syne maden; hvis de gav klagerne ret, skulle forpagteren betale 1 rbd. i mulkt til Tapdrup sogns fattigvæsen.

Når man betænker, at tjenestefolkenes og daglejernes daglige underhold foruden mejeridriften således helt var overladt til forpagteren, og at Lythans desuden havde en avlsforvalter til at tage sig af den daglige

drift, begynder man at forstå, at der blev god tid for Lytthanserne til byture og rejser, ridning og jagt og spil og læsning. Man førte også en udstrakt korrespondance, velsagtens mest med København og Vestindien, og der har været lejlighed til at pleje stor selskabelighed. Uden tvivl førte man en ganske behagelig godsejertilværelse.

Men det var altså ikke uden omkostninger. Allerede i pantebogen kan man følge udviklingen. I august 1844 blev der tinglyst en obligation på 500 rbd. til Mads Pagh Bruun på Asmildkloster, og i oktober 1845 drejede det sig om ikke mindre end 4000 rbd. til brandmajor Lytthans i København, faderen, som allerede havde ydet 8000 rbd. til købet af ejendommen; retfærdigvis skal det dog nævnes, at Lytthans i sommeren 1844 havde ladet bygge nyt fæhus eller kostald, et grundmuret hus på hele 21 fag.

Men disse tal rummer langt fra den fulde sandhed. Hvordan det hele hang sammen, kom virkelig for dagens lys den 2. juni og i dagene der efter, da først skifterettens repræsentanter fik hånd i hanke med økonomien.

Skovsgård som det ser ud i dag, hvor det tilhører Charlotte og Morten Wagner. Gården blev nybygget i 1860 efter tegninger af den kendte arkitekt Meldahl, den brændte i 1909 og blev i sin nuværende skikkelse opført i 1913. Forf. fot.

Men før vi når så vidt, skal vi lære Lytthans at kende fra en helt anden side, som proprietær og husbond. Det var nemlig ikke kun gennem tinglysninger, at han gjorde sig bemærket på herredsfogedens kontor. Ikke færre end fem gange var han indviklet i retssager i løbet af de godt to år han residerede på Skovsgård, og disse sager føjer meget væsentlige træk til det billede af levevilkårene for halvandet hundrede år siden, som tegner sig omkring Lytthans' person.

I sommeren 1844 havde den gamle røgter på Skovsgård, Søren Jensen – hans alder opgives da til 73 – fået en dreng på 14 år til hjælp som hyrdedreng; han hed Lars Elsborg og var fra Viborg, søn af daglejer Ole Elsborg i Lille Sct. Pederstræde. Da den nye stald ikke var færdig, kunne køerne ikke komme på stald om efteråret, selv om vejret var råt og koldt. Røgteren og drengen blev derfor sat til at våge ved køerne om natten. Lars havde været syg et par dage sidst i september. Da han natten til den første oktober kom ud på marken – han skulle våge fra kl. 12 til 4 morgen – opdagede han, at røgteren havde forsømt at drive køerne sammen, før han forlod dem. Ved 1-tiden var han inde på røgterens værelse for at gøre vrøvl, men passede ellers sit job.

Nu havde han alligevel fået nok, men da han næste dag over for Lytthans vægrede sig ved mere at skulle våge hos køerne om natten, blev han gennemprygllet med en spadserestok med besked om at fortsætte sin nattevågen. Drengen løb nu hjem, hvor forældrene beholdt ham natten over, men dog sendte ham tilbage næste dag; det var nemlig en alvorlig sag at løbe af plads. Velkomsten var imidlertid en ny omgang prygl, denne gang af avlsforvalteren efter ordre fra Lytthans. Ikke mærkeligt, at drengen igen søgte hjem.

Og denne gang tog faderen affære. Først fik han drengen synet af distriktskirurg J.A. Hoff i Sct. Mogensgade med attest for, at Lars havde blå striber og pletter på bagdel og lår og på venstre arm ved albueledet; de steder var ophovnede og bar præg af at være frembragt ved slag med en stok. Dog var der ikke tale om nogen fare for liv eller førlighed.

Sammen med lægeattesten indgav faderen den 7. oktober en klage til herredsfogeden. Han erklærede her, at drengen var blevet syg efter i længere tid at have ligget ude ved kreaturerne om natten; han »kunne således ikke udholde denne nattevågen og kulde, og mener jeg og, at ingen husbond kan forlange sit tyende til efter dagsarbejdet således at våge natterne med, som er helt imod natur og orden«.

Ved det første møde i politiretten den 10. oktober mødte forvalter Spang på Lytthans' vegne og forklarede, at afstraffelsen ikke var sket,

Rektor F. C. Olsen (1802-74) var kommet til Viborg i 1844, samme år som Lytthans. Han havde været lærer ved Metropolitanskolen i København, men gjort sig uønsket ved sine radikale holdninger, og i virkeligheden var der tale om en forvisning under skin af en forfremmelse. Familien boede Kultorvet nr. 13, dvs. Mogensgade, og der var en søn og tre døtre, den ældste var i 1844 17 år gammel.

fordi drengen trykkede sig ved at våge i marken om natten, men fordi han havde talt ilde og fornærmende mod sin medhyrde, Søren, der var en aldrende mand. I øvrigt var han blevet slået med en simpel spansk-rørsstok, altså på lovlig og sædvanlig måde, når tyendet havde fortjent revselse. Der hentydes her til bestemmelsen i Christian Vs Danske Lov fra 1683: »Husbond må revse sine børn og tyende med kæp eller vånd og ej med våben« (6-5-5). Der fulgte nu en række retsmøder med vidneafhøringer, uden at det blev godtgjort, at Lars skulle have fornærmet den gamle Søren. Den 21. november faldt dommen omsider. Det hed her, at Lytthans ved at lade den korporlige afstraffelse gentage ved sin avlsforvalter »i det mindste har overskredet den mådeholdende grænse, inden for hvilken den husbonden ved 6-5-5 tillagte revselsesret fornøftigvis må forudsættes at være limitteret«. Lytthans blev derfor dømt til at ophæve tjenesteforholdet pr. 1. oktober, betale Lars hans optjente løn, 4 rbd. og 3 mark. Desuden skulle han udrede lægens honorar med 2 rbd. og procesomkostningerne med 1 rbd. og 3 mark.

Uden et nøjere kendskab til tidens retspraksis er det svært at udtale sig om dommen, men Lytthans var i hvert fald ikke tilfreds. Han appellerede straks til overpolitiretten, dvs. amtmanden.

Det fik han nu ikke noget ud af. Retten foretog en ny behandling af

sagen, og først den 1. februar blev dommen afsagt, men den stadfæstede underrettens kendelse, dog på et andet grundlag. Man lagde i dommen vægt på ikke at underkende revselsesretten; det tilkom alene husbonden at afgøre om en korporlig afstraffelse var påkrævet. Men under sagens forløb var den stok, Lytthans havde brugt, blevet fremlagt på amtmandens bord, og det viste sig at være et spanskør af ca. tre tommers omkreds, og det måtte betegnes som et utilladeligt redskab, som kunne have medført skader.

Nogle måneder senere, i maj 1845, klagede tjenestekarl Henrik Bertelsen til herredsfogeden over, at Lytthans uden grund havde tilføjet ham hug og slag og krævede ham idømt bøder og omkostninger. Men Lytthans på sin side fremsatte den modpåstand, at karlen, da han blev straffet for udvist uhøflighed, havde sat sig til modværge, og krævede ham idømt 5 dages fængsel på vand og brød plus omkostninger. Og politiretten imødekom Lytthans og idømte den 19. juni karlen den ønskede straf. Her havde den famøse spadsere stok altså igen været i aktivitet, og vi får den endda nøjere beskrevet: »lidt over 5/4 alen lang med en meget tung gjort knap eller hoved tilsyneladende med indlagt bly eller andet særdeles tungt materiale«; Lytthans hævdede dog, at han kun havde slået med den anden ende af stokken. Det lyder alligevel uhyggeligt i vore ører, og man kommer uvilkårligt til at tænke på, om Lytthans ligefrem kan have været påvirket af, hvad han havde set til behandlingen af slaverne i Vestindien.

Kort efter blev Lytthans indviklet i en sag af en helt anden art. Sognepræsten, den kendte stiftsprovst M.R. Ursin indgav en klage over ham for *helligbrøde*, efter at han søndag den 13. juli på vej til Tapdrup kirke havde mødt fem forsvedte arbejdskarle, som lige fra morgenstunden havde været på høsletarbejde nede i Skovsgårds store eng syd for landsbyen. Under forhøret kom det i øvrigt frem, at det åbenbart var en almindelig antagelse, at der på Skovsgård ikke gjordes forskel på søndag og søgnedag, men det benægtede forvalteren naturligvis. Politiretten anså det imidlertid for godtgjort, at der var begået helligbrøde og idømte Lytthans en bøde på to rigsbankdaler til politikassen. Han appellerede straks dommen til overpolitiretten, og denne gang underkendte amtmanden herredsfogeden og frifandt Lytthans.

Sidst på sommeren 1845 måtte retsmaskineriet igen sættes i værk, denne gang på Lytthans' egen foranledning. Den 2. september var det nemlig kommet til et optrin i dagligstuen på Skovsgård, da en arbejdskarl Jens Hansen ønskede at forlade sin tjeneste. Man var uenige om be-

Skovsgaard den 8de Januari 1845.

Min Kjære Rector! Imorgen tidlig
tager jeg mig den Frihed at sende
Dem den saa ofte omtalte Gris.
Vil De behage at anmode Deres Frue
at have Vandet varmt og Kniv
slebet. Da flere Bekjendtere gjør
mig Den Fornøjelse at besøge mig
imorgenaften, vilde det glæde mig
meget, hvis De Høisterede vil be-
vise mig den Ære at komme
herud. Min forbindtligste Hilsen
til Deres Frue og Frøken Datter
fra Deres venskabelig hengivene
Julius Lytthans

Jeg er saa lykkelig ved at sende Dem den saa ofte omtalte Gris. Vil De behage at anmode Deres Frue at have Vandet varmt og Kniv slebet. Da flere Bekjendtere gjør mig Den Fornøjelse at besøge mig imorgenaften, vilde det glæde mig meget, hvis De Høisterede vil bevise mig den Ære at komme herud. Min forbindtligste Hilsen til Deres Frue og Frøken Datter fra Deres venskabelig hengivene Julius Lytthans.

På det kgl. Bibliotek ligger dette brev fra Lytthans til rektor F. C. Olsen, fra den tid da endnu alt var glans og herlighed; dette afslører både skriften og indholdet:

Skovsgaard den 8de Januari 1845

Min Kjære Rector! Imorgen tidlig tager jeg mig den Frihed at sende Dem den saa ofte omtalte Gris. Vil De behage at anmode Deres Frue at have Vandet varmt og Kniv slebet. Da flere Bekjendtere gjør mig Den Fornøjelse at besøge mig imorgenaften, vilde det glæde mig meget, hvis De Høisterede vil bevise mig den Ære at komme herud. Min forbindtligste Hilsen til Deres Frue og Frøken Datter fra Deres venskabelig hengivene
Julius Lytthans

Det kgl. Bibliotek

regningen af lønnen, og det førte til, at karlen skældte Lytthans ud for »en ringe mand, en lumpen mand og en kæltring«. Lytthans slutter sin klage: »Og da jeg derpå ville sætte ham ud af døren, greb han mig i mit halstørklæde og satte sig til modværge erklærende, at han ikke lod sig sætte ud af mig«. Uheldigt nok for Jens Hansen havde sognefogeden i Tapdrup været til stede under optrinet, så Lytthans kunne føre vidner. På det grundlag fik han den 9. oktober karlen dømt for *injurier* til en bøde på 5 rbd. foruden procesomkostninger på 3 rbd.

Samtidig kørte endnu en sag, som involverede Lytthans, men på en helt anden led. På Tapdrup Hede ved Skovsgård mark lå et enligt beliggende hus, »det såkaldte Mandshøjhus«. Det har med andre ord ligget ved Store Mandshøj (i dag ejendommen Randersvej 82). Det tilhørte sognefoged Jacob Louring og var på andet år lejet ud sammen med en strime hedejord til et par unge folk, Søren Brorsen og hans kone Maren Sørensdatte. Jorden måtte godt opdyrkes, men det havde man endnu ikke fået gjort noget ved. Den årlige leje var 6 rbd., så det har vist mere været en hytte end et hus. Maren havde fire får, og da det kneb med foder, var hun den 11. september om aftenen gået ind på Skovsgårds mark – det drejede sig kun om 100 til 200 alen – hvor der stod travet af havre. Her havde hun skåret havretoppe af, så mange som hun kunne have i sit forklæde. Men tyveriet blev opdaget, og hun blev af sognefogeden bragt i arrest i Viborg. Under sagen blev havretoppene – som var fremlagt på rettens bord! – anslået til en værdi af tre skilling, og den bestjålne, Lytthans, afstod fra erstatning. Maren havde hidtil ført et ulasteligt levned, hvad der også fremgik af hendes skudsmål, men der var tale om *tyveri*, selv om man erkendte »genstandens ubetydelighed«, og det skulle straffes. Dommen ved politiretten faldt den 11. oktober og lød på, at Maren skulle hensættes i fængsel på vand og brød i to gange 5 dage. Desuden skulle hun udrede salærerne til forsvarer og anklager med i alt 9 rbd.; det var det samme som halvandet års husleje! Maren og Søren har været både vanærede og ruinerede.

Vi vender nu tilbage til forholdene på selve Skovsgård i foråret 1846, til den skæbnsvangre 2. juni, da Lytthans anmeldte sin fallit til herredsfogeden.

Allerede samme formiddag kl. halvelve afholdt skifteretten sit første møde på Skovsgård, og foruden rettens personale var der mødt to af Lytthans' største kreditorer i Viborg, købmand A.V. Sandberg i Vester-

gade og boghandler P.C. Kabell sammen med prokurator Carl Neckelmann. Lytthans' sagfører, landsoverretsprokurator Chr.M. Jespersen var også mødt. D'herrer må bestemt på forhånd have været klar over, at noget var under opsejling!

Lytthans selv havde endnu langt fra tabt modet. Han opgav ganske vist den privilegerede prioritetsgæld til 31.800 rbd. – dens sammensætning kender vi allerede – og den upriviligerede til ca. 3000 rbd., men boets aktiver ville »ikke lidet« overstige denne gæld. Som bevis nævnte han, at han nylig havde været budt op til 36.500 rbd. for gården, men ikke havde villet sælge, fordi det var for lidt. Det var kun en øjeblikkelig pengeforlegenhed, som havde ført til denne situation; grunden var den, at et forventet tilskud fra hans fader til driftskapital var udeblevet.

Men nu tog sagfører Neckelmann bladet fra munden. Han betegnede det som mildest talt meget letsindigt, at Lytthans på en auktion i Hvorslev præstegård for kun 5 uger siden havde købt et par yderst kostbare køreheste m.m., altså på et tidspunkt, hvor han måtte være klar over, at betalingen var afhængig af understøttelse fra tredjemand, det vil her sige faderen. Det var i det hele uden for al tvivl, at Lytthans' fallit måtte betragtes som en følge af hans egen forseelse eller forsømmelse, ja ligefrem en følge af *ødsel eller uregelmæssig levemåde*. Han sluttede med at opfordre skifteforvalteren til i sin egenskab af politimester at belægge Lytthans med varetægtsarrest, indtil hans forhold var blevet nærmere oplyst. Efter hans mening kunne Lytthans' utilgivelige letsindighed nemlig medføre en langvarig fængselsstraf. Både Sandberg og Kabell støttede Neckelmanns synspunkt.

Sagfører Jespersen protesterede selvfølgelig energisk på Lytthans' vegne. Han måtte »på det bestemteste benægte, at opbuddet var en følge af ødsel eller urigtig levemåde, hvorimod sammes anledning var, *dels*, at Lytthans havde accepteret nogle enkelte vekslers, til hvis dækning han mod formodning savnede ressourcer for øjeblikket, og *dels*, at de betydelige forbedringer, han i alle henseender havde udført her på gården, såvel mht. bygninger som mark, havde kostet ej ubetydeligt mere, end han fra begyndelsen havde gjort regning på«.

Neckelmann svarede, at Lytthans' regnskaber nok ville afsløre, om han havde gjort sig skyldig i ødselhed eller ikke. I øvrigt afslog skifteforvalteren i den givne situation at optræde som politimester.

Lytthans' regnskaber bestod i virkeligheden kun af regninger, og dem vil vi straks give os til at blade i for at få svar. Men først skal vi lige se på

nogle af de vekslers m.v., som havde fået Lytthans til at give op i første omgang.

Af allerede forfaldne vekslers var der en til tobaksfabrikør Peter Lund på Østergade i København på 400 rbd. Forfaldsdagen var den 18. oktober 1845; ikke desto mindre var der et gældsbevis til samme Lund af 26. marts 1846 på 460 rbd. Den 28. maj var en veksels på 578 rbd. til boghandler Kabell forfalden og blevet protesteret; utvivlsomt finder vi her den direkte årsag til falliterklæringen seks dage senere. Men til terminen få dage efter forfaldt desuden en veksels til købmand Sandberg på 300 rbd., en anden veksels på 88 rbd., og den 25. juli endnu en på 500 rbd. til en prokurator Nielsen i Århus. Af anden såkaldt »håndskriftgælds« var der en obligation på 2034 rbd. til kaptajnløjtnant af søetaten John Christmas i København, og gælden fra auktionen i Hvorslev på 334 rbd. Oven i alt dette kom så, at den Edvard Lund, som Lytthans havde købt Skovsgård af, i et brev af 19. maj havde opsagt sin 1. prioritet på 19.300 rbd. til december termin.

Men vi skal som sagt også se på den lille dynges ubetalte regninger, som Lytthans selv lagde på skifterettens bord og på den store dynges, som hobe sig op, da fallitten blev kendt. Sammenholdt med de øvrige dokumenter i fallitboet vil de kunne give os et billede både af selve bedriften og af familiens dagligliv på Skovsgård.

Sagfører Jespersen havde her for en del ret: Skovsgård var i visse henseender et mønsterlandbrug. I Lytthans' bogsamling fandtes flere, til dels helt nye, landbrugsfaglige bøger. Vi har tidligere omtalt bygningen af den store stald, kvægbesætningen og mejeribruget. Hvad markdriften angik, manglede der ganske vist en regulær driftsplan, men sædskiftet var interessant: af de ca. 200 tdr., der var opdyrket, lå 25 tdr. brak, 25 dyrkedes med rug, 25 med byg, 25 dels med slikporrer og kartofler (14 tdr.) dels med havre, yderligere 25 med havre, 25 med kløver- og græsfrø (det halve til slet, det halve til græsning) og de sidste 50 tdr. var køernes græsmark. Til jordforbedring og gødskning indkøbte Lytthans hos grosserer Owen i København – senere ejer af *Liseborg* sydvest for Viborg – betydelige mængder malet, rått gips og patenteret kunstgødning, som kom med en skipper til Randers og sandsynligvis videre med pram ad Gudenå-Nørreå. Fra København fik han også, hvad han skulle bruge af rødt og hvidt kløverfrø og thimotheum (græs). For at få et ordentligt udbytte af den store eng i Nørreådalen indkaldte han en hannoveransk dræningsmester, som i foråret 1846 fik

Den fotografiske kunst var i sin vorden på Lytthans' tid og der eksisterer desværre næppe noget billede af Julius Lytthans, men derimod et daguerreotypi fra 1840'erne af hans søster Julie, anden gang gift med digteren Christian Winther. Det kgl. Bibliotek.

afvandingsarbejdet gennemført; endnu i juni logerede han i »Tyskerens værelse« i stuehuset.

Alligevel var der afgjort noget galt.

Vi kender allerede en del til Lytthans' dårlige forhold til sine tjenestekarle.

Han kunne heller ikke holde på sine folk, på de godt to år havde han tre forskellige avlsforvaltere; den sidste, C. Sørensen, havde, da man kom til juni, ikke fået noget af sin halvårsløn, 50 rbd., men havde oven i købet måtte lægge ud af egen lomme 51 rbd. til daglejerløn!

Dræningsmester Dreyer havde heller ikke fået noget af sit tilgodehavende – 68 rbd. – og havde også lagt penge ud. Det samme gjaldt skovfogeden i Skovsgård Skovhus, og her havde Lytthans heller ikke holdt sit løfte om at reparere huset, som var ilde medtaget efter lynnedslag. Alt i alt: set indefra var Skovsgård i hvert fald ikke noget mønsterbrug.

Og nu familiens daglige liv på gården. Meget foregik uden for hjemmets fire vægge. Det store jagtudstyr fortæller om én side af denne tilværelse – det kan her indføres, at der til gårdens rideudstyr naturligvis også hørte en damesadel. En større regning fra gæstgiver Frederik Preisler om en anden:

6. januar 1846: 1 kop bouillon, 1 glas portvin, varm spise 3 mark.

7. januar – : 2 parti billard, 3 glas madeira, logis og varme 1 rbd.
1 mark

1 port. kaffe og brød 20 sk., kuskens logis og fortæring 4 mark

På samme måde fortsætter det hele foråret, 4 gange i januar, 5 gange i februar, 14 gange i marts, 11 gange i april, 6 gange i maj: foder til rideheste eller bare heste, kuskens eller tjenerens fortæring. Hyppigst er det blot dette. Men adskillige gange også: 2 glas portvin, 2 middagsspis, kaffe, 2 parti billard osv. Enkelte gange også: middagsspis, evt. blot til kusken. Sidste beløb på regningen pinselørdag, den 30. maj: foder til hestene. Disse prøver må være tilstrækkeligt – også til at dække detaljer i indledningen til denne artikel.

Lytthans selv kom ret vidt omkring. Det kan dokumenteres, at han i de to år både har været i København, Aalborg og Århus. I Aalborg lykkedes det ham at låne 10 rbd. og 1 mark af en murermester, men i Århus drejede det sig ikke bare om at låne penge, men rigtignok også om en romance. I foråret 1845 havde han her en lille veninde, Mariane, der tjente i huset hos stiftsprovst Dahlerup. Frugten af dette intime bekendtskab var et drengebarn, som blev født juleaften 1845 – i Skive, hvor Mariane imidlertid var kommet i huset hos en vognmand. Lytthans måtte vedgå faderskabet og love at betale et børnebidrag på 10 rbd. hver termin indtil drengens 14. år.

Under Napoleons tilbagetog fra Rusland i efteråret 1812 var den mest dramatiske episode overgangen over floden Beresina, hvor det under næsten håbløse forhold lykkedes franskmændene at få bygget to interimistiske broer og reddet størsteparten af hæren. Maleriet af det blodige slag var det fornemste stykke på Skovsgård, og der er al grund til at tro, at det var Julius Lythans yndlingsbillede. Ved tvangsauktionen blev det solgt til kammerherre Lüttichau på Tjele, men hænger ikke mere dér.

Og livet inden døre. Af interiørerne kender vi allerede gangen og dagligstuen. Man kunne også gå ind i Den blå Stue og sætte sig i mahognisofaen med blåt damaskes-betræk; foran stod et divanbord og op ad væggen en fornem sekretær, begge dele i mahogni. Man fik lys fra en moderne astrallampe til olie, mens et spillebord, som heller ikke kunne undværes her, blev oplyst af en kontorlampe. Man lagde også mærke til det kinesiske skab.

Men rummet fik sit særlige præg af den megen kunst. Otte malerier prydede væggene, blandt dem et stort billede af overgangen over Beresina-floden under Napoleons tilbagetog i 1812, og to små portrætter i forgyldt ramme. Dertil kom to porcelænsfigurer, to gipsbuster og »Thorvaldsens portræt på marmor«. Yderligere et par litografier, flere vaser af porcelænen med blomstermaleri og forgyldning. Og som noget helt specielt hængte der en jern-røgelseslampe, måske middelalderlig, måske fra Vestindien. Her inde kurrede også tre turtelduer i et jernbur! Den blå Stue har sikkert været foretrukket, når man skulle tage mod fremmede af »den dannede klasse«, noget, som bestemt ofte gik på.

Men der var nu også en havestue, som var spinklere møbleret, og »Salen«, som dog vist mest blev brugt som et ekstra gæsteværelse. Og så naturligvis en stribet rum til personale og husholdning, og et mægtigt husgeråd af alle slags.

Hvad fordrev man så tiden med i de smukke omgivelser? På førstepladsen kom afgjort kortspil, som jo forudsætter selskabelighed. I huset var der tre spilleborde og forbruget af nye spillekort var forbavsende; alene i efteråret 1845 købte man hos boghandler Kabell ti spil kort, som kostede 3 mark og 8 skilling pr. stk. Som afbetaling på regningen returnerede man samtidig 7 brugte spil kort, som man fik 24 skilling for pr. stk.; de kunne vel sagtens genbruges på mere ydmyge steder.

Musik og sang hørte også med. I reolen stod Fredmans epistler og sange af Bellman, og hos boghandleren lejede man for et år et pianoforte.

Og både herren og fruene var passionerede læseheste; de var med i boghandlerens læseselskab og abonnerede på Beckers verdenshistorie i hefter. Naturligt nok var bogsamlingen engelsk præget med klassiske værker, bl.a. af John Milton, Thomas Percy og Walter Scott; af sidstnævnte bl.a. »The Life of Napoleon Bonaparte« i 9 bind. Desuden om så forskellige emner som Francis Bacon, Huguenotterne og Irland. Nævnes må også Addisons »The Spectator« i 8 bind. Og forskelligt af tidens litteratur, både poesi og prosa. Historie og geografi var pænt repræsenteret, engelsk, fransk og dansk – her endog en oversættelse af Livius – men af tysk kun en enkelt landbrugsfaglig bog, på trods af faderens herkomst. Der var også modebøger i den lettere genre: »Den farlige Medbeiler«, »Den unge Gouvernante«, »Den givte Enke«, »Tante Lisbets Testamente«. Af den danske litteratur fandtes Holbergs samtlige komedier og fra samtiden både Chr. Winther, Henrik Hertz, Schack Staffeldt og H.C. Andersen med »Improvisatoren« (1835) og »En Digtters Bazar« (1842). Endelig af religiøs litteratur kun en engelsk bibel og en salmebog. Alt i alt op imod hundrede bøger.

Andre regninger giver et dybt indblik i husholdningen. Købmand J. Jensen leverede fra jul 1845 til april 1846 17 flasker cognac. Fra januar til maj 1846 leverede købmand Jacob Hagemann i Sct. Mogensgade 48 potter brændevin og 18 potter akvavit. Hovedleverandør af dagligvarer var købmand A.V. Sandberg i Vestergade; det drejer sig alene om forårs månederne 1846. Forbruget af puddersukker var enormt: 104 pund. Hertil kom ca. 50 pund andet sukker, 3 pd. sirup og 3 potter rom. Mindst hver tredje uge blev der indkøbt 1 pd. the og i alt 16 pd. kaffe.

Nr. 2.

372
Kredit Kasse

Nr. 93

for Sum af over 60 til Lige over
120 Rbd.

8 Rigsbankhillig.

Bentzen. 1847. Mullerby.

Proprietair
Lytthans's

Fallitbo

(Lytthans's tidligere Firma af Skovgaard)

Debet

Hr. J. Jensen i Viborg.

1845

Sept. 18. Hr. J. Jensen's Regning

	19	"	2 fl. 20 sk. Cognac	12.
1846	24	"	2 fl. 20 sk. Cognac (Lyoner Brønd)	2.
Jan.	1	"	2 fl. 20 sk. Cognac	13.
	21	"	2 fl. 20 sk. Cognac	12.
Febr.	28	"	2 fl. 20 sk. Cognac	12.
Marts	24	"	2 fl. 20 sk. Cognac	12.
	7	"	2 fl. 20 sk. Cognac	12.
April	3	"	1 fl. 20 sk. Cognac	48.
	10	"	2 fl. 20 sk. Cognac	12.

Hr. J. Jensen's Regning

Viborg, den 29. Marts 1847.

Indlagt med en Kuffert vinhandel af Hr. Lytthans's Fallitbo, den 29. Marts 1848.

H. M.

En af de karakteristiske regninger, som blev indleveret til Lytthans' fallitbo. Her drejer det sig om cognac leveret af købmand Jens Jensen (1779-1865), hvis firma var en kendt vinhandel op til vore dage. Der opføres dels de 17 flasker, der er leveret fra 19. december 1845 til 10. april 1846, dels et større gældsbeløb pr. 18. dec. 1845, som utvivlsomt dækker over et betydeligt antal flasker.

Ris: 16 pd. Mandler: 31/2 pd. Figner: 13 pd. Rosiner: 12 pd. Tobak: (5) pd. Af varesortimentet i øvrigt: kanel, korender, citron, cayennepeber, cikorie, ingefær, olie, muskatnødder, klipfisk, sennop, peberrod, Lyneborgsalt. Derimod savner man regninger på bordvin, men det betyder ikke, at der ikke har været vin på bordet på Skovsgård. For det første stod der i skabene mange vinglas, også 8 stk. champagneglas og sågar to hvide vandkølere, velsagtens til champagnen. Men man bemærker også, at gæstgiver Preisler i marts 1846 modtager et afdrag fra Lytthans i form af 80 flasker vin, som blev sat til 2 mark pr. flaske, og tidligere havde købmand Frederik Friis i Skive solgt Lytthans 90 flasker til vin samt 1 kasse. En naturlig forklaring må vel være, at Lytthans har fået vin på ankre gennem en eller anden særlig forbindelse.

I øvrigt overlades det her efter trygt til læseren selv at bedømme levefoden på Skovsgård i Lytthansernes tid.

Et par andre regninger kan supplere billedet. Skræddermester Munch havde bl. a. syet en vatteret frakke med silke, knapper og snore til en pris af 131/2 rbd. og en ridekjole ligeledes med silke, vattering, fløj og snore til 11 rbd. 4 mark., og købmand og handskefabrikant David Philipsen på Nytorv havde frem til november 1845 leveret varer for over 122 rbd. hvortil så kom 3/4 rulle klæde, et par handsker og et mårskind, i alt godt 142 rbd. *Stil* har der i alt fald været over foretaget.

Måske man sidder med en stille undren over, at en person af Lytthans' habitus kunne få en så udstrakt kredit som tilfældet var. Men her må det tages med i betragtning, at Lytthans-navnet har haft en særlig klang i datidens ører. *Julius Lytthans* var ikke en hr. hvemsomhelst. Ikke blot var den gamle Lytthans en af hovedstadens rigeste mænd, men hjemmet var også i 1830'ernes og 1840'ernes København vidt bekendt for en storslået selskabelighed, og døtrene var veluddannede, smukke og feterede. To af disse døtre indtager ligefrem en plads i Danmarkshistorien, især da *Emilie*, som i 1840 – altså samme år som broderen giftede sig i Vestindien – ægtede *D.G. Monrad*, den senere så berømte statsmand og kirkemand, men også *Julie*, som efter at være blevet skilt fra sognepræsten i Hasle blev gift med digteren *Chr. Winther*.

Efter den dystre 2. juni gik skiftesagen sin gang. Familien Lytthans er formodentlig snart flyttet ind til bekendte i Viborg, formodentlig rektor F.C. Olsens familie på Kultorvet (Sct. Mogensgade), som man var særlig gode venner med, mens gårdens drift var lagt i hænderne på forvalter Sørensen, som stod til ansvar over for skifteretten.

Ejendommen var allerede den 2. juni blevet vurderet på skifterettens foranledning; vurderingsmænd var sognefoged Louring og en anden gårdmand fra Thisted. De nåede frem til en sum på 20 000 rbd. For en sikkerheds skyld blev der den 6. juli foranstaltet en nyvurdering, denne gang af proprietærerne Faber på Randrup og Jürgensen på Vindumovergård. De mente, at den virkelige værdi i handel og vandel kun var 17 000 rbd.

Selve tvangsauktionen over jord og bygninger fandt sted den 21. august 1846, og i auktionskonditionerne omtales et teglværk, som vi ikke har hørt noget til før; det må have hørt under skovfogeden, som også fungerede som gårdens murer, men kan ikke have været meget bevendt.

Man begyndte med at opråbe ejendommen for de anslåede 17 000 rbd. Hammerslag fik købmand Niels Petersen fra Holbæk, men for sin mindreårige søn Johan Ferdinand Petersen, dog først ved 21 000 rbd. Købesummen blev berigtiget ved, at Edvard Lunds prioritetsydelse blev indfriet med det fulde beløb, 19 300 rbd., mens der kun blev 1700 rbd. til Lyththans' far.

Til salget af løsøre og besætning var der afsat to hele dage, den 10. og 11. september, og det blev et virkeligt tilløbsstykke, folk fra nær og fjern var strømmet til enten for at købe eller for at følge skuespillet. De fleste af egnens præster var mødt op med biskop Øllgaard i spidsen og det samme gjaldt godsejerne. I auktionskataloget kan vi nøje følge med i, hvordan de mange ting blev spredt, lige fra 1812-maleriet fra Den blå Stue, som blev købt af hofjægermester Lüttichau på Tjele for 7 rbd. 3 mark, og til to blågarnslagner, som var alt, hvad skovfogeden i det brøstfældige skovhus havde råd til at købe. Den flittigste opkøber var naturligvis den nye ejer, som sikrede sig en del møbler og udstyr, de fleste redskaber, husgeråd og en god del af besætningen. Dyrene gav for øvrigt de bedste priser med hestene i top, den dyreste 61 rbd., men også kvæget kom godt med; en sortbroget kvie gik til proprietær Kjeldsen på Lynderupgård for 38 rbd. I forhold hertil forekommer priserne på løsøret beskedne. Bedst gik de gode mahognimøbler i Den blå Stue: sekretæren gik til Tjele for 30 rbd. 1 mark, sofaen til Vindumovergård for 20 rbd. 3 mark og divanbordet til kammerherreinde Ahlefeldt for 14 rbd. 2 mark. Flere af Lyththans' kreditorer var blandt køberne, særlig boghandler Kabell, som på den måde fik adskillige bøger og billeder retur. De lokale folk kunne kun i begrænset omfang være med, dog købte f.eks. sognefoged Louring en del, bl.a. så fin en ting som et spejl i forgyldt ramme for 8 rbd., et lille time-

glas og fra bogsamlingen: »Lov og Ret for Herremand og Bonde« af Høst; det må jo siges at have været en aktuel bog.

Alt i alt indbragte auktionen 3339 rbd. 3 mark og 3 skilling. Det var ikke så lidt over vurderingen, som lød på ca. 2431 rbd.

Dermed kunne fallitboets aktiver gøres op. De beløb sig til i alt 26 309 rbd. og 12 skilling. Her over for stod så boets »gæld og besvær«, altså passiver:

I første række kom en række såkaldte privilegerede fordringer, som forlods skulle udredes. Det gjaldt tilgødehavende løn til dræningsmester Dreyer og forvalter Sørensen og de daglønninger, Sørensen havde lagt ud. Dertil kom alle driftsudgifter i de tre sommermåneder, hvor skifte retten havde bestyret boet; afregningen med mejeriforpagter Jochumsen, som i sin tid havde indbetalt et større depositum, betød en udgift på 143 rbd. Der skulle også udredes skyldige beløb til skolepatron Mouritsen i Tapdrup og tiendepenge til stiftsprovst Ursin, som Lytthans havde forsømt at betale. Dertil kom betydelige udgifter til auktionen, mens udgifterne til selve skiftet løb op i 582 rbd.

Pantegælden kom med renter op på noget over 34 000 rbd. Veksler og såkaldt »hovedskriftsgæld« var på knap 5 500 rbd. Den største post var lånet fra John Christmas.

De ubetalte »simple« regninger efter Lytthans – 24 i alt – beløb sig til ca. 1265 rbd., men her skal man tage med i betragtning, at nogle regninger – bl.a. fra boghandler Kabell og købmand Sandberg med ca. 1 000 rbd. – var omgjort til vekselgæld.

Den samlede gæld i boet kom dermed op på ca. 43 230 rbd. Underbalancen var ca. 16 920 rbd.

Fallitten var unægtelig en realitet.

Men der var langt igen til, at skifteforvalteren kunne sætte det endelige punktum. For ganske vist havde Lytthans' hr. fader smækket pengekassen i – efter et tab, som inklusive renter løb op i næsten 12 000 rbd. – men så var der jo den velhavende murermester-svigerfader på Sct. Croix tilbage. Eller rettere sagt: arven efter ham, for før konkursboet kunne slutes, havde man modtaget underretning om, at han i 1845 var afgået ved døden.

Under disse omstændigheder protesterede prokurator Neckelmann på kreditorernes vegne mod at boet blev afsluttet; det kunne jo føre til, at en eventuel arv stod til fri disposition for Lytthans, mens kreditorerne fik en lang næse. Sagen blev trukket i langdrag. Imellem kom også et

embedsskifte, herredsfoged Rod blev af løst af F. Eberlin. Den 28. februar 1848 skrev han til Danske Kancelli, og bad kancelliet undersøge om Lyththans' svigermoder »Mistrise Mary Miller af Frederiksted« hensad i uskiftet bo. Lyththans selv kunne man ikke få noget at vide af, da han havde forladt egnen, uden at hans opholdssted kendtes.

Men nu kom storpolitiske begivenheder i vejen. Den 24. februar var revolutionen brudt ud i Paris, den 11. marts begyndte røret i København med Kasinomødet, som den 22. førte til dannelsen af »Martsministeriet« – hvori Lyththans' svoger, D.G. Monrad indtog en nøglepost! – og til Treårskrigen 1848-50. Man havde fået andet at tænke på end en skiftesag i Tapdrup.

Alligevel, trods krig og omskiftelser, kom sagen til at gå sin, sindige, gang. Det er ganske ejendommeligt i samme nummer af Viborg Stiftstidende den maj 1848 på en side at læse et opråb fra den kommanderende general i Nørrejylland, F. Moltke til: Medborgere i Jylland! – som slutter: »Til Vaaben derfor Alle og Enhver for Kongen og Fædrelandet!« – der blev først sluttet våbenhvile den 2. juli – og på en anden side en indkaldelse fra herredsfoged Eberlin til skiftesamling og endelig slutning af proprietær Lyththans' fallitbo.

Man havde nemlig omsider besluttet sig til at afslutte sagen uden at afvente en afklaring på den vestindiske arvesag, og efter udsættelser fandt den endegyldige skiftesamling sted den 10. august 1848. Stort set kender vi allerede resultatet. Når Lyththans' far kun fik 1700 rbd. af sit store tilgodehavende, hang det sammen med, at obligationerne ikke var lovformeligt tinglyste. Da de øvrige privilegerede fordringer var udbetalte, var der ikke mere tilbage, kassen var tom. Der blev i denne omgang ikke en skilling til nogen af de almindelige kreditorer.

Kort efter indløb der svar om forholdene i Vestindien, ikke fra kancelliet, men fra det nye justitsministerium, som var blevet dannet i marts. Gennem den kongelige vestindiske regering havde man fået oplyst, »at faderen til bemeldte Lyththans' hustru, muremester Hugh Miller, hvis stervbo (dødsbo) den 19. december 1845 blev sluttet som fallit ved Frederiksted skifteret på St. Croix, ikke har været gift, og at moderen til såvel Lyththans' hustru som dennes søskende, der alle er avlede uden for ægteskab, er Mary Fine eller Polly, der endnu lever«.

Der var i dobbelt forstand ikke det mindste at komme efter.

Den, foreløbig, sidste boble var bristet i Lyththans' i sin tid så glansfulde værk.

Viborg. I et Brev fra Haderslev af 2den ds. berettes, at der hertil var indløbet Efterretning om at der den foregaaende Dag havde fundet en alvorlig Træfning Sted imellem de Danske og Hanoveranerne, hvorved de Sidste skulde være tilføiet et betydeligt Tab af Folk samt 9 Kanoner.

Medborgere i Jylland!

Den overmodige Fjende, som hærgede Eders skjønne Land, har maattet trække sig tilbage og I have atter med større Modighed kunnet hengive Eder til fredelige Syssler. Men glemmer ikke derfor at forberede Eder for Krigen, rustet og over Eder i Waaben, saavel paa Landet som i Byerne, for at I kunne blive dygtige til at forsvare Eders Arve, og da vil ingenstunde mere nogen Fjende vove at sætte sin Fod inden for Eders Grændser. Rustet Eder! og Jyllands vaabendygtige Befolkning vil blive en sikker Muur, som ingen Fjende eller Forræder meer vil kunne gjennemtrænge.

Til Waaben derfor Alle og Enhver for Kongen og Fædrelandet!

p. t. Aalborg, den 3die Juni 1848. **F. Moltke,**
commanderende General
i Norre-Jylland.

Torsdagen den 29de Juni forstkommende, Kl. 4 Eftermiddag, bliver paa Viborg Raadhuus foretaget en Skiftesamling i forhenværende Eier af Skovsgaard, Proprietair **Lythans's** Fallitbo, hvorved Voet da vil blive optaget til Decision og endelig Slutning.

Middelsom-Sønderlyng Herredets Skifteret. Viborg, den 3die Juni 1848. **S. Lberlin.**

Viborg Stiftstidende fra den 6. juni 1848 med general Moltkes opråb og herredsfogedens annoncering af skiftesamling i proprietær Lythans's fallitbo.

Hvordan gik det familien Lythans siden hen, vil man spørge. Ja, sønnens affærer kom i alt fald langt fra til at ruinere den gamle Lythans; umiddelbart vil man gætte på, at dennes rigdom skyldtes heldige ejendomsspekulationer. I 1850 købte han yderligere *Skodsborg Palæ*, velsag-

Interiør fra Moltkes Palæ. Palæets indre er stærkt præget af den franske arkitekt J. J. Ramée, som havde arbejdet for den forrige ejer, etatsråd Constantin Brun. Det kgl. Bibliotek.

tens som en slags sommerresidens. Hvor højt på strå, familien var kommet, illustreres egentlig bedst af, hvem der overtog hans ejendomme efter hans død i 1852. Palæet i Bredgade blev købt af konseilspræsident, grev A.W. Moltke, palæet i Skodsborg af kongen, Frederik VII, og brugt som sommerresidens for ham og grevinde Danner. Bredgadepalæet havde i øvrigt også tidligere huset kongelige; enkedronning Juliane Marie havde boet der en tid. Men huset er bedst kendt som hjemsted for forfatterinden Frederikke Bruns litterære salon. Det var på sin vis lidt af traditionen her fra, den gamle Lytthans og hans kone havde fulgt op, skønt de selv begge var kommet af små kår. Til gengæld havde så døtrene, som nævnt, fået tidens bedste uddannelse.

I 1850 beboede den gamle Lytthans – han var da 67 år og enkemand, – stueetagen sammen med sin ugifte datter, Josephine, der var 38 år gammel, og svigerdatteren, Marguerit, der var 28 år gammel, født på Sct. Croix, sammen med sin søn på otte år, John Henrik Lytthans. Tre ugifte tjenestefolk stod til deres disposition.

De tre etager ovenpå var lejet ud. På første sal boede generalløjtnant C.F. von Holstein, på anden etatsråd C.F. Schwartzkopf og på tredje enkegrevinde Holstein.

Men hovedpersonen i vores drama: *Julius Heinrich Lytthans*, leder vi forgæves efter. Var han slået ud af fallitten? Nej, tværtom. Straks om sommeren 1846 begav han sig ene mand ud på en stor 3-måneders rundrejse i Sverige, en luksusrejse, hvor champagnen flød. I begejstrede vendinger skildrer han i et brev til rektor Olsen i Viborg sin færd og forsikrer, at han snart skal blive *rig*. Hvor har han hentet pengene til rejsen? Der kan vel kun være tale om to måder: enten har han skjult midler for skifteretten, eller også har han igen fået penge trukket ud af sin fader.

Den 10. december 1851 døde Julius' ugifte søster, Josefine Rosalie. Hendes fædrene arv blev opgjort til 28.234 rdl., efter at alle omkostninger var udredet. Det var lig med en sjettepart af faderens samlede formue, der var ansat til ca. 174000 rdl. Men allerede den 18. februar 1852 døde den gamle Lytthans, så de to arvesager nu kom til at løbe parallelt på den måde, at både arven efter søsteren og arven efter faderen skulle deles i fem lige store portioner. Nu anmeldte Julius Heinrich sig, men unægtelig under ny adresse: *Davenport, Iowa, United States*.

Men her indhentede hans fortid på Skovsgård ham alligevel. Tre af de gamle kreditorer gjorde nemlig deres krav gældende og fik Kongens Foged til at gøre arrest i arvelodden efter søsteren. Det gjaldt for det første

Det foreløbigt sidste livstegn, vi har fra Julius Lytthans, er brevet med kvittering for arven efter søsteren Josefine, skrevet i Kansas City 18. okt. 1857. Kuverten er stemplet i Kansas 20. okt. og i New York 31. okt. Frimærker var øjensynligt endnu ikke kommet i brug.

Landsarkivet for Sjælland m.v.

tobakshandler Peter Lund i København, som fremlagde et gældsbevis på 369 rdl. Lytthans fremsendte imidlertid en benægtelse af sin underskrift på beviset og lod sagen indbringe for Landsover- samt Hof- og Stadsretten i København. Ved dommen, der faldt den 24. april 1854, blev det pålagt Lytthans ved sin korporlige ed at fragå sin underskrift. Da dommen blev forkyndt for Lytthans' sagfører, landsoverretsprokurator Dahl i København, bemærkede denne, »at han tror, at nærværende dom skulle forlyndes i Davenport i America for J.L. Lytthans«. Enden på den historie blev, at Dahl (Lytthans) indgik et forlig med Peter Lund om at betale i alt 180 rdl.

De to andre, som meldte sig, var boghandler Kabell med en veksel på 577 rdl. og købmand Sandberg en veksel på 1209 rdl., plus renter og omkostninger. De var påny repræsenteret af landsoverretsprokurator Neckelmann og han igen af en københavnsk sagfører. Heller ikke denne gæld ville Lytthans vedgå. Sagen gik både til overretten og til Højesteret, som afsagde sin dom den 4. december 1856: arrestforretningen burde ved magt at stande, dvs. at Lytthans måtte betale. Det endelige punktum blev først sat i sommeren 1857: af arvelodden efter søsteren på små 3000 rdl. blev der kun 264 rdl. til rest til Lytthans; hovedarven fra faderen må han derimod have fået ubeskåret. Han blev faktisk *rig*, som han, realistisk nok, havde spået. Den 12. september blev de 264 rdl. indbetalt til vekselererfirmaet J.Th. Suhr på Lytthans' vegne. Den 18. oktober afsendte Lytthans sin kvittering for pengene, men nu fra *Kansas City*.

Men hvad da med fru Margarete og den lille John? Ja, endnu på den tid sad de i hvert fald tilbage i København, i øvrigt absolut respekteret af den øvrige slægt.

Og her ender så, i hvert fald foreløbig, historien om den vidtløftige herremand på Skovsgård, *Julius Heinrich Lytthans*.

Note

Hele udgangspunktet for ovenstående historie er en bemærkning i Trap: Danmark, hvor det under omtalen af Skovsgård, Tapdrup sogn, hedder: »... i 1846 tilhørte den J.H. Lytthans' opbudsbo«. Et opbudsbo er et fallit- eller konkursbo.

Hovedkilderne til historien har derfor været skiftesagerne i Middelsohm-Sønderlyng herreders arkiv, nemlig skifteprotokollen 1833-47 (B 46-210) og 1818-48 (B 46-212) samt dokumenterne her til 1846-49 (B 46-223). Sidstnævnte sted findes et meget tykt læg: J.H. Lytthans' fallitbo, som indeholder kontrakter, vurderinger, vekslere og regninger, faderens testamente 1839, breve, bl.a. herredsfogedens brevveksling med kancelli/justitsministerium o.m.m. Skøder, kontrakter og obligationer findes i skøde-

og panteprotokollerne 1843-47 og 1847- (B 46-SP 14 og 15). Skildringen af gårdens indretning, bohave osv. bygger også på auktionskataloget i: bilag til auktionsprotokollen 1846 (B 46-327) og på brandforsikringsprotokol for Nørlyng herred 1800-57 (BrD8-10). Materiale til retssagerne er hentet fra Viborg amts forligskommissionsprotokoller (B 4-966 og 967), fra Middelsom-Sønderlyng herreders arkiv: sageliste til politi- og ekstraretsprotokol 1824-45 (B 46-81), politi- og ekstraretsprotokoller 1841-44 og 1844-47 (B 46-73 og 74) og domprotokol 1838-55 (B 46-92). Desuden Viborg amts overpolitiretsprotokol 1835-46 og dokumenter her til 1845-48 (B 4-915 og 923). Oplysningerne om pigen Mariane er fra Viborg rådstue, fattigkommissionens kopibog 1835-46 (D 33-751), journal over indkomne skrivelser 1840-47 (D 33-755) og Indkomne skrivelser 1846-47 (D33-763). Ovennævnte i Landsarkivet for Nørrejylland.

Fra Landsarkivet for Sjælland m.v. er anvendt kirkebogen fra Sct. Petri kirke, København, fødte 1813-25 og Sct. Croix, Frederiksted, kirkebogen 1822-60. Materiale til det afsluttende afsnit er fra Landover- samt Hof- og Stadsrettens arkiv: Eksekutorbo nr. 23/13 (Josephine Lythans), mens brevene, der i øvrigt kaster lys over 1850'erne er hentet i Det kgl. Bibliotek Ny kgl. Saml. 3998, 4°. og Ny kgl. Saml. 2815, 4°, breve fra og til Chr. Winther.

Folketællingerne fra Viborg 1845 og København 1850 (kopier i landsarkiverne).

Trykte kilder:

Viborg købstads historie bd. 2 og 3.

Viborg bys borgerbog v. Otto v. Spreckelsen. 1933.

Viborg Stiftstidende div. år.

Kgl. hof- og statskalender 1843.

Københavns Vejviser. div. år.

Trap: Danmark.

Dansk Biografisk Leksikon 3. udg.

Weilbachs Kunstnerleksikon I-III (1947-52).

S.V.Wiberg: Almindelig dansk Præstehistorie I-IV (1871-79).

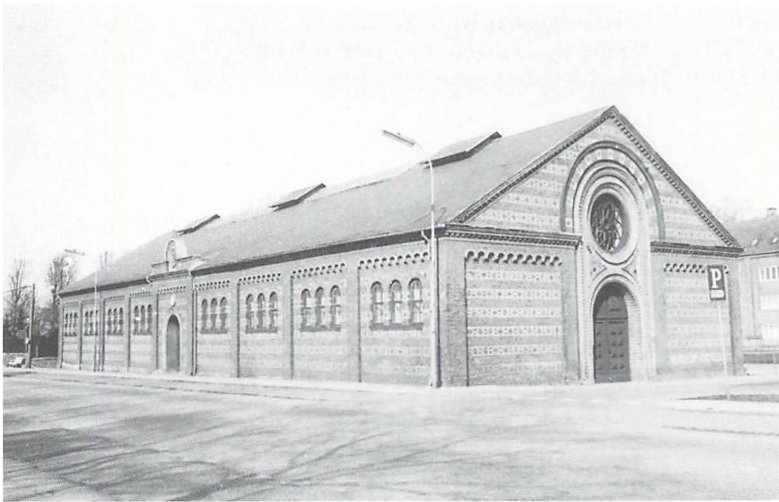
H. Hjorth-Nielsen: Danske Prokuratorer 1660-1869 (1935).

Paul G. Ørberg, f. 1923, talrige artikler til årbogen og anden lokalhistorisk litteratur, senest bidrag til bogen »Vestre Landsret 1919-1994«. Adresse: Pramhusvej 6, 8800 Viborg.

Eksercerhuset i Viborg

Det Danmark, som var kommet ud af krigen i 1864, var selvfølgelig præget af det militære og politiske nederlag; der var faldet mere end 3.000 mand, og man havde afstået de tre hertugdømmer, og der var over 200.000 dansksindede syd for den nye grænse ved Kongeåen.

Men på det økonomiske og industrielle område som på det åndelige var der allerede fremgang, inden krigen begyndte, og den fortsatte på trods af de store udgifter, der havde været ved krigsførelsen – de 60 millioner, som den kostede, var mange penge den gang. Lad mig blot nævne, at »Det danske Hedeselskab« blev startet i 1866, at loven om anlæg af Esbjerg havn blev vedtaget i Rigsdagen i 1868, og at »Det Store Nordiske Telegraf-Selskab blev dannet i 1869. På et bredere plan kom højskolebevægelsen og andelstanken meget hurtigt til at præge livet helt nede i sognene.

Eksercerhuset i Viborg (Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune).

Hærloven af 1867

Heller ikke på det militære område, hvor nederlaget måtte føles dybest, var det opgivelsen, der prægede holdningerne mest; tanken om revanche levede i mange kredse, stærkt støttet af modsætningerne mellem Danmarks to modstandere under krigen i 1864, Østrig og Tyskland, og af uoverensstemmelser mellem Tyskland og Frankrig. Den danske holdning kommer bl.a. til udtryk i den hærlov, som krigsminister W. Raasløff fik gennemført i 1867. Her skabtes ramme for en kraftig feltstyrke, der kunne yde virksom hjælp til en stormagt i krigstilfælde. Loven blev underskrevet af kongen på Fredericiadagen, 6. juli. Kort efter sagde Raasløff i en tale, at målet med loven er, at vi, »når der bliver udsigt til at tilbagevinde det tabte, må kunne møde med en vel organiseret, vel udrustet og af den rette ånd besjælet hær«. ¹

I følge lovens § 2 skulle fodfolket bestå af 5 brigader og livgarden, og hver brigade deltes i 2 halvdele á 2 linie- og 2 reservebataljoner, alle á 4 kompagnier. § 6 bestemmer, at garnisonsstederne fastlægges ved lov, dog således, at kan en hel brigade ikke have samme garnison, skal det dog gælde for en halv. Som følge heraf siger § 8, at Riget deles i 5 brigadekredse med 2 øst for Storebælt, 1 for Fyen og Sydøstjylland, medens 4. kreds omfatter Østjylland fra Vejle til og med Randers amt, og endelig kommer 5. kreds til at bestå af de 5 nordvestjyske amter, bl.a. Viborg. Kredsene skal alle deles i to halvdele, så at der er et omtrent ligeligt antal værnepligtige pr. halvkreds. Ved en bekendtgørelse i september samme år fastlægges halvkredsene, så at Randers og Aarhus amter med fradrag af Horsensområdet kommer til at høre sammen, ligesom Ringkøbing og Viborg amter sammen med det halve Thisted amt kommer til at udgøre en halvkreds.

I lovens § 185 bemyndiges krigsministeren til at sørge for, at loven gennemføres så vidt muligt i løbet af et år. Hvis det ikke kan ske i tilstrækkeligt omfang, må der en ny lov til.

Det er dog ikke lykkedes frem til 1885 at finde en lov, som fastlægger garnisonsstederne, og ej heller en, der udsætter tidsfristen for lovens gennemførelse.

Viborg bliver garnisonsby

Efter at Viborg sporadisk havde haft indkvartering af soldater frem til 1865, rykkede 6. og 8. bataljon ind i byen i april måned. Selv om de blev meget festligt modtaget, var det en stor omvæltning, at man skulle

have plads til 29 officerer og 71 underofficerer, der for manges vedkommende skulle have bolig, også til deres familier. Dertil kom indkvartering af 30 underkorporaler og 523 menige. De to bataljoner havde tidligere haft hjemsted i Slesvig og Kiel, men efter afståelsen af Hertugdømmerne blev en ny placering nødvendig.

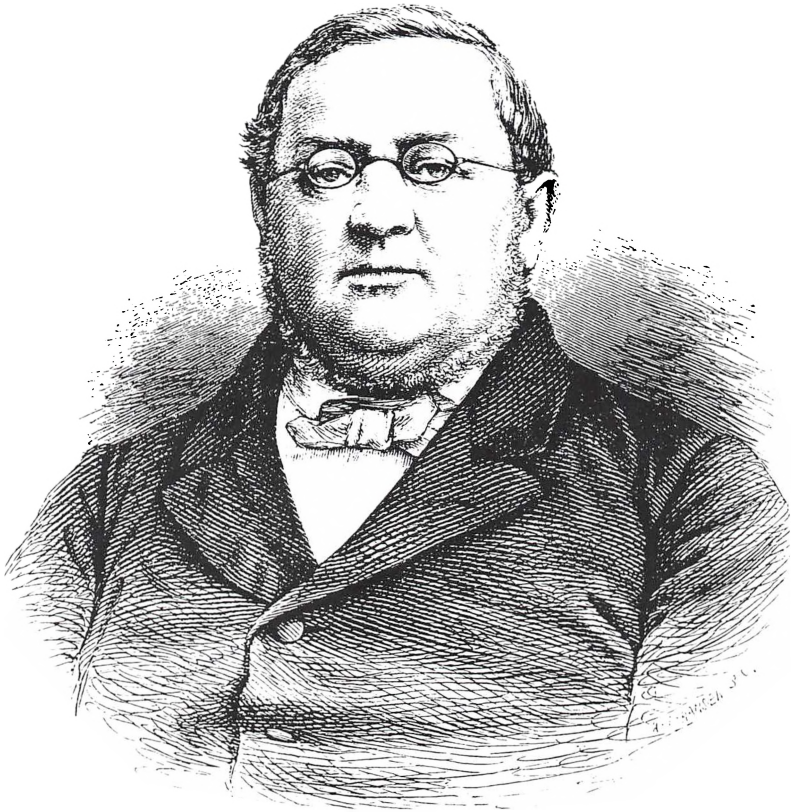
I begyndelsen måtte man selvfølgelig klare sig med midlertidige løsninger for anbringelsen af den store styrke og al dens udrustning, bl.a. blev Stænderhuset, der dengang lå lige nord for domkirken, taget i brug som munderings- og gymnastikhus; men byen var meget tilbageholdende med at love noget større byggeri, da man ikke kunne være sikker på at beholde garnisonen. Man nøjedes derfor med at sætte Gammel Vagt i stand til centralvagtbygning for den samlede styrke.

Det kunne dog ikke fortsætte på denne måde, ikke mindst efter af Randers havde tilbudt at opføre de nødvendige bygninger, hvis man kunne få garnisonen dertil.

Man kan undre sig over, at man med hærloven af 1867 som baggrund i det hele taget ville overveje Randers's forslag, når byen lå i en hel anden brigadekreds, samtidig med at Viborg er den eneste by i sin halv-kreds, der har soldater indkvarteret, og når ingen andre byer i området har soldater. I krigsministeriet tager man tilbudet fra Randers så alvorligt, at man 30. oktober 1869 nedsætter en kommission, der skal afgøre, om Viborg eller Randers skal foretrækkes. I instruksen til kommissionen stilles der meget detaljerede retningslinier for de bygningsmæssige krav, som de to byer skal stilles overfor.

Nu måtte Viborg byråd i gang, og herom fortæller i sine erindringer kaptajn N.P. Jensen², der var kommet med 8. bataljon til byen og i 1869 var blevet valgt til byrådsrepræsentant for garnisonen: »Jeg frarådede, så længe man ikke gennem en garnisonslov* havde sikkerhed for at beholde garnisonen, og jeg henviste til farerne ved at spekulere i garnison for en by, hvis indtægter var så beskedne som Viborgs (byen havde den gang ca. 3.000 indbyggere). Byrådet ville derfor ikke straks gå ind på ministeriets forlangende. Da dette blev bekendt, meldte Randers sig som konkurrent og tilbød at ville efterkomme alt, hvad krigsministeriet forlangte, når den viborgske garnison måtte blive forlagt til Randers. Krigsministeriet benyttede således Randers som trussel over for Viborg. Desuagtet var der stemning i byrådet for ikke at bøje sig. Men så fik det en underhåndsmeddelelse fra etatsråd Bregendahl³ om, at det skulle gå

* Der må tænkes på den bebudede lov, som ovenfor er nævnt i hærlovens § 6.

Laurids N. Bregendahl (Illustreret Tidende).

ind på, hvad ministeriet forlangte, så skulle han sørge for, at der blev givet henstand med gennemførelsen. Det skete også, men skønt byrådet bl.a. forpligtede sig til at opføre fire kompagnikaserner, er denne del af forpligtelsen endnu ikke blevet opfyldt«. ³ (Erindringerne er skrevet i 1916, og mandskabsbygningerne blev først opført i perioden 1924-35).

Man kan undre sig over, at en officer, oven i købet fra Viborggarnisonen, var så tilbageholdende med at sikre, at Viborg blev fast garnisonsby, medens politikerne brugte sine muligheder til at få gennemført, hvad der var til gavn for byen.

12. november 1870 skriver 2. generalkommandointendantur til byrådet og anmoder om en mundtlig forhandling om byens tilbud, og

Julius Tholle (P. Severinsen: Viborg Domkirke, 1932).

som bilag hertil finder vi en afskrift af forplejningskorpsets skrivelse til intendanturen, hvoraf afgørelsen om Viborg eller Randers som garnisonsby fremgår. Det hedder her, at der er blevet nedsat en kommission til nærmere at undersøge, om Viborg eller Randers skal være garnisonsby for en brigadestab og halvbrigade. Overvejelserne er faldet ud til for-

del for Viborg, forudsat at byen opfylder sine løfter til kommissionen. Dog tages der det forbehold, at en revision af hærloven eventuelt kan føre til en reduktion af garnisonen. På denne baggrund får forplejningskorpset pålagt at forhandle med byrådet om at gå i gang med de fornødne byggeforetagender, som man regner med kan være afsluttede i løbet af to år.⁵

Nu skal der altså handles, og det sker også. Man henvender sig til en af byens kendteste arkitekter, Julius Tholle⁶ og beder ham om tegninger og overslag til et eksercerhus og en depotbygning samt til en renovering af den bygning, som bruges til garnisonshospital. 31. januar 1871 fremsender han det ønskede til borgmester Faber tillige med et alternativt forslag om at bygge et nyt sygehus, da han finder istandsættelsen af det bestående for bekostelig. Den samlede overslagspris for alle tre bygninger sættes til 43.000 rdl, heraf 14.000 til nyt sygehus.

Efter at tegningerne var indsendt til de militære myndigheder til godkendelse, var der en masse andre ting, der skulle klares: Der skulle købes jord til de nye bygninger lige op ad eksercerpladsen, komitéen for opførelse af garnisonsbygninger skulle beregne byggeudgifterne, og kommunen skulle søge tilladelse i indenrigsministeriet til at låne de nødvendige penge. Det blev til 25.000 kr. i Viborg og Omegns sparekasse, eller 50 % af udgifterne til depotbygning og eksercerhus, ombygning af sygehus – det nye garnissionssygehus i Rosenstræde blev først opført i 1874-75 – udvidelse af eksercerplads og skydebaner. Resten af pengene kunne kommunen tage af egne midler. Endelig skulle 2. generalkommandointendantur have en redegørelse for alle udgifterne for at kunne vurdere den lejegodtgørelse, som kommunen havde forlangt.

Når man skal vurdere det forløb, der førte til, at Viborg fik lov til at beholde sine soldater, og som gjorde det nødvendigt at sætte byggeri i gang, må man stille sig stærkt tvivlende til den lokale overlevering, at det afgørende for, at Viborg blev foretrukket frem for Randers, skulle være, at ingeniørroberst Glahn skulle være blevet så begejstret for den store eksercerplads, som byen kunne tilbyde, at han valgte Viborg. Det drejer sig om ca. 17 ha, der ligger mellem den nuværende Rødevej, Skottenborg og Skivevej (nu Gl. Skivevej). Med en nedsat kommission til at vurdere de tilbud, som de to byer kunne komme med, kan der næppe være tvivl om, at det har været personer, som har haft indflydelse helt inde i regeringen, der har gjort sig gældende. Og så peger alt på Viborgkredsens folketingsmand og folketingets formand L.N. Bregendahl. Om han har gjort opmærksom på hærlovens bestemmelser om

brigade- og halvbrigadeområder, kan vi selvfølgelig ikke vide; men Viborg var jo den eneste by i sit brigadeområde, der havde soldater.

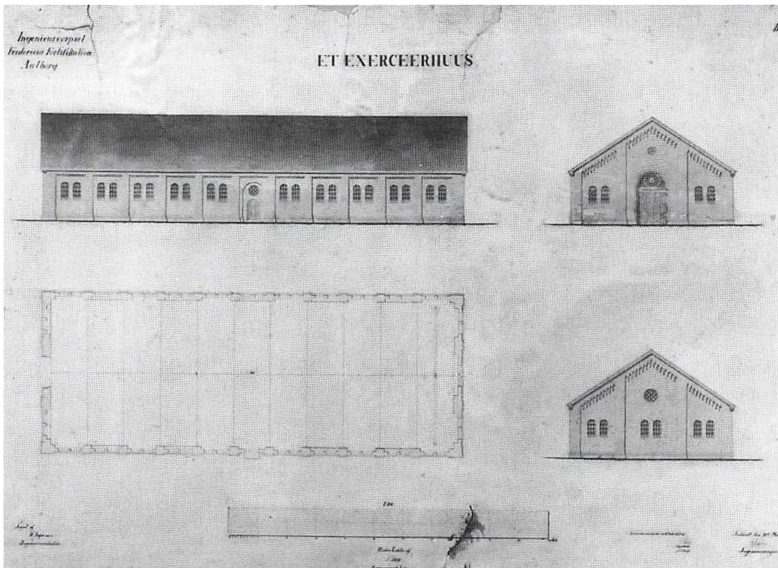
Militært byggeri

Når man ser på det meget omfattende kasernebyggeri, der fandt sted her i landet efter krigen i 1864, er der selvfølgelig tale om en opfølgning af hærloven, der med værnepligten som grundlag ville opbygge en kraftig feltstyrke. Når dette byggeri i helt overvejende grad blev kommunernes opgave, skyldes det deres gamle forpligtelse til at sørge for indkvartering. Som tiden gik, blev dette lagt i faste rammer, så at der i enhver by, der havde soldater, blev oprettet en indkvarteringskommission, der sørgede for og godkendte de kvarterer, som de værnepligtige skulle bo i. Tillige skulle den forhandle med de militære myndigheder om den leje, der skulle betales. Når man imidlertid gik videre og lod den kommunale forpligtelse omfatte også depoter og øvelseslokaler, kan det hænge sammen med den økonomiske fordel, som en by fik ved at have et stort kontingent soldater indkvarteret – et argument, som af og til fremføres i forhandlingerne.

En anden måde, hvorpå den tids militære byggeri adskiller sig fra nutidens, er den rækkefølge, hvori de forskellige bygninger til en kaserne opføres. Således bygges i Odense et eksercerhus i 1870, i 1884-86 bliver et tidligere epidemisygehus ombygget til garnisonens brug, og endelig i 1890-91 opføres de egentlige indkvarteringsbygninger, altsammen for kommunens midler. På lignende måde sker det i Aarhus, Fredericia, Aalborg og Randers, som alligevel får en garnison. Derfor er det helt i forlængelse heraf, at man først bygger eksercerhus og depotbygning i Viborg, og dernæst sygehus i 1874-75. At man først får bygget egentlige kasernebygninger langt ind i dette århundrede, har jeg ikke søgt nogen forklaring på.

Eksercerhuset

Sammenligner man de endnu eksisterende eksercerhuse fra tiden omkring 1870: Fredericia, Odense og Viborg, er der ingen tvivl om, at der har været stillet en række krav til bygningernes udformning og størrelse, bl.a. har de alle et grundareal omtrent som Viborgs på 17 x 45,5 m. Måske har det af ingeniørkorpset udarbejdede projekt til huset i Fredericia været en slags prototype. Når vi gengiver det her i den originale

Plantegningen, som har titlen ET EKSERCERHUS, er udført af Ingeniørkorpset i 1866, og det er identisk med det i 1863 opførte hus i Fredericia. Med udsigten til opførelse af flere huse må huset i Fredericia være blevet gjort til forbillede. Uret over døren i gavlen blev taget som krigsbytte af østrigerne i 1864, og hullet har siden været lukket af en grøn plade. (Forsvarets Bygningstjeneste, Viborg).

tegning fra 1866, skyldes det, at det ikke har været muligt at finde Tholles tegning af eksercerhuset i Viborg. Som det er sket andre steder, har man også her i Viborg taget sin egen arkitekt. Om årsagen hertil har været økonomi, eller det har været af kunstneriske årsager, har det ikke været muligt at finde ud af.

Alle tre eksercerhuse er bygget med facader og gavlparter opdelt af pilastre; oventil er alle afsluttet af gesimser i forskellig udformning, og alle har rundbuede vinduer og døre. Arkitekt Tholles store fortrolighed med den nyklassicistiske stil, som han var oplært i på arkitektskolen, og som han kom i dyb nærkontakt med ved sit arbejde på Viborg domkirke, har gjort, at han har givet eksercerhuset en meget smuk og lidt forfintet udformning. Huset er opført i røde mursten, men facadepartierne mellem pilastrene og i gavlene er afbrudt af korsprægede borter i gule mursten. Oventil afsluttes murfelterne af en rundbuefrise i gule sten, og helt op mod taget ender murværket i en gesims med tandsnit af gule sten, ligesom gavlfladerne afbrydes af en lignende gesims i højde med

langmurenes. Det giver en lethed, at hver af felterne i facaderne har tre mindre, højtsiddende og rundbuede vinduer, medens sydgavlens store rundbuede dør med et stort cirkulært vindue over, og altsammen omgivet af tandsnitgesimser, giver bygningen et monumentalt præg. Og så er det interessant at mærke sig, at over vestdøren, ud mod Rødevej – tidligere eksercerpladsen – sidder en frontispice med en medaljon, som forestiller Viborgs byvåben. På den måde har man fortalt, at det er Viborgs bygning.

At man ikke bare i krigsministeriet og hos de militære myndigheder betragtede opførelsen af depotgård og eksercerhus kun som en begyndelse, er der flere beviser på; men at man også gjorde det i byen, viser følgende uddrag af Viborg Stiftstidendes opsummering af det gamle år og fremblik over det kommende i en redaktionel artikel 30. december 1871: »Vender vi os sluttelig til vort gamle Viborg, da har interessen først og fremmest været knyttet til nu snart hvad den ydre skikkelse angår fuldstændige, restaurerede domkirke – dette herlige menneskeværk, imponerende ved sin storhed, skønhed og ædle rene stil ... Året har, hvad fremdeles bygningsfaget angår, været mere betydningsfuldt end ellers for byen. Foruden to større bygninger, der for kommunens regning er opført til benyttelse for garnisonen som depotlokale og eksercerhus, der har kostet ca. 28.000 rdl. foruden byggegrunden, er der tillige for byens regning i forening med amtet blevet opført et større, velindrettet arresthus ... Ganske vist vil disse større byggeforetagender påføre byen udgifter af ikke liden betydning; men flere af dem har ligefrem været påbudte af forholdene ... Endnu står tilbage opførelsen af en kasernebygning, men hvis påbegyndelse endnu ikke er blevet bestemt, dog er den eventuelle plads hertil udset«.

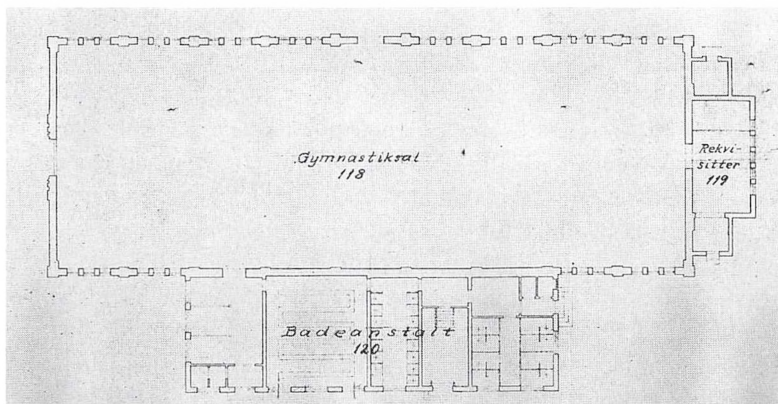
At eksercerhuset er kommunens, betyder at kommunen skal vedligeholde det. I kommunens arkiv findes der adskillige anmodninger fra kommandanten om almindelige vedligeholdelser. Men også større ting skulle på byrådets bord, og så sent som i april 1940 kan borgmesteren meddele, at man har fået indenrigsministeriets godkendelse til at installere et luftopvarmningsanlæg – der har selvfølgelig ikke været varme i huset tidligere – samt et nyt gulv, så der bliver brædder over det hele, og en ny belysning. Om den tidligere belysning fortæller en rekrut fra 1913: »... når vi en vintermorgen i buldrende mørke skulle møde til gymnastik. Der blev sendt en mand hen i vagten for at hente nøglen til gymnastikhuset. Når vi så fik den vældige dørføj lukket op, måtte nogle stykker famle sig frem gennem hele den lange, bælgmørke sal, famle,

indtil vi omsider fandt en trappestige, og så igen på lurenkik finde ud af, hvornår vi stod nedenunder en af gaslygterne, at der var chancer for at komme nær nok til at kunne dreje om på hanen, få strøget en tændstik og få ild på gassen. Når det første blus var tændt, gik det jo glat med resten«⁷.

Få dage efter indenrigsministeriets godkendelse kommer 9. april og besættelsen, og det får byrådet til at spørge: »om arbejdet ville kunne udføres under de nuværende ekstraordinære forhold«. Så vidt jeg ved, blev det ikke til noget.

I perioden 1924-35, hvor kommunen bygger mandskabsbygninger i det nuværende kaserneområde, bliver der i 1932 lavet en tilbygning på eksercerhusets østside, indeholdende en badeanstalt med et nyt indgangsparti til salen. Overenskomsten mellem kommunen, garnisonen og forsvarsministeriet om dette byggeri har jeg ikke kunnet finde, og derfor er det heller ikke muligt at få oplyst, om badeanstalten kun blev indrettet ud fra et krav om bedre hygiejniske forhold for soldaterne, eller om det allerede fra begyndelsen var meningen, at den også skulle kunne bruges af kommunens borgere, som det skete under krigen.

Også de tyske soldater brugte badeanstalten under besættelsen; det fremgår af en svarskrivelse fra byrådet til den tyske øverstkommanderende i november 1940, hvor man efter at have forhandlet med den danske garnisonskommandant siger, at »badeanstalten kan stilles til disposition for den tyske værnemagt hver onsdag, første gang onsdag 27.

Plan over den tilbyggede badeanstalt (Forsvarets Bygningstjeneste, Viborg).

ds. fra kl. 9 form. på følgende betingelser: Den tyske værnemagt betaler forbruget af gas, vand og lys efter måler samt rengøring og andel i løn til bademesteren«. Af de regnskabsbilag, der frem til udgangen af 1944 opgør forbruget ved de tyske soldaters benyttelse af badeanstalten, fremgår det, at aftalen så nogenlunde er overholdt frem til oktober 1941; men i oktober kvartal d. å. har man været der 52 gange. I 1942 bruges den ca. 60 gange i kvartalet, men fra november er der jo heller ikke mere danske soldater i byen. I august måned 1943 er forbruget interessant, fordi man er der så at sige hver eneste dag, men ikke 28. og 29., hvor de tyske soldater formentlig har været i alarmberedskab på grund af den krise mellem den danske regering og besættelsesmagten, der førte til regeringens afgang og de danske soldaters internering.

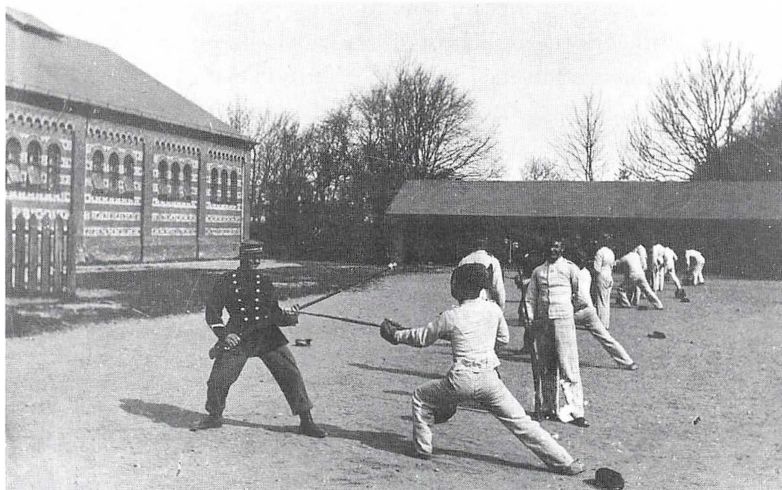
I 1958-59 føres der forhandlinger mellem de kommuner, der har garnisoner, og staten om overdragelse af alle kommunale kaserneetablisser. Der blev enighed om at overtagelsen skulle finde sted 1. april 1959, og til en pris, der blev fastlagt af en nedsat kommission. I Viborg fandt man frem til ca. 1,7 mill. kr., og taksationsskemaet sætter eksercerhuset til et meget beskedent beløb. Kommunen beholdt som bekendt depotgården, som blev indrettet til lejligheder.

Hvad foregik der i eksercerhuset?

Som husets navn fortæller, skulle det bruges til eksercits, der var en helt grundlæggende del af soldatens uddannelse. Selvfølgelig foregik den meste eksercits ude i det fri, men i begyndelsen og når vejret var dårligt, trak man inden døre. Derfor var det meste af gulvet i huset af cement med undtagelse af midterfeltet, der var bræddelagt, antagelig beregnet til gymnastik. En rekrut fra 1901 fortæller, at »eksercits og forberedende skydning var der meget af. De første 2 måneder var vi næsten kun på eksercerpladsen og i gymnastiksalen; men derefter begyndte udrykning til skarpskydning, forposttjeneste og patruljeøvelser«. ⁷ Ikke alene skulle soldaten lære absolut lydighed gennem eksercitsen, men dens egentlige formål var at lære at optræde i felten. Og selv om de tætte formationer, som vi kender fra billeder fra de slesvigske krige, gradvist blev mere åbne, fordi man havde fået de hurtigere skydende bagladerifler, tog det tid, før de erfaringer, man havde hentet i 1864-krigen, blev ført ud i livet; også de krævede eksercits i felten, om end på en anden måde.

Gymnastikken havde til formål at træne og udvikle soldatens krop til

at kunne tåle strabadser og udfordringer. En rekrut fra 1907 fortæller: »Vor gymnastiklærer var oversergent Jensen-Aaris. Han kunne holde hele kompagniet i ånde, når han satte ind med sine inspirerende, flammende ord som: Nu har jeg været gymnastiklærer i 16 år, så jeg ved nøjagtig, hvad der kan præsteres. I kan ikke snyde mig«⁷. En anden, fra 1892, beretter: »I gymnastiktimen havde vi en øvelse, som jeg absolut ikke syntes om eller rent ud sagt ikke turde give mig i kast med. Den bestod i, at man skulle tage tilløb og løbe op ad en ca. 20 tommer bred planke, der var skråtstillet i 45 graders vinkel (den kaldtes eskaladeringsbrættet). Enten man nåede helt op eller kun delvis, måtte man bøje sig ned og gribe fat om siderne af planken og på den måde entre baglæns ned. (Det var datidens feltbane) ... Når gymnastiktimen var forbi, blev der kommanderet: klæd om, og i det samme nu fór hver hen til sin mundering, fik gymnastiksko og drejlstøj i tornystret, kom i alt klunset med støvler, lædertøj m.m. Og hvad var så drivkraften til denne hurtighedspræstation? Ja, det var såmænd, at de to sidste af hver deling blev holdt tilbage til at feje eksercerhuset«.⁷ I gymnastikken var der mere direkte soldatermæssige øvelser, bl.a. bajonetfægtning. En rekrut fra 1913: »Vi fik på et kyrads, en svær maske og endvidere en svært polstret handske til at dække venstre hånd. Det var ikke fri for at minde noget

Bajonetfægtning i det frie bag Eksercerhuset. (Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune).

om riddertidens rustninger. Og sikke stød, der kunne langes ud! Det kunne godt give nogle slemme pletter på armene, om man ikke dækkede sig⁷.

Efter krigens afslutning var eksercerhuset i meget dårlig forfatning, bl.a. var gulvet helt ødelagt, så det ikke kunne bruges af det nyindkaldte mandskab, der måtte have gymnastik i det frie. Efter at det var sat i stand, blev huset i stigende grad også benyttet af byens forskellige idræts- og sportsklubber. I 1955 lukkede byrådet badeanstalten for offentligheden efter ibrugtagningen af en ny i Grønnegade; men eksercerhuset holdtes fortsat åbent for badminton, gymnastik og fodboldtræning, håndbold og tennis, og i 1956 anbefaler skoleudvalget, at den frivillige træning af dregehåndbold kan få plads i huset. Det er tydeligt, at huset har gjort god fyldest i en by, som endnu manglede idræts-haller. Også til større møder og arrangementer blev huset brugt. Jeg husker, at et stiftsmenighedsrådstævne en gang i 1960-erne, blev holdt i huset, og i 1964 gav det plads for en stor mindeudstilling for krigen i 1864.

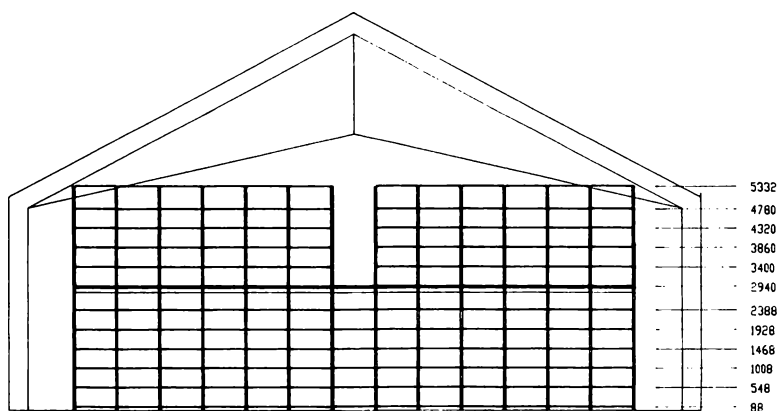
Eksercerhuset bliver arkiv

Landsarkivet, som ved sin opførelse i 1890-91 blev nabo til eksercerhuset, havde efter krigen kig på dette til kommende udvidelser, og ved ringlyste deklARATIONER mellem kommunen og arkivet i 1959 og 1967 bliver der givet arkivet muligheder for udvidelse mod nord og øst, og i en lignende deklARATION fra 1967 forpligter forsvarsministeriet sig til at respektere forkøbsretten. Stor bliver derfor bestyrelsen på Landsarkivet, da det viser sig, at eksercerhuset i februar 1971 uden dets vidende er blevet fredet i klasse B (udvendig bevaring) efter indstilling fra det særlige bygningssyn og en derpå følgende forhandling i kulturministeriet. Både rigsarkivar som landsarkivar gør kraftige indsigelser mod fredningen, fordi man derved binder arkivet til at bruge bygningen uden at kunne ændre dens ydre, endsige rive den ned. Af de mange breve, der går mellem arkiv og ministerium fremgår det, at rigsarkivar Johan Hvidtfeldt, der kendte forholdene i Viborg meget godt fra sin tid her, vil prøve at få fredningen omstødt. Da ministeriet udbeder sig det særlige bygningssyns opfattelse, siger man bl.a. : »Det fremgår af sagens akter, at Landsarkivet er af den opfattelse, at det er en uomgængelig nødvendighed, at bygningen nedrives, for at Landsarkivet kan få tilstrækkeligt areal til dækning af fremtidige pladsbehov. Det forekommer synet

muligt, at man – i stedet for at nedrive den historiske bygning for at opnå plads til et tilsvarende antal kvadratmeter – skulle kunne lade den eksisterende bygning indgå i en fremtidig udvidelse».

Efter denne lidt dramatiske episode er tiden gået, og arkivet har hen ad vejen fået sine pladsproblemer klaret ved at leje sig ind ude i byen; men i 1993 viste der sig mulighed for at købe huset af forsvarsministeriet. Da man overtog huset i midten af oktober, var planerne for husets indretning og udnyttelse allerede klar, så at man kunne gå i gang næsten med det samme og tillige foretage en ombygning i den ældste arkivbygning, så at der bliver mere plads i den nye læsesal til de mange, der besøger arkivet.

Udvendigt må eksercerhuset ikke røres, ud over at den kedsommelige badeanstalt på østsiden er blevet fjernet, så at huset nu fremtræder i sin oprindelige skikkelse. Indvendig er den store sal indrettet til opbevaring af arkivalier, som vil blive anbragt i et kæmpemæssigt system af stålreoler, der rager godt 5 m op i rummet. Midt oppe i reolsystemet er der anbragt en gennemgående perforeret stålplade, der inddeler det i to etager, og derved lettes adgangen til de øverste hylder. Det samlede antal hylde-meter er ca. 7 km, og heraf, fortæller man, er allerede om ved 3 km taget i brug. Når man går ned langs hylderne, kan man se række efter række med arkivkasser med arkivalier fra amter, kommuner og tingsteder. Gennem EDB-styring er man i dag i stand til at udnytte reolplad-

Tværsnit af det store reolssystem i det nyindrettede eksercerhus (Landsarkivet for Nordjylland).

sen fuldt, så man ikke behøver at lade tomme pladser stå til senere arkivalier fra samme embede.

Når man i dag ser, hvordan Landsarkivets særprægede og tidstypiske bygning klæder det lige så karakteristiske eksercerhus, må man glæde sig over, at eksercerhuset blev fredet, og at de to bygninger er kommet til at tjene det samme formål, så at det hus, der er bygget til noget helt andet, er blevet indrettet så godt, som sket er, til en ny opgave, som det forhåbentlig kan være rammen om i mange år.

Noter

1. Politikens Danmarkshistorie, 1962-66, bind 11, side 509 f.
2. Niels Peder Jensen (1830-1918) var født i København og oprindelig uddannet ved handel, men gennem sin frivillige deltagelse i Treårskrigen kom han ind på den militære løbebane, der medførte, at han som kompagnikommandør deltog i 1864-krigen. Allerede på dette tidspunkt var han begyndt at interessere sig for politik, og det er vel grunden til, at han kom i Viborg byråd i 1869. Efter sin Viborgtid blev han ansat ved generalstaben, som bl.a. gav ham medlemskab af en kommission, der skulle udarbejde nye taktiske og operative bestemmelser for fodfolket. Fra 1874 og ti år frem var han folketingsmand for Højre i Randerskredsen; men han var ikke udelt tilhænger af Estrups politik, bl.a. var han modstander af provisorierne og den form, hvorunder Københavns befæstning blev gennemført. Han har et omfattende militært forfatterskab bag sig.
3. Laurids Nørgaard Bregendahl (1811-72) var fra Skørping og blev juridisk kandidat i 1834. I 1842 kom han til Viborg som overretsassessor. Efter at han herfra blev valgt til Den grundlovgivende Rigsforsamling 1848, fortsatte han som folketingsmand for Viborgkredsen til sin død, fra 1859 var han tillige formand for Folketinget. I 1850 var han forslagsstiller til kreditforeningsloven og tog i naturlig konsekvens heraf initiativ til dannelsen af Kreditforeningen af jydsk Landejendomsbesiddere. Det skyldes givetvis ham, at kreditforeningen fik sit hjemsted i Viborg. Han var formand for den indtil sin død.
4. »Soldat i Viborg«, 1965, side 28f.
5. Viborg Kommunearkiv, D 33, 1300.
6. Julius Tholle (1831-71) stammede fra København og kom meget tidligt på Kunstakademiets arkitektskole, hvor han i forbindelse med sin afgangseksamen fik den store sølvmedalje. Efter at han i 1863 havde fået den lille guldmedalje, blev han ansat hos arkitekt N.S. Nebelong som konduktør ved det store arbejde med genrejsningen af Viborg domkirke. Selv om han kun havde overledelsen af dette arbejde i den månedstid, der gik mellem Nebelongs og hans egen død i efteråret 1871, blev hans betydning for kirkens udformning meget stor. Også på anden måde kom hans virke til at præge Viborg: Han blev således arkitekt på Den gamle Salonbygning (1867), Stiftsmuseet på Hjultorvet, oprindelig bygget til kreditforeningen, men senere overtaget af Hedeselskabet (1868). Også en del andre huse i Viborg har han været arkitekt på, og inden sin død nåede han at projektere Råd-, ting- og arresthuset. I alle hans arbejder var han en fin og skolet repræsentant for den senklassicistiske retning inden for dansk arkitektur.
7. Alle hentet fra soldatererindringer i »Soldat i Viborg«, 1965, side 65, 43, 50, 40 og 63.

Det var meningen, at jeg skulle have skrevet denne artikel sammen med den kendte lokalhistoriker, kaptajn A. Vejen-Andersen, som desværre døde, inden vi var kommet i gang med arbejdet.

For hjælp og vejledning vil jeg takke Lisbeth Torp. Forsvarets bygningstjeneste, pens. kaptajn H.J. Wigh og Landsarkivet.

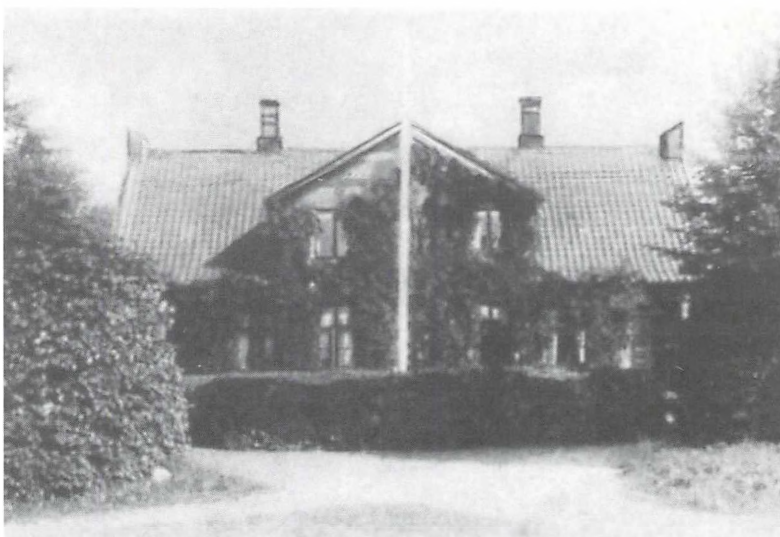
Morten Øllgaard, f. 1922, provst, fhv. sognepræst i Vorde-Fiskbæk-Romlund, formand for Historisk Samfund siden 1972. Har til årbogen 1978 skrevet »Historisk Samfund 1928-78«.

Aakjærs venner i lægeboligen i Sjørup

Holstebrovej og Skivevej krydser hinanden i Sjørup. Placeret nordvest ved krydset ligger et hus, som er opført i 1883. I dette hus boede fra 1889 til 1910 distriktslæge Rambusch og hans familie. I 1910 rykkede afløseren dr. West ind. Fra 1963-71 var der telefoncentral i huset, og siden januar 1987 har Bodil og Jørgen B. Sørensen beboet det. Bodil Sørensen har indrettet hele den østlige ende til sin marskandiserbutik. Her lå Rambusch's ventesal, konsultation, kontor og spisestue.

Og ovenpå, i værelset mod øst, var det Jeppe Aakjær boede. Især i årene 1901-07 opholdt Aakjær sig tit her. Han skulle op ad trappen i vest og hen over loftet for at komme til værelset.

Sigurd Harald Alfred Rambusch, præstesøn fra Sdr. Omme, født

Lægeboligen i Sjørup, hvor ægteparret Rambusch levede fra 1890 til 1910. På lofts-værelset skrev Jeppe Aakjær i 1906 Rugens Sange.

1861, fem år ældre end Aakjær, var eneste ansøger til stillingen som distriktslæge i dette store distrikt. Han fik embedseksamen i 1888, blev samme år gift med fru Johanne og fik stillingen i Sjørup i 1889, den 6. juni, efter et års tid som læge i Selde.

Johanne Rambusch var købmandsdatter fra Nykøbing M., født Faar-toft i 1865, et år ældre end Aakjær. Der havde ikke været de bedste forhold i hendes hjem. Hun ville gerne have studeret, men det kunne der ikke blive tale om.

To ting kom til at betyde meget for hende: et ophold på to år i Jakob Knudsens hjem, præstegården i Lejrskov, hos pastor Jens Lassen Knudsen, hvor hun var i huset, og et ophold, i øvrigt sammen med Jakob Knudsens søster, på Askov højskole i 1884.

Præstehjemmet i Lejrskov var gammeldags-patriarkalsk, men åndeligt levende; med sig derfra (skriver hun mange år senere) fik hun gudsfrygt og pligtfølelse.

Johanne og Sigurd Rambusch fik tyve gode år i Sjørup.

Det lader til, at Rambusch fra starten af har sat sig for at beskrive sit distrikt grundigt. Den medicinsk-topografiske afhandling, som kom i 1906¹, bygger på årene 1890-1904, altså de første 15 år på stedet. En særdeles grundig gennemgang af distriktet på alle leder og kanter, fyldt med statistikker over dette og hint, altså et videnskabeligt skrift, som da også blev optaget i Månedsskrift for Sundhedspleje. Selv om den er knastør for det meste, kan den anbefales også som et lokalhistorisk bidrag. Den er omtalt i Skiveegnens Jul for 1991².

Rambusch skrev mange andre videnskabelige afhandlinger, som blev anerkendte. Han korresponderede med andre læger og naturvidenskabsmænd, over 100 breve er bevarede. En enkelt af hans artikler, der handlede om medfødt natteblindhed, blev i 1909 udgivet af Videnskabsbernes Selskab³.

Men han gik også op i sang og musik, var god til at læse op, han læste Frøding, Drachmann og jyske digtere.

Lad os ikke glemme, hvor fysisk anstrengende det må have været at være læge dengang i et stort distrikt, med lange daglige og natlige køreture med hestevogn i al slags vejr og føre. Historier herom lever stadig på egnen.

Den spinkle Johanne Rambusch beskrives som charmerende, med en stærk vilje og en stor personlighed. Hun var antimilitarist, gik tidligt ind

Johanne Rambusch – af mange betragtet som en større personlighed end sin mand. Johanne Rambusch var kvindesagsforkæmper.

for kvindernes valgret; nogle af hendes kvindesagsforedrag er bevarede⁴. Jeg ville gerne have set hendes reaktion, hvis hun havde set en passus i en Sundhedslære for Kvinder fra 1892: »Pigebarnets hjerne og intellektuelle udviklingsmulighed er ikke den samme som drengens, i det mindste er det kun undtagelsesvis, at de er ligestillede i så henseende.«⁵.

Det var hende, der angav den politiske tone i hjemmet. Hun befandt sig på den radikale fløj af Venstre, selv fra et venstrehjem, han fra et højrehjem. Det var ham, der rettede sig ind efter hende. De holdt Politiken og i nogle år, også Ekstrabladet.

Begge var med ved oprettelsen af Det radikale Venstre i Odense i 1905. Dette hus i Sjørup har haft besøg af Zahle, Munch, Rode, Slengerik, Bramsnæs (ægteparret var med til at arrangere radikale møder på egnen). Og takket være Aakjær har huset været gæstet af blandt andre Skjoldborg, Jakob Knudsen, Carl Ewald og Achton Friis; sidstnævnte boede her ligesom Aakjær i længere perioder, og der findes en tegning af Achton Friis fra 1903, der viser ægteparret Rambusch sammen med datteren Anna⁶. De havde også mange lokale venner, lærer Daugbjerg i Vroue, dyrlæge Wollesen i Sjørup og mange andre.

I dette frisindede hjem kunne alt diskuteres. Der var grobund for dybtgående samtaler af social, kulturel og politisk art. Dog holdt Rambusch og Aakjær sig fra at diskutere kristendom, på det punkt ville Rambusch ikke røkkes.

Fru Johanne mødte bebrejdelser for at forsømme mand og børn på grund af sit skriverseri og rejseri. De mødte også bebrejdelser for at have »sådan en« som Aakjær boende. Aakjær var endnu ikke synderlig populær på sin hjemegn. »Vredens Børn« fra 1904 var ikke gået upåagtet hen, og bestille noget ville han jo heller ikke. Men da var det Rambusch, der sagde fra. »Folk kan tage hvilken læge, de vil; men jeg bestemmer, hvem der skal være gæst i mit hjem«.

Det blev frugtbare år i Sjørup. Da lægeparret kom dertil i 1889, var der hverken have eller hegn. Rambusch merglede og gødede og fik en fin have ud af det, også med sjældne vækster.

Men frugtbarheden kom også til udtryk på anden vis. Fem børn fik de, det klarede Johanne og Sigurd Rambusch på syv år, fra 1889 til 1896. Fire drenge og een pige. Datteren var nummer to, hun blev gift med en dommer i Svendborg. Sønnerne endte alle fire i gode stillinger i henholdsvis England, Aarhus, Esbjerg og New York.

I 1910 brød ægteparret op fra Sjørup. Rambusch havde søgt og fået embedet som stiftsfysikus i Aalborg. Men han blev snart indhentet af sygdom og døde allerede i 1919, 58 år gammel. Aakjær skrev en mindeartikel i Politiken samt verset på hans gravsten på Vroue kirkegård. Johanne Rambusch blev næsten 80 år gammel og døde i 1944; hun nåede at få skrevet sine erindringer, hvor Sjøruptiden har en fremtrædende plads⁷.

Der kan næppe herske tvivl om, at også han betragtede tiden i Sjørup som sit livsværk og som en virkelig god tid. I de ni år, han havde tilbage efter 1910, længtes han efter både stedet og menneskene der. Rambusch slutter en artikel fra 1909 om Hedens dyreliv med ordene:

»Hedens dyr er som hedens mennesker; de har noget af det oprindelige over sig. De siger deres mening rent ud og lader fejl om, hvad andre mener. De fører deres liv, som de vil, åbent og stærkt. Der er friskhed og naturlighed over dem. Kom selv og se!«⁸.

Rambusch var med til at få en telefoncentral etableret i Sjørup. Der krævedes ti abonnenter, der meldte sig kun otte, så derfor tegnede lægen og dyrlægen sig for hver to abonnementer. Denne central eksisterede fra år 1900 til 1971, da den blev automatiseret. Den første centralbestyrer

Sigurd Harald Alfred Rambusch, født 1861, død 1919. Han var læge i Sjørup fra 1890 til 1910, da han blev distriktslæge i Aalborg. Han er begravet på Vroue Kirkegård.

hed Maren Christensen. Maren efterfulgtes som centralbestyrer af sin datter Kirsten, som igen efterfulgtes af *sin* datter Alma, til 1971. Det er måske landets eneste landtelefoncentral betjent af tre generationer i lige linje, og ikke af andre.

Maren Christensen var en af familien Rambusch's nære venner. På Æ Fjandboarkiv findes et brev fra Rambusch i Aalborg til Maren Christensen. Det er skrevet i 1915, som Rambusch skriver, på treårsdagen efter han blev ramt af den sygdom, som skulle føre til hans død. Det år havde Johanne Rambusch nået et af sine politiske mål, nemlig kvindernes valgret. Fredssagen lå det tungere med i 1915.

Arkivets eksemplar er en kopi af originalbrevet, udlånt af Maren Christensens barnebarn Roy Sørensen, Sjørup. Her skal hidsættes to små citater fra dette brev, som i alt fylder to maskinskrevne sider⁹:

1. citat:

Vore hjerter er i Sjørup, om end vi ikke på nogen måde har det mindste at klage på Aalborg; folk er flinke nok, men det er ikke Sjørup, og det må De fortælle både i Sjørup og i Aalborg til enhver, der gider høre på det. Vi længes gør vi, og det mange gange.

2. citat:

Hils alle vennerne i Sjørup, dem i Deres eget hus ikke at forglemme. Ja, kort sagt alle, der endnu mindes os med venlighed. Alle børnene er raske og tilfredse, Anna er jo sygeplejerske, Erik læser til student, Viggo er flittig og Esse har taget maskinisteksamen og fået 95 kroner i præmie. Madammen hersker enevældigt over alle valgretskvinder og har det godt. Hils dr. West på det bedste og lev vel allesammen. Deres gamle doktor, Rambusch.

I forordet til *Rugens Sange*, 9. udgave 1926, Gyldendal, skriver Aakjær, at tiden i Sjørup, mens *Rugens Sange* blev til på stribe, var en af de lykkeligste perioder af hans liv. Han havde gået med planen om disse sange et stykke tid, men det ville ikke rigtig blive til noget. Han havde prøvet at komme i gang i Jebjerg sommeren 1905, men måtte rejse tilbage til København med i den henseende uforrettet sag.

Lige efter nytår 1906 slog Aakjær sig, som så ofte før, ned hos vennerne i distriktslægeboligen i Sjørup, hos Johanne og Sigurd Rambusch. Her følte han sig hjemme, – her var han respekteret som digter og som menneske – som hos gårdejer Per Odgaard i Tastum og hos mejerist Esper Andersen i Jebjerg.

Og nu gik det slag i slag med *Rugens Sange*, som for langt de flestes vedkommende blev til fra først i februar til lidt hen på sommeren. Hver gang et nyt digt var færdigt, så ned ad trappen og læse det for fru Rambusch eller, hvis lægen ikke var på sygebesøg, for dem begge. Aakjær digtede bedst med en melodi i hovedet, så af og til bad han fru Rambusch spille en melodi igennem flere gange, inden digtet tog form.

Nys sad her en sanger og knytted med magt
genstridige tanker til rytmernes takt;
da våren sig nærmed, han greb til sin hat;
men så tog plantagens småsangere fat;
de ejer talentets den guldslagne mønt,
og de vil fuldende, hvad jeg har begyndt;
utrættet de kvidrer hver morgen på ny
om doktorens bolig bag granhækkens ly.
(25. juli 1906)¹⁰.

Niels Hauge

Noter

Min hovedkilde, så vidt angår distriktslægeparret, er en artikel i Fra Viborg Amt 1964 af dr. Rambusch's sønnesøn, overarkivar Sigurd Rambusch: Dr. Rambusch i Sjørup. Træk af livet i Sjørup lægebolig omkring år 1900.

I øvrigt henvises til følgende:

1. Sigurd Harald Alfred Rambusch: lagttagelser over Midtjyllands Hedeegne 1890-1904; et medicinsk-topografisk Bidrag. Levin og Munksgaards forlag, 1906. Særtryk af Maanedsskrift for Sundhedspleje juni-august 1906.
2. Niels Hauge: Aakjærs ven skrev bog om egnen, i Skiveegnens Jul 1991, forlaget Thise.
3. Afhandlingen »Den medfødte natteblindheds arvelighedsforhold«. Se Fra Viborg Amt 1964 side 93.
4. Fra Viborg Amt 1964 side 97.
5. Fr. Howitz: Bidrag til en Sundhedslære for Kvinder, 1892. I Fogtdals Illustreret Tidende nr. 8 side 34.
6. Fra Viborg Amt 1964 side 97.
7. Johanne Rambusch's erindringer er så vidt vides ikke trykt i bogform. De har været bragt i Skive Folkeblad i marts-april 1941. Æ Fjandboarkiv, sag A 296.
8. Hedebogen. Det Milo'ske Forlag, Odense. 2. oplag 1910. En samling fortræffelige lokalhistoriske artikler, udgivet for at »forøge interessen for den for vort fædreland så betydningsfulde sag, som landets tilkultivering er«, som det hedder i forordet. Blandt forfatterne kan nævnes Villads Christensen, Evald Tang Kristensen, Lüttichau, Daniel Bruun, Mentz og altså Rambusch.
9. Æ Fjandboarkiv, sag nr. A 295.
10. Jeppe Aakjær: Samlede Digte. Mindeudgave 1931. Bind I side 320.

Artiklen bygger delvist på manuskriptet til et foredrag holdt på en Aakjær-tur den 29. august 1993, som gik blandt andet til Sjørup. Turen var arrangeret af Historisk Samfund i Skive.

Hvad en kirkebog beretter om

I 1646 bestemte kongen – Christian den 4. – at der i hvert sogn af præsten skulle føres en såkaldt kirkebog med oplysning om datoen for dåb og begravelse (ikke fødsel og død). Desuden dato for trolovelse og vielse. Det var jo begyndelsen til en slags folkeregistrering og havde vel også en skattemæssig baggrund.

Men det gik trægt med gennemførelsen af disse udmærkede tanker. Flere forordninger herom fulgte. Men først i 1700 kom der skred i tingene, idet biskopperne skulle påbyde præsterne at gå i gang med bogføringen. Der var i starten ingen autoriserede bøger. Det var overladt til præsterne selv at finde ud heraf. De første bøger er for manges vedkommende ikke alt for let tilgængelige. Ikke alle præster var lige store mestre i skriveteknikken eller med udpræget ordenssans. De forskellige begivenheder blev nok indført i datoorden, men imellem hinanden og de begyndte som regel året med 1ste søndag i advent fremfor kalenderåret.

I 1812 kom der en forordning, som indførte fortrykte skemaer med flere oplysninger. Nu skulle bøgerne føres i to eksemplarer (det andet som regel af degen). De måtte aldrig opbevares under samme tag af hensyn til faren for ildebrand. Mange kirkebøger var gået tabt ved præstegårdsbrande – det var således sket i Hjerminde og Vinkel. Omkring 1840 indførtes ved dødsfald også dødsårsagen.

Det var som nævnt præstens opgave, idet han var en af de få i landsbysamfundet, der kunne læse og skrive. Han var jo også den, der havde livets store begivenheder: liv og død, dåb og begravelse, tæt inde på livet.

Alt i alt rummer de gamle kirkebøger mange oplysninger om forfædrenes liv og virke, ligesom de er et solidt fundament i al slægtsforskning.

Her skal kort berettes om usædvanlig mange dødsfald i et lille landsogn – Mammen – i året 1779, nemlig 51.

Årsagen er desværre ukendt. Muligvis har det været en epidemi. Men en katastrofe må det have været for et lille samfund. Til sammenligning skal anføres, at der ved vor første egentlige folketælling i 1787 boede 55 husstande med i alt 287 personer i sognet. Det vil sige, at i 1779 døde op imod en femtedel af alle beboerne. Desværre har sognepræsten –

Zimmermann, der virkede fra 1745 til 1795 – intet noteret om dødsårsag, kun de pågældendes navne og alder. Ej heller har han anført noget herom i embedsbogen – Liber Daticus, en bog hvori vigtige lovbestemmelser for embedet og andet af interesse kunne anføres. Mærkeligt, at der om en så ejendommelig – og alvorlig – hændelse intet er anført.

Sygdommen – epidemien – har naturligt strakt sig til mere end eet sogn – Mammen. En indberetning, som præsterne i Middelsom herred har indsendt til provsten, Cl. P. Müller i Vester Velling og herfra ekspederet til biskoppen i Viborg oplyser:

	Fødte	Døde i kirkeåret 1779	Folketal 1787
Ø. Velling, Helstrup, Grensten	9	24	512
Langå, Sdr. Vinge	11	36	546
Hjermind, Lee, Hjorthede	14	29	677
Bjerring	5	10	185
Mammen	6	51	287
Vindum	16	17	360
Vinkel, Rind	15	20	462
V. Velling-Skjern	24	42	660

Mammen kirke.

Men også syd for Gudenåen i nabosognene Sahl og Gullev (Houlbjerg herred) har sygdommen floreret.

Lederen af arkivet i Bjerringbro, Randi Ottesen, har gjort mig opmærksom på et notat i Kirkebogen for Sahl sogn – 1779 – af sognepræsten Henrik Bøtcher, der skriver:

»Efter en sterk, højst utaalelig, vedholdende varme og heede i denne sommer (som ellers var fruchtbar) gik det saavit at Høstfolkene her og der styrtede og døde paa Marken under Høstarbeidet – men saasart Høsten hadde ende imod enden af August, yttrede sig her i sognene og mange steder i Landet Blodgang blandt Folk – hvoraf mange her i sognene efter en sær ynkværdig og smærtefuld sygdom hendøde i hobetal, uagtet Medicin blev brugt og Districts Kirurgen til de syge blev hentet, hvilken sygdom folk i begyndelsen ikke ansaae saa farlig og smitsom, som det dog strax viste sig, da hele Byer med folk, unge og gamle med eet blive angreben, saa at her i sognene var der den dag og flere dage, da ikke mindre en 9 liig og eet blev begravet«.

Alvoren i disse ord understreges også af, at i Sahl døde i august 28 personer.

Men tilbage til kirkebogen i Mammen.

De mange dødsfald fordeler sig således over årets måneder:

Januar	1	Juli	0
Februar	0	August	3
Marts	4	September	32
April	1	Oktober	10
Maj	0	November	2
Juni	1	December	2

Der er næppe tvivl om, at der har været tale om en epidemi. Vaccination var endnu et ukendt begreb, og læger ikke almindelige. Til gengæld havde man kloge mænd og koner, men de kunne med deres »husråd« næppe stille meget op. Hygiejnen var beskednen, og armod og fattigdom langt fra ukendte begreber.

Antallet af dødsfald er meget større i september måned end for resten af året.

- 9. september dør der 5 personer.
- 16. september dør der 6 personer.
- 19. september dør der 6 personer.
- 23. september dør der 4 personer.
- 26. september dør der 4 personer.

Aldersmæssigt fordeler dødsfaldene sig således:

Alder: 0-2, 2-10, 11-20, 21-30, 31-40, 41-50, 51-60, 61-70, over 70 år.

Sept.: 5 7 2 3 2 2 4 3 4

Hele

året: 8 12 5 4 3 6 6 4 5

Man lægger især mærke til det store antal børn, det er gået ud over. Den store børnedødelighed var dog ikke ualmindelig disse år.

Således døde i 1756 i pastoratet 23 børn og 3 voksne (heraf 18 i Mammen)

1761 døde i pastoratet 7 børn og 8 voksne

1764 døde i pastoratet 14 børn og 4 voksne

1766 døde i pastoratet 11 børn og 16 voksne

1770 døde i pastoratet 11 børn og 15 voksne

Det store antal børnedødsfald skyldes formentlig bl.a. børnekopper. Først senere tog bl.a. præsterne fat på vaccination. Niels Blicher i Vium var også på dette felt foregangsmand.

Men den tidligere benævnte sygdom, blodgang – som var meget smitsom – har sikkert været det, der i dag benævnes dysenteri. Altså en mave-tarmsygdom med blod i afføringen.

Sygdommen florerede temmelig længe på Skjern gods, hvor godsforvalter Svendsen og skovrider Sandberg udfoldede store bestræbelser for at hjælpe de hårdt ramte folk, animeret af grevinde Skeel på Ulstrup slot.

Men der er ingen tvivl om, at epidemiens følger rakte adskillige år ind i fremtiden. Folketallet i Mammen var i 1787 på 286 personer. I 1801 var der 303, i 1834 373 og i 1845 422. I 1870 nåedes 606 for i 1930 at kulminere med 775.

H.P. Nielsen

Kildemateriale:

Kirkebøgerne i Mammen og Sahl sogne. 1777-1813. Provst Cl. Müllers indberetning for året 1779.

*Formandsberetning til Historisk Samfunds generalforsamling i
Sortebrødrehus, Viborg, torsdag den 14. april 1994.*

Når jeg ser tilbage på 1993, må jeg konstatere, at det har været et godt år for Historisk Samfund, og det skulle gerne fremgå af min gennemgang af årets aktiviteter:

1. Først vores møder, som begyndte

a) 18. marts, hvor der var ca. 50 mennesker til at høre forstkandidat E. Oksbjerg fortælle om Danske Skove omkring år 1700. Jeg husker foredraget som et meget spændende, hvor vi fik en masse at vide om skovdrift, som vi ikke vidste i forvejen, og det blev samtidig understreget, hvor vigtig skoven har været for det danske samfund.

b) 15. april havde vi generalforsamling på Viborg-seminariet med efterfølgende foredrag af Birgit Løgstrup om 200 års landbrug i Viborg kommune. Her var der også godt besøg til et levende foredrag om vores nærmeste omegn, og de væsentlige forandringer, der næsten på alle felter er sket inden for dette erhverv.

Mødet var et led af en foredragsrække, som Historisk Samfund holdt sammen med en del andre medlemsforeninger inden for Folkeuniversitetet; men det forsøg kommer til at flyve af sted som en enlig svale, fordi det viste sig, at det skabte intet gehør for en sammenhængende foredragsrække om et fælles emne.

c) 18. november var museumsinspektør fra Limfjordsmuseet i Løgstør her og fortalte til et beskedent antal mennesker om samspillet mellem landskab og mennesker ved Limfjorden. Der var her tale om et fornemt vue ned gennem tiderne fra de ældste mennesker, der levede af fjord og land frem til vores tid, hvor mennesket for alvor har grebet ind i naturens gang.

d) 23. november var vi sammen med Grænseforeningen om at høre museumsinspektøren fra Danevirkemuseet fortælle og vise film om Danevirke. Og det helt ejendommelige ved denne aften var, at vi efter at have set den knap et år gamle film, derefter fik at vide, at meget af det, som den viste og fortalte om, siden er blevet mere eller mindre kuldkaftet på grund af nye fund, som afgørende har ændret ved voldens alder.

2. Der har været 2 udflugter af meget forskellig karakter:

a) 4. september til Løgstør og Nibe, hvor man i Løgstør og Sebber-

sund fik en masse at vide omkring Limfjordens betydning ned gennem tiden – senere fulgt op af det ovenfor nævnte foredrag. I Nibe så og hørte man om de nyfundne kalkmalerier i kirken.

b) 6. oktober var der udflugt til Grundfos i Bjerringbro, og der fik vi at høre og se en moderne industrihistorie, som begyndte med en enkelt pumpe og i dag er blevet til en virksomhed, som bl.a. producerer ca. 30.000 cirkulationspumper pr. dag.

3. Som et nyt tiltag skal jeg nævne, at Historisk Samfund sammen med LIVA – Sammenslutningen af Lokalhistoriske arkiver i Viborg amt – har søgt at skabe et samarbejde mellem historisk interesserede foreninger og arkiver inden for amtet. Det startede med et møde i Stoholm, hvor alle interesserede var indbudt – 9. september – og her fandt man frem til, at et samarbejde inden for amtet kun kunne få betydning med hensyn til særlige opgaver, men samtidig opfordrede man de historiske samfund til at tage initiativ til at skabe et samarbejde mellem historiske foreninger og arkiver i deres område. Et sådant møde indkaldte Historisk Samfund til 30. november på Bjerringbro lokalhistoriske arkiv. En meget stor del af områdets foreninger og arkiver var mødt frem, og der viste sig stor interesse for en eller anden form for samarbejde, hvortil der blev skitseret forskellige muligheder, som man fremover på de kommende årlige møder skal konkretisere og føre ud i livet.

4. Årbogen 1993 blev noget af en succes med sine store lokalhistoriske artikler: Om Borgvold, om Tapdrup kirke, om fiskerliv i Kvols og om Jord og mennesker i Vorde Sogn. Den gode omtale, som årbogen fik, kom til at betyde, at den medlemsnedgang, som vi har oplevet gennem de seneste år, er blevet vendt, så at vi har fået ca. 40 nye medlemmer.

5. Så skal jeg også nævne, at bestyrelsen har taget bestemmelse om, at den fortegnelse over indholdet af Historisk Samfunds årbøger 1929-72, som nu er ganske udsolgt, skal fremkomme i en ny skikkelse, som fører frem til i dag. Det er endnu ikke bestemt om den, som den tidligere, skal udkomme som en del af en årbog, eller den skal komme som en særskilt publikation.

6. Sluttelig skal jeg nævne, at vores møder har været holdt forskellige steder i 1993: Først på Biblioteket, så på Viborg-seminariet og sidst her i dette lokale, men da der nu igen bliver mulighed for at benytte »skolestuen« på Museet, vil vi nok vende tilbage til dette lokale for de fleste af møderne og »nøjes« med at holde generalforsamling her i Sortebrødrehus.

Det blev en lang redegørelse, og den skal slutte med en tak til vore medlemmer for det år, som er gået, og til bestyrelsen for en god indsats.

Husker De – København?

Københavns Stadsarkiv opfordrer alle, der har kendt København i mellemkrigstiden eller under og efter 2. verdenskrig, til at skrive deres erindringer om København og sende dem til Stadsarkivet.

Stadsarkivet håber, at især alle folkepensionister i Danmark, der har boet i København eller opholdt sig der i deres barndom eller ungdom, vil bidrage med erindringer. Erindringerne vil blive bevaret i Københavns Stadsarkiv, og vil blive læst med interesse af fremtidens historikere. Vi ved nemlig ikke så meget om almindelige menneskers liv, hvis vi ikke får hjælp til det – og helst fra så mange som muligt. Jo flere, der skriver, jo mere værdifuldt bliver materialet.

Er det svært at komme i gang, så begynd ved 5-års alderen. De fleste mennesker kan huske noget fra den alder. Fortæl om, hvordan De boede, hvem der boede i huset, og hvordan dagene gik. En anden mulighed er at fortælle om nogle af billederne i Deres album, men så vil vi gerne have billederne med. Har De kun været på besøg i København, vil vi også gerne læse noget om det. Erindringerne kan være korte eller lange – 2 sider eller 50 sider – men de skal helst være skrevet lige ud af landevejen. Det er indholdet, der har interesse, og ikke formen. De må gerne være håndskrevne. I de første 25 år vil erindringerne kun være tilgængelige for andre end bedømmelseskomiteen med Deres tilladelse, men De må meget gerne give tilladelsen med det samme, så alle kan læse dem.

De bedste erindringer vil blive præmieret, og en del af erindringerne vil blive offentliggjort i Historiske Meddelelser om København. Det vil ske i 1996 ved en festlighed i forbindelse med Kulturbyåret. Der vil blive udsat præmier for i alt 20.000 kr. Vil De være med, skal Deres bidrag være afleveret senest 1. oktober 1995. Selvom De ikke får præmie, vil Deres bidrag blive modtaget med taknemmelighed.

Københavns Stadsarkiv har i forvejen 2.000 barndoms- og ungdomserindringer fra København skrevet af folkepensionister i 1969. Her fortæller almindelige mennesker om deres barndom og ungdom i København før og under 1. verdenskrig. Det er et værdifuldt historisk materiale, der skildrer en meget beskeden levevis, som vi dårligt kender i dag. Stadsarkivet afgav dengang løfte om, at erindringerne kun måtte læses

med forfatternes tilladelse, indtil de var 25 år gamle, så først nu kan disse erindringer ses på Stadsarkivets læsesal.

Erindringerne sendes til Københavns Stadsarkiv, Københavns rådhus, 1599 København V., senest 1. oktober 1995.

Helle Linde

Lokalhistorisk litteratur 1993-94

Beretning 1990-1993 for Viborg Stiftsmuseum. 4 hefter.

Beskrivelse af forretninger, virksomheder, håndværkere i Thorsø. Samlet af Tage Andersen, Ove Møller, Karl Nielsen. Udgivet af Lokalhistorisk Arkiv for Thorsø Kommune. 1993. 55 s. Med bykort.

Det Levende Billedarkiv. Oversigt over film indsamlet under projekt »Gamle Film På Ny« i Ringkøbing og Viborg amter 1993. Skrifter fra Det Levende Billedarkiv I. 1994. 80 s.

Falkenberg-Klok, Hans: Rødder. En sandfærdig beretning om artens oprindelse. Slægterne Falkenberg og Klok med flere. Eget tryk udg. af forf. 1994. 103 s. ill.

Filmklubben i Viborg 25 år. Fortegnelse over de 400 film der er vist 1968-1994. 1994. 17 s.

Fink, Inge: Hans Tausen – i 500 året for hans fødsel. 1994. 36 s. ill.

Fotografiet fortæller. Lokalhistorie fra Bjerringbro kommune. Lokalhistorisk Forening for Bjerringbro kommune. 1993. 48 s. ill. Med stedregister. – Første bog i en helt ny serie af lokalhistoriske bogudgivelser med temaet: fotografiet fortæller.

Fra ord til handling. Bjerringbro Kirke og Sogn 1919-1994. Festskrift til Bjerringbro Kirkes 75 års jubilæum. Ved Zira O. Villadsen og Conny Ditlev Jensen. 1993. 87 s. ill.

Fra Viborg amt 1993. Indhold: Ole Frederik Stjernfelt: Perspektiver af pavillonliv på Borgvold. Jens Jensen: Viborg bispegårds renovering i 1630'erne. Birgit Løgstrup: Jord og mennesker i Vorde, Fiskbæk og Romlund sogne 1688-1800. Jesper Hjermand: Fisker Rasmus Berthelsen fra Kvols fortæller om sin barndom og ungdom. Paul G. Ørberg: Drama omkring en kirkerestaureering – eller da Tapdrup kirkes søjleportal var i fare. Henrik Gjøde Nielsen: Viborg i august 1943. Lokalhistorisk litteratur 1992-93.

Grandt-Nielsen, Finn: Billetter. Lokale nødpengeseidler fra Napoleonskrigenes tid 1807-16. Danmark, hertugdømmerne og Færøerne. Dansk Numismatisk Forening. Odense Bys Museer. Fynske Studier 16. 1993. 328 s. ill. S. 127-141: Viborg amt 1809-16. S. 142-44: Salling og Fur.

Hjermand, Jesper: Det lille stoderleksikon – om bumser, børster og vagabonder. Udg. af Blicheregnsens Museum, Thorning. Red.: Hans Kruse. 1994. 44 s. ill.

Jacobsen, Chr.: I regn og slud – et rids af Viborg Postkontors historie. Udg. af Viborg Postkontor i samarbejde m. Viborg Stiftsmuseum i anledning af postkontorets 325 års jubilæum. 1994. 112 s. ill.

Jensen, Erik Bartram: Smiths billeder 1920-25. Amatørfotografier af en fabrikfamilies liv i Bruunshaab ved Viborg. 1994. 39 s. ill.

Jensen, Johannes V. »Viborgs grundmurede Katedralskole«. Tekster fra og om tiden i Viborg. Red. af Mogens Bjerring-Hansen, Torben Z. Madsen og Erlend Thorvardson. Udg. af Viborg Katedralskole 1993 i anledning af Johs. V. Jensens 100-års studenterjubilæum. 1993. 115 s. ill.

Kristensen, Laust, red.: 10 år kirkeradio 1984-1994. Udg. af Kirkeradioen under Radio Viborg. 1994. 14 s. ill.

- Lokalhistorisk Forening for Klejtrup Sogn* 1994. Indhold: Christian Ulrik Hansen. 26. september 1944. Dyrslæger i Klejtrup. Klejtrup vandværk. Boldklubben Sydhimmerland. Det stod i avisen. 1994. 19 s. ill.
- Lauridsen, Henning Ringgaard og Kløve, Erik*: Viborg brandvæsen i 150 år. Ildens herre – samfundets tjener. Udg. af Beredskabskommissionen, Viborg kommune. 1994. 45 s. ill.
- Løgstrup, Birgit*: Jord og mennesker på Viborgeggen 1688-1988. Viborg Leksikon nr. 9. Udg. af Viborg Stiftsmuseum 1993. 76 s. ill.
- Nielsen, Henrik Gjøde*: Jens Bloch. En personalhistorisk skitse, i: Hals Museums Årsskrift 1993. S. 16-21.
- Nielsen, Henrik Gjøde*: Sportens Spor. Gymnastik- og idrætshistorie fra Viborg Amt. Udgivet af Gymnastik- og Idrætshistorisk Samling. Viborg 1994. 160 s. ill.
- Rawert, O. J.*: Kongeriget Danmarks industrielle Forhold. Fra de ældste Tider indtil Begyndelsen af 1848. Fotografisk optryk af 1. udgave fra 1850 med forord af Niels Peter Stilling og stednavneregister ved Jens Skriver. 1992. 817 s. I stedregisteret optræder bl.a. Viborg og Bruunshaab, men registeret er ukomplet.
- Skivebogen 1993*. Indhold: Rud Kjems: Hansen contra Hansen. Inger Johanne- sen: Da grundtvigianismen kom til Salling. Olav Jensen: Sagaen om Skive Jernstøberi. Aksel Pedersen: Sognekommunernes sidste ti år.
- Stub, Karen Elisabeth*: Christopher Krabbe – embedsmand, ægteemand og poli- tiker i en brydningstid. Fire artikler. Blicheregnsens Museum, Thorning 1994. 40 s. ill.
- Toldarkiver før 1969*. Vejledning og nøgle til toldarkiverne i landsarkiverne ved Ole Degn. Statens Arkiver, Told- og Skatthehistorisk Selskab. 1994. 158 s. ill.
- Velleu, Jens*: Bruunshaab gamle Papfabrik 1919 – 3. oktober – 1994. Udg. af Fonden Bruunshaab gamle Papfabrik. 1994. 72 s. ill.
- Velleu, Jens*: Viborg Gråbrødreklosters første år og Peder Olsens to notater. I: Hikuin nr. 20. 1993.
- Vestre Landsret 1919-1994*. Udg. af Vestre Landsret 1994. 150 s. ill.
- Viborg Amt*. Udsendt af Viborg Amt 1994. Ill.: Allan Nordmark. 16 s.
- Viborg Stifts Årbog 1993*. Af indholdet: Georg S. Geil: Viborgs nye stiftsvåben. Johannes Exner: Tanker om kirkens rum. Gudrun Meedom: Til Gudshusets ære. Jens Chr. Hansen: Musik i kirkens rum. Bendt Gammeltoft-Hansen: Om nye klokkers indskrifter. Carsten Bach-Nielsen: Lysets tøven – i Viborg. Georg S. Geil: Ad lange veje. 1993. 140 s. ill.
- Viskum sogn og kirke*. Ved Børge Engmarksgaard. 1993. 96 s. ill.
- Ørberg, Paul G.*: Kampen om portalen, i: SKALK 1994 nr. 3 s. 18-25. Om- handler redningsaktionen for Tapdrup kirkes portal i 1910, jfr. årbog 1993.
- Ørnen*. Julius Theodor Brems, Viborg 1854-1924, skrevet af hans børnebørn m.fl. under redaktion af Jørgen Brems Dalgaard. 1994. 106 s. ill. og med slægtstavle.

Regnskab for året 1993

Årbogsvirksomhed

Indtægter	Bogsalg	kr. 9.266,50	
	Annoncer 1991	– 366,00	
	Moms	– 2.810,00	
		<hr/>	
	Indtægter ialt		kr. 12. 442,50
Udgifter	Trykning 1992	kr. 36.618,75	
	Folder 1993	– 2.175,00	
	Fotos mv. 1993	– 2.150,31	
	Honorarer 1993	– 2.994,99	
	Moms	– 1.410,00	
		<hr/>	
	Udgifter ialt		kr. 45.349,05 (kr. 32.906,55)
Årsresultat			
Tilgodehav.	Tilskud/DLF 1993	kr. 4.370,00	
	Moms 1993	– 5.691,00	
	Annoncer 1992	– 4.325,00	
	Annoncer 1993	– 5.500,00	
		<hr/>	
			kr. 19.886,00
Skyldige bel.	Trykning 1993		kr. 49.958,75

Samfundets samlede virksomhed

Indtægter	Medl.kont. 1991	kr. 375,00	
	Medl.kont. 1992	– 14.660,00	
	Medl.kont. 1993	– 22.350,00	
	Medl.arrangem.	– 531,20	
	Porto refusion	– 4.915,25	
	Tilskud/kommunen	– 10.600,00	
	Renter Unibank	– 590,04	
	Renter Girobank	– 20,15	
		<hr/>	
	Indtægter ialt		kr. 54.041,64
Udgifter	Porto	kr. 375,00	
	Administration	– 588,25	
	Annoncer	– 607,50	
	Kontingent mv.	– 2.399,00	
	Gaver	– 1.532,25	

	Foredragsholdere	–	<u>1.925,00</u>	
	Udgifter ialt			kr. 15.928,25
	Årbogens årsresultat			– <u>32.906,55</u>
	Samlede udgifter			kr. 48.834,80
Årsresultat				
Aktiver	Indestående 31/12 1993			
	Unibank	kr.	8.656,72	
	Girobank	–	28.863,44	
	kontant	–	<u>3.085,70</u>	kr. 40.605,86
	Udgiverkonto			– 25.000,00
	Tilgodeh. årbogen			– 19.886,00
	Tilgodeh. kontigenter 1993			– <u>11.325,00</u>
				kr. 96.816,86
Passiver	Skyldige beløb årbogen			kr. 49.958,75
	Skyldige vedr. medl.arrangem.			– 1.000,00
	Formue			– <u>45.858,11</u>
				kr. 96.816,86

Viborg, 23. februar 1994

Ingvar Musaeus

Undertegnede revisorer har dags dato revideret regnskabet for 1993 og fundet kasse-, giro- og bankbeholdninger til stede.

Viborg, 8. marts 1994.

Villy Jensen

J. V. Lund

Lokalhistoriske arkiver

BJERRINGBRO LOKALHISTORISKE ARKIV

Bjerringbro bibliotek, Realskolevej 12.

Tlf. 86 68 38 33.

Åbent: tirsdag og torsdag 15-18.

Leder: Randi Ottosen, tlf. 86 68 21 34.

Æ FJANDBOARKIV

Iglsøvej 5, 7850 Stoholm.

Tlf. 97 54 17 33 – 705.

Åbent: Tirsdag 15-17.

Leder: Niels Hauge, Hasselvænget 17, Hald Ege, 8800 Viborg.

KLEJTRUP LOKALHISTORISKE ARKIV

Klejtrup skole.

Åbent: 2. og 4. tirsdag 14.30-16.30.

Leder: Villy Jensen, Teglmærken 48, 8800 Viborg.

Tlf. 86 62 21 54.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR HVORSLEV KOMMUNE

Skraavej 6, Hvorslev, 8860 Ulstrup.

Tlf. 86 46 44 33.

Åbent: 1/10-30/4 onsdag 14-17 eller efter aftale.

Leder: Thorkild Simonsen, Møllevej 13, 8881 Thorsø. Tlf. 86 96 64 71.

LOKALHISTORISK ARKIV

Østergade 23, 7470 Karup J.

Tlf. 97 10 21 37.

Åbent: mandag 17-19 og torsdag 16-18.

Leder: Inger Merstand/E. Nielsen.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR KJELLERUP KOMMUNE

Blicheregnens Museum, Blichersvej 30, Thorning, 8620 Kjellerup.

Tlf. 86 88 08 77.

Åbent: Tirsdag og torsdag 13-17 samt efter aftale.

Leder: museumsleder Hans Kruse.

TJELE KOMMUNE, LOKALHISTORISK ARKIV

Søgården, Vingevej 12, Ørum Sønderlyng.

Tlf. 86 45 12 77.

Åbent: torsdag 14-17.

Leder: Erik Hansen, Høegsparken, Høegsvej 32 K, 8830 Tjele.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR VIBORG KOMMUNE

Stiftsmuseet, Hjultorvet, 8800 Viborg.

Tlf. 86 62 30 66.

Åbent: mandag-fredag 14-17, onsdag tillige 10-12.

Leder: Jesper Hjerminde.

LOKALHISTORISK ARKIV, AALESTRUP

»Knabergaarden«, Borgergade 8B, 9620 Aalestrup.

Tlf. 98 64 12 86.

Åbent: mandag 18-21, 1/10-1/4 tillige onsdag 15-18.

Leder: P. Gade, Vestergade 66, Aalestrup.

MØLDRUP KOMMUNES LOKALHISTORISKE ARKIVER

Kommunekontoret, Nørregade 15, 9632 Møldrup.

Tlf. 86 69 12 00.

Åbent: torsdag 14-17.30.

Leder: Lydia Kristensen.

SALLINGSUND LOKALHISTORISKE ARKIV

Durupvej 9a, Glyngøre, 7870 Roslev.

Tlf. 97 57 13 08.

Åbent: sept.-maj 1. torsdag i md. 14-21.30 og 3. torsdag i md. 19-21.30

Leder: Otto Veile, Fredensgade 14, 7870 Roslev.

SKIVE BYHISTORISKE ARKIV

Østerbro 9a, 7800 Skive.

Tlf. 97 52 81 22.

Åbent: mandag-fredag 9-16.

Leder: Niels Mortensen.

SPØTTRUP LOKALHISTORISKE ARKIV

Spøttrup bibliotek, Ålbækvej 18, Lihme, 7860 Spøttrup.

Tlf. 97 56 05 02.

Åbent: 2. og 4. tirsdag i md. 19-22.

Leder: Ib Svenningsen.

SUNDSØRE LOKALHISTORISKE ARKIV

Floutrupvej 7, Selde Ældrehjem.

Tlf. 97 59 61 01.

Åbent: onsdag 13-17 og efter aftale.

Leder: Knud E. Jakobsen, Risumvej 3, Risum, 7880 Roslev. Tlf. 97 59 51 61.

Jørgen Laursen ^{a/s}

AUTORISERET GM-FORHANDLER

INDUSTRIVEJ 8 · 8800 VIBORG · 86 62 56 11

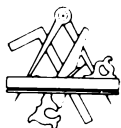
Unibank

Hansen & Nielsen

INVENTAR- &
BYGNINGSSNEDKERI

Absalonsvej 9 · 8800 Viborg
TOTALENTREPRISER
· alt isoleringsarbejde udføres

86 62 17 11

Special-Trykkeriet Viborg a-s

Livøvej 1, 8800 Viborg Tlf. 86 62 40 33*

Fotosats Reproduktion Offset

*ih, de er
så flinke - hos*

FONA

NØRHAVEN BOGTRYKKERI A/S

Hvis problemet er penge...

Bikuben

-vi finder en løsning

byens tryk 1/s
LIVØVEJ 7 TELEFON 86 61 05 88
8800 VIBORG

VIBORG STIFTS FOLKEBLAD

*Viborg amts
største dagblad*

DEN DANSKE BANK

J. N. KJÆRSGAARDS TØMMERHANDEL

VIBORG

VIBORG BLIKKENSLAGERI

Westergaard & Bak

Telefon 86 62 62 47

PAN BUS LINIER

Vesterbrogade 16

Viborg

Tlf. 86 62 58 77*

*Personlig rådgivning
ind i . . .*

**JYSKE
BANK**

SCHOUS BOGHANDEL

Sct. Mathiasgade 50

Viborg

Tlf. 86 62 42 66

GALSGAARDS FARVEHANDEL

Gravene 18

Viborg

Tlf. 86 62 02 69

kjaer's
boghandel &
antikvariat

Sct. Mathiasgade 29
8800 Viborg
Tlf. 86 61 39 00 & 86 61 36 35

Antikvarietet:
Skovgaardsvej 5
8800 Viborg
Tlf. 86 61 12 18

VIBORG REJSEBUREAU APS

Dumpen 23

Tlf. 86 62 43 11*

Viborg

Hjemstavnsmuseet

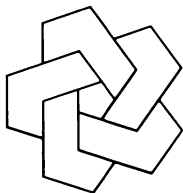
E BINDSTOUW

I LYSGAARD

11 km fra Viborg

Blichervej 40 – 8800 Viborg
Telefon 86 66 75 79

MB Revision

Statsautoriserede Revisorer

Hjørring, Aalborg, Hobro, Hadsund
Århus, Viborg, København

Mortensen & Beierholm

Ringvejen, 8800 Viborg
Telefon 86 61 18 11, Teletax 86 62 88 32
Internationalt Hodgson Landau Brands

Tøjet får vi i

Støt indsamlingen

til

Red Barnet

*

Svaneapoteket

Viborg

*

Løveapoteket

Viborg

*

Sct. Mathias Apotek

Viborg

**FARVELAND
BYGGEMARKED
INDUSTRIAFD.**

ANDERS PETERSEN
Farvervej 7
Vestervangvej 18
8800 Viborg
Telefon 86 62 12 66

JACOBI

Ringvejen – Viborg

Telefon 86 62 40 00

Viborg Amt

er oprettet 1928 og har til for

»at vække historisk interesse hos amtets befolkning og indsamle oplysning om historiske begivenheder i amtet, om befolkningens færden i tidligere tider og om personer, der haft særlig betydning for denne del af landet at værne de historiske minder.«

Formålet søges fremmet »dels ved udgive årbøger med lokalhistorisk indhold, dels ved afholdelse af offentlige møder på dertil egnede steder i amtet med foredrag af historisk interesse og ved at bidrage til og støtte udgivelsen af litteratur og arbejder vedrørende egnen osv.«

Samfundet har gennem årene udover årbøger kunnet tilstille sine medlemmer en række særpublikationer, senest de smukke og efterspurgte bøger *Billeder af Viborg amts forhistorie*, *Fæstebonde i Nørre Tulstrup* *Carl Andersens Dagbog*, *Steen Steensen Blichers beskrivelse af Viborg amt 1839*, *Viborgs by 1726*, *Chr. Jacobsen: Gudenå og Håndværk i købstadsliv*.

Kontingent er p.t. 85,00 kr. årligt, der betales ved modtagelsen af årbogen.

Medlemmerne kan til favorpris erhverve årgange og en række andre publikationer